

Ha-Kol

BROJ IZDANJA: 168
SIJEČANJ - VELJAČA 2021.
TEVET / ŠVAT / ADAR 5781.

TEMA BROJA:
ŽIDOVSKÉ ŽENE



SADRŽAJ

- | | | |
|---|---|---|
| 4 UVODNIK | 13 TJEDAN IZRAELA 2020. | 47 ŽELIM DA ME SE LJUDI SJEĆAJU
PO MOJOJ VIZIJI |
| 5 MEĐUNARODNI DAN SJEĆANJA
NA ŽRTVE HOLOKAUSTA | 16 EUROPSKI DAN ŽIDOVSKO
KULTURE I BAŠTINE
— DAN OTVORENIH VRATA 2020. | 48 ŽIVOT POSVEĆEN BORBI ZA
LJUDSKA I ŽENSKA PRAVA |
| 6 ŽOZ: SASTANAK O
USUGLAŠAVANJU ZAKONSKOG
OKVIRA O ZABRANI
I KAŽNJAVANJU
USTAŠKIH OBILJEŽJA | 19 ZLATKO KARAČ I SINAGOGE
U HRVATSKOJ: HOMMAGE
JEDNOJ EPOHI, LJUDIMA
I STVARALAŠTVU | 51 HANIN CILJ: MAĐARSKA! |
| 7 DRUGA GENERACIJA
PREŽIVJELIH IZ HOLOKAUSTA
— KAKO SE NOSITI
S TRAUMAMA RODITELJA | 23 ŽENA U ŽIDOVSTVU | 53 ONE SU SE BORILE
S PUŠKOM U RUCI |
| 9 MEĐUNARODNI DAN SJEĆANJA
NA HOLOKAUST: IZNIMNO
VAŽNO OBRAZOVATI MLADE | 30 PRIČE O ŽIDOVKAMA U
DUBROVAČKOJ REPUBLICI | 55 RUTH BADER GINSBURG:
JA SAM SUTKINJA |
| 10 NIKAD DOVOLJNO
PONAVLJANJA ČINJENICA
O HOLOKAUSTU | 37 YIDDISHE MAMA | 57 ŽENE KOJE NE SMIJEMO
ZABORAVITI: INA JUN BRODA
I HELEN BAMBER |
| 11 UDRUGA ŽIDOVI U KARLOVU
I PRVO OBILJEŽAVANJE
SJEĆANJA NA ŽRTVE
HOLOKAUSTA NAKON RATA | 38 BERTA PAPPENHEIM ILI ANNA O. | 61 SUSAN SONTAG: PORTRET
HEROINE NAŠEG DOBA |
| 12 NOVI “KAMEN SPOTICANJA”
ZA ZAGREBAČKOG
NADRABINA MIROSLAVA
ŠALOMA FREIBERGERA | 40 GLIKL HAMELN
— INTIMNI PRIKAZ ŽIDOVSKOG
ŽIVOTA U NJEMAČKOJ
U 17. STOLJEĆU | 64 JA, MAJA PLISECKAJA |
| | 42 ANNIE LONDONDERRY
— PRVA ŽENA
KOJA JE BICIKLOM
PROPUTOVALA SVIJET | 66 MARIE NAHMIAŠ
— IZRAELSKA HEROINA
KOJA SE BRINULA ZA
ŽIDOVSKU I ARAPSKU DJECU |
| | 43 LADY JUDITH MONTEFIORE | 67 SISAČKA SINAGOGA
NAKON POTRESA |
| | 45 TIKKUN OLAM
HENRIETTE SZOLD | |

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

EUGEN JAKOVČIĆ, DR. OGNJEN KRAUS, MAŠA TAUŠAN, MILIVOJ DRETAR, TENA BUNČIĆ, DEAN FRIEDRICH, FRAN FRIEDRICH, SNJEŠKA KNEŽEVIĆ,
LUCIANO MOŠE PRELEVIĆ, VESNA MIOVIĆ, PABLO BRONSTEIN, VESNA DOMANY HARDY, JAROSLAV PECNIK, ZLATKO KARAČ

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

kao i svake godine 27. siječnja svijet se prisjetio milijuna žrtava Holokausta. Iako se Židovi svojih najmilijih prisjećaju na Jom HaŠoa i dan oslobođenja zloglasnog logora Auschwitz prilika je da se svima kaže “nismo zaboravili i nećemo dozvoliti da se ikada više tako nešto ponovi”. I ove je godine u Hrvatskoj obilježen Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta, a uz polaganje vijenaca i prigodne izjave, organizirani su i seminari za učitelje i profesore, te zanimljiva online događanja posvećena žrtvama Holokausta. Židovska općina Zagreb također se prisjetila svojih žrtava, ali i odlučila pokrenuti inicijativu za usuglašavanje zakonskog okvira o zabrani i kažnjavanju ustaških obilježja s predstavnicima parlamentarnih stranaka iz vladajuće koalicije i oporbe. Nadamo se da će ova inicijativa uskoro uspješno biti okončana.

S obzirom da u svijetu i dalje vlada pandemija koronavirusa, ovogodišnji tradicionalni Tjedan Izraela bio je organiziran online, ali je uspio postići veliki uspjeh za-

nimljivim i raznovrsnim temama. Zbog koronavirusa, ove je godine u Zagrebu s malim odmakom organiziran i Europski dan židovske kulture i baštine uz izložbu fotografa Frana Friedricha, koji već godinama uvijek svoje fotografije ustupa na objavu u Ha-Kolu, na čemu mu se uredništvo posebno i ovom prigodom zahvaljuje.

Nedavno je objavljeno još jedno vrijedno djelo našeg suradnika Zlatka Karača: knjiga o hrvatskim sinagogama, koju predstavlja Snješka Knežević. A Zlatko Karač u ovom broju piše o sinagogi u Sisku, koja je pretrpjela veliku štetu u nedavnim potresima.

Vrijeme je Purima i priče o Esteri, hrabroj Židovki koja je spasila svoj narod. U njezinu čast, ovaj broj Ha-Kola posvećen je židovskim ženama. Nije bilo lako odabrati koje židovske žene ćemo predstaviti, jer je izbor u svim povijesnim razdobljima bio više nego bogat. Nadamo se da smo uspješno predstavili presjek onoga što su velike židovske žene radile tijekom povijesti. A možda u nekoj budućnosti, predstavimo i

one koje ovoga puta nismo spomenuli. Naš rabin Luciano Moše Prelević piše o položaju i važnosti židovske žene u judaizmu. Vesna Miović, autorica knjige “Židovke u Dubrovačkoj Republici”, donosi nam priče o dubrovačkim Židovkama. Njezina knjiga čita se poput pravog napetog romana, a likovi dubrovačkih Židovki kao da nam se pojavljuju pred očima. Vesna Domany Hardy sjeća se dviju žena koje su utjecale na njezin život. Pablo Bronstein piše o stereotipu “yiddishe mame”, a tu su i druge inspirativne priče o brojnim zanimljivim, hrabrim ženama — ženama koje se nisu zadovoljavale s ulogama koje su im predviđeli, ženama koje su imale viziju, ženama koje su slijedile svoj put. I nemojte zaboraviti, ponekad to ni danas nije lako. U svakom slučaju, životne priče tih žena i više su nego inspirativne. Možda i nas potaknu na neke nove avanture ili nova djela.

Do sljedećeg puta

Nataša Barac

MEĐUNARODNI DAN SJEĆANJA NA ŽRTVE HOLOKAUSTA

PRIPREMILA: NATAŠA BARAC
FOTOGRAFIJA: EUGEN JAKOVČIĆ

Svakog 27. siječnja, na dan kada je 1945. godine oslobođen zloglasni logor Auschwitz-Birkenau, svijet se sjeća žrtava Holokausta. Predsjednik Židovske općine Zagreb i koordinacije židovskih općina u RH dr. Ognjen Kraus tom je prigodom uputio sljedeću poruku:

“Na ovaj dan se od 2005. godine, odlukom UN-a građani svijeta i mi Židovi, kojima je taj dan posvećen, uz Jom Ha-Šoa, sjećamo svih naših baka, djedova, majki, očeva, sestara, braće, djece, teta, stričeva, sestrični, bratića, rođaka, prijatelja — svih onih koje smo voljeli, svih onih koji su odvedeni iz svojih kuća, stanova, ureda, radnih mjesta, ulica po sili rasnih zakona.

Odvedenih na stratišta, umrlih tokom deportacija, u koncentracijskim logorima smrti diljem Europe i Hrvatske — od Auschwitzta do Jasenovca. I to zato jer su bili drugačiji, jer su bili Židovi. Sjećamo se i onih koji su se uspjeli vratili i ispričati strašne životne priče koje su prošli na stratištima Europe i vlastite domovine. Sjećamo i onih koji su preživjeli, koji su bili izabrani. Sjećamo se svih onih zbog kojih žalujemo. Neki srećom još žive i dan-danas kao iz inata i prkose onima koji su željeli da nestanu zauvijek oni koji negiraju to što su proživjeli i što svjedoče istinu. Sjećamo se i onih koji su nastavili njihov život.

Na grobove onih koji su se vratili i više ih nema možemo postaviti kamenčić sje-



PREDSJEDNIK RH ZORAN MILANOVIĆ NA MIROGOJU

ćanja. Za one naše sestre i braću diljem svijeta koji su otišli, koji su odvedeni i nikada se nisu vratili, čiji su grobovi i mjesta smrti nepoznata postaviti ćemo kamenčiće na zajedničkoj grobnici žrtava Holokausta. Žrtava ustaškog terora, žrtava rasnih zakona NDH. Danas je Međunarodni dan sjećanja na naše najmilije, ne zaboravimo njihove priče, nastavimo njihove priče, to je naša obaveza spram istine i strahote koja se dogodila, koja je nanjena nama Židovima samo zato jer smo Židovi.”

Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta obilježen je diljem Hrvatske i svijeta — prigodno su ga, u skladu s epidemiološkim mjerama, obilježile i židovske općine u drugim gradovima

Hrvatske, a žrtava se prisjetio i hrvatski državni vrh.

“Nezamislivo nasilje koje su pretrpjeli pripadnici židovskog naroda opomena je svima nama, ne samo u Hrvatskoj, nego i u Europi, da iz dana u dan jačamo društva koja se snažno suprotstavljaju svakom obliku diskriminacije, isključivosti i netolerancije. Ključnu ulogu u tome mora imati obrazovanje naših mladih, jer samo znanje i svijest o povijesnim strahotama, osobito o Holokaustu, uči buduće generacije međusobnom razumijevanju i poštovanju različitosti, drugoga i drugačijeg”, izjavio je premijer Andrej Plenković, te dodao da se “prisjećamo se i zloglasnog ustaškog logora Jasenovac, u kojemu su ubijene tisuće

pripadnika židovskog i drugih naroda, kao i hrvatskih antifašista i demokrata”.

Povodom obilježavanja Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta, predsjednik RH Zoran Milanović, predsjednik Sabora Gordan Jandroković, potpredsjednik Vlade Boris Milošević i ministrica kulture i medija Nina Obuljen Koržinek sudjelovali su kod skulpture ‘Mojsije’ na Židovskom groblju na Mirogoju polaganju zajedničkog vijenca

Zoran Milanović kazao je da je riječ ‘o ljudskom i moralnom idiotizmu’. Nacionalisti su, kaže, ‘imali svoje pomagače i u

Hrvatskoj’. ‘To se nije dogodilo daleko u ruskim stepama, nego i kod nas. Oba veza svakog javnog djelatnika je važna gesta. Još je važnije da svu djecu obrazujemo povremeno o tome što se događalo i koliko je malo potrebno da se banalnost ljudskog zla rasplamsa’, kazao je Milanović. Na pitanje o zabrani simbola i znakovlja ustaškog režima, kazao je da je on o tome govorio vrlo jasno i da je red na onim koji to mogu promijeniti.

“Šest milijuna ljudi stradalo je u mukama i potrebno se sjetiti žrtve i osuditi i režim i ljude koji su te zločine činili.

Važno je da mlade naraštaje upoznamo s tim što se događalo i da demokracija i sloboda nisu dane same po sebi”, kazao je Jandroković te dodao: “Ovdje ću osuditi i zločinački režim NDH i nije sporno, sve što je vezano na bilo koji način na ustaški režim i simbole, već postoji zakonska zabrana. Slažem se da svaki oblik bilo kakvog slavljenja ustaškog režima treba zakonom zabraniti. Što se HOS-ovog znakovlja tiče, ja ne mislim da oni na obljetnicama slave ustaški režim. Bilo bi dobro da pronađemo konsenzus kako se na to referirati”.

ŽOZ: SASTANAK O USUGLAŠAVANJU ZAKONSKOG OKVIRA O ZABRANI I KAŽNJAVANJU USTAŠKIH OBILJEŽJA

Židovska općina Zagreb organizirala je 22. siječnja 2021. godine sastanak dijela parlamentarnih stranaka iz vladajuće koalicije i oporbe, među kojima je bio i HDZ. Na tom je sastanku “jednoglasno zaključeno da se pristupi usuglašavanju zakonskog okvira za stavljanje u saborsku proceduru zakona o zabrani i kaznenom kažnjavanju upotrebe ustaških obilježja i znakovlja, nijekanja koncentracijskih logora smrti i veličanja ustaških zločina”. Predsjednik Kluba zastupnika HDZ-a

Branko Bačić je dan kasnije izjavio da se predstavnik HDZ-a na tom sastanku “nije složio sa zabranom ustaškog znakovlja”.

Ustaškim simbolima i govoru mržnje nema mjesta u današnjoj demokratskoj Hrvatskoj, poručilo je veleposlanstvo SAD-a u Zagrebu, pridružujući se time veleposlanstvu Njemačke u potpori Židovskoj općini Zagreb i antifašistički orijentiranim udrugama i strankama, koje su potaknule parlamentarnu raspravu o donošenju zakona o zabrani i

kažnjavanju isticanja ustaških simbola i širenja mržnje. Američko je veleposlanstvo istaknulo da “osuđuje svaki pokušaj revizije povijesti ili glorificiranja prošlih totalitarnih i fašističkih režima, uključujući ustaški”.

Židovska općina Zagreb nastavlja s ovom inicijativom i u tijeku su dogovori o održavanju sljedećeg sastanka na kojem će se usuglasiti prijedlog zakonskog okvira.

DRUGA GENERACIJA PREŽIVJELIH IZ HOLOKAUSTA — KAKO SE NOSITI S TRAUMAMA RODITELJA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Povodom Međunarodnog dana sjećanja na Holokaust 27. siječnja, izraelsko veleposlanstvo u Hrvatskoj i Sveučilište Bar-Ilan u Izraelu organizirali su zanimljivo i nesvakidašnje online događanje, vrlo emocionalnu i dirljivu večer u kojoj je izraelska scenaristica i glumica Hadar Galron razgovarala s troje pripadnika druge generacije preživjelih iz Holokausta. Razgovaralo se o njihovim iskustvima pripadnika drugog naraštaja preživjelih i načinu na koji su se nosili s takvim naslijeđem kao odrasli ljudi. Oni su ispričali na koji su način njihovi roditelji došli u situaciju da surađuju s doktorom Mengeleom u Auschwitzu, kako su i kada saznali da su im majke ili očevi bili logoraši i kako se nose s pitanjem oprostata i zaborava. Večer je otvorio i pozdravne riječi uputio izraelski veleposlanik u Hrvatskoj Ilan Mor, a potom je nekoliko uvodnih riječi dao i profesor Thierry Joshua Alcoloumbre sa Sveučilišta Bar-Ilan koji je naglasio kako događaj organiziran na inicijativu

Ilana Mora uključuje “preživjele druge generacije koji također nose traume i nevidljive ožiljke”. Puno se i često govori o ljudima koji su preživjeli Holokaust, o svjedocima vremena koji polako odlaze i načinu na koji su se oni uspijevali izboriti sa strahotama koje su nosili iz logora smrti. Puno manje se međutim govori o njihovoj djeci, drugoj generaciji, koja također nosi svoje strahove i fobije. Stoga je ovo bila jedinstvena prigoda da se čuju i njihove misli i njihove priče.

Hadar Galron moderirala je razgovor s Ya'akovom Buchanom, Rosette Rutman koja se javila iz Kanade i Miriam Schori — osobama čiji su roditelji bili stavljeni u službu nacističkog časnika SS-a i liječnika, takozvanog Anđela smrti u logoru za istrebljenje Auschwitz, Josefa Mengelea. “Ono što ovo troje ljudi imaju zajedničkog je činjenica da je barem jedan od njihovih roditelja preživio teror Auschwitz. Ali preživio upravo zato jer su radili za Anđela smrti. Paradoksalno, upravo im je doktor Mengele podario život”, rekla je u uvodu Galron.

Majka Rosette Rutman radila je u Auschwitzu i preživjela je, kao i njezine dvije

sestre. Imala je 21 godinu kada je prvim transportom došla u logor iz Slovačke. Govorila je više stranih jezika i bila visoko obrazovana i zbog toga ju je Mengele uzeo u svoju službu. Godine 1944. počela je raditi tetovaže s brojevima Mađarica koje su bile transportirane u logor.

Zanimljivo je da nijedna od majki — ni majka Rosette Rutman, ni Ya'akova Buchana ni Miriam Schori — nije mislila da će ikada imati djecu, što zbog eksperimenata koji su nad njima provedeni, što zbog patnji koje su preživjele pa nisu htjele donositi djecu na takav svijet. Rođenje u sjeni ratnih trauma nije bila laka situacija ni za majke ni za djecu.

“Majka se udala za oca pod samo jednim uvjetom — da nemaju djecu”, ispričala je Rutman. “Ja sam bila totalno iznenađenje”. Ali imala je, rekla je, divno djetinjstvo u Londonu gdje je bilo dosta obitelji preživjelih. Danas živi u Kanadi.

Rutman je rekla da se sa 6 ili 7 godina prvi puta susrela sa situacijom koja je bila naznaka nečega što je majka prošla — nije joj željela kupiti lutku balerine jer je bila proizvedena u Njemačkoj. “Jako mi je žao, ne mogu ti je kupiti, njemačka je”,

prepričala je Rutman riječi svoje majke. Kad je imala oko 16 godina pronašla je njezin intervju o tome kako je bila sa sestrom u prvom transportu za Auschwitz. “Tada sam o tome saznala”, kazala je.

Ya’akov Buchan — umjetnik, pisac, autor, dobitnik više nagrada za svoja djela među kojima ih više za temu ima upravo Holokaust — ispričao je da je njegova majka bila pomoćnica Mengeleu u logoru. “Moja je majka bila njegova sekretarica i prevodila mu je dokumente s njemačkog na ruski i s ruskog na njemački”, ispričao je. Imala je i “privilegiju” raditi mu manikuru, na rukama koje je vrlo brzo strašno zamrzila. “Kada mi je jednom to ispričala upitao sam je — ‘Zašto nisi uzela škare i zabila mu ih u oči?’ a ona mi je odgovorila rečenicom koja me prati cijeli život ‘O dragi sine, o čemu ti pričaš... oni su nam ukrali um’”.

Ya’akov Buchan rođen je u Austriji u tranzitnom logoru nakon rata. Iz djetinjstva se sjeća kako nije volio jesti. Majka nije mogla podnijeti da je tako mršav i služila se trikom koji nam se danas čini dosta morbidnim — pričala mu je o užasima iz Auschwitza a oni su bili tako strašni da je Ya’akov sjedio širom otvorenih očiju i usta — a ona mu je uspijevala ubacivati hranu.

Roditelji Miriam Schori bili u Auschwitzu i oboje na neki način imali doticaj s Mengeleom. Na majci su radili eksperimente, otac je bio liječnik i pomagao doktoru Mengeleu. Viđali su se povremeno, a nakon oslobođenja su se vjenčali. Kako je njezina majka bila izložena Mengeleovim eksperimentima, uključivo i na reproduktivnim organima, nije mislila da može ostati trudna — Miri se ipak rodila kada je majka imala 42 ili 43 godine, u Belgiji. Majka nije mogla podnijeti da joj kći stalno plače i dala ju je u sirotište na par godina dok nije otišla u kibutz.

Ono što je zajedničko majkama Rosette i Ya’akova i ocu Miri Schori — svi



MEĐUNARODNI DAN SJEĆANJA NA ŽRTVE HOLOKAUSTA, IZVOR: INTERNET

su dobili poslove u logoru jer su bili obrazovani, ali nitko od njih nakon rata nije ni jednoga dana više radio u svojoj profesiji. “Otac Miri Schori odškolovalao se za liječnika ali nakon Auschwitza nije se tom strukom bavio ni jednog jedinog dana jer je vidio što se može dogoditi, za što ljudi mogu koristiti medicinu, u što se ona može pretvoriti — umjesto da pomažu ljudima, njome su uništavana ljudska tijela i duše”, osvrnula se na te sudbine Hadar Galron.

“Mislim da se o tome treba govoriti i to treba biti dio procesa sjećanja na Holokaust, ne samo izravno od preživjelih čiji broj je svaki dan sve manji, nego i drugu i treću generaciju treba smatrati žrtvom te užasne mašinerije ubijanja”, rekao je Ilan Mor, slušajući priče.

I druga i treća generacija imaju rane, one su prave, iako nemaju tetovaže na rukama. Psihološka istraživanja pokazala su da i oni imaju različite strahove i fobije.

U okviru večeri prikazan je i dio filma o ženi koja je bila jedna od Mengeleovih blizanki, nad njom i sestrom on je vršio eksperimente. Ona je pronašla vrlo jedinstven način, po nekima kontroverzan,

da se nosi sa svojim bolom nakon rata. Odlučila je oprostiti Mengeleu jer je na taj način osjećala da ima moć nad Anđelom smrti iz Auschwitza.

Taj je isječak bio povod da se razgovor usmjeri na pitanje oprosta i zaborava. Dok bi se o oprostima možda moglo i razgovarati — iako je Rutman upitala kako je moguće oprostiti nekome tko ne pokazuje ni mrvu kajanja — o pitanju zaborava nema se što reći osim “nikada zaboraviti”.

“Ja im ne bih mogla ni oprostiti”, rekla je Rutman. Miri Schori je rekla da ne smijemo nikada zaboraviti “jer bi se u suprotnom ponovno mogli naći u takvoj situaciji, iako je možda dobro pronaći neki most koji bi nam omogućio oprost da bismo lakše živjeti”.

Na kraju su gledatelji mogli vidjeti isječak iz monodrame Hadar Galron “Whistle — My mother was Mengele’s Secretary”, napravljene u suradnji s Ya’akovom Buchanom. Komad tematizira djevojku druge generacije koja se pokušava osloboditi traumi svoje majke.

MEĐUNARODNI DAN SJEĆANJA NA HOLOKAUST: IZNIMNO VAŽNO OBRAZOVATI MLADE O TOM POVIJESNOM RAZDOBLJU

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Poučavanje o Holokaustu i drugim genocidima važan je korak prema kritičkom promišljanju društvene i individualne odgovornosti za zločine. U vremenima kada posljednji preživjeli iz Holokausta odlaze a javni prostor zagađuje govor mržnje, među ostalim zahvaljujući novim komunikacijskim kanalima, kada se ponovo pojavljuju antisemitizam i isključivost prema drugim nacionalnim manjinama, jako je važno obrazovati mlade o tim pitanjima. Zaključak je to skupa održanog povodom Međunarodnog dana sjećanja na Holokaust 27. siječnja pod nazivom “Novi pristupi obrazovanju o Holokaustu na sveučilištu”. Organizirala ga je Documenta u suradnji s veleposlanstvima Izraela, Njemačke i SAD-a, a održan je virtualno zbog pandemije.

“Poučavanje o Holokaustu je možda najjače oruđe koje imamo u suprotstavljanju minimaliziranju ili čak negiranju Holokausta i drugih teških povreda ljudskih prava”, rekla je Vesna Teršelić iz Documente koja je moderirala skup. Nakon 30 takvih revizionističkih godina u Hrvatskoj, u posljednje vrijeme došlo je

do napretka, ali pred zemljom je još dug put, rekla je. Ili, kako je naglasio Hrvoje Klasić, profesor s Odsjeka za povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, “ono što smo posijali 90-tih danas žanjemo”. De iure je kao sve u redu, de facto nije, istaknuo je on.

“Ljudi ne shvaćaju u dovoljnoj mjeri da Holokaust nije počeo s Auschwitzom nego s antisemitizmom”, rekao je izraelski veleposlanik Ilan Mor, koji se javio iz svoje domovine. “Sva ta pitanja vezana uz antisemitizam moraju se istražiti i prenijeti mladima”.

Treba znati, kazao je, da nije bilo genocida u povijesti koji se toliko oslanjao na mit, halucinacije, teorije zavjere, apstraktne ideologije i straha baziranog ni na čemu. “Kao što je govorio legendarni profesor Yehuda Bauer — to je glavna stvar koju mlada generacija treba naučiti”, rekao je Mor.

Njemački veleposlanik Robert Klinke istaknuo je da trebamo slušati svjedočenja, znati činjenice, učiti povijest. “Sjećanje igra ključnu ulogu u borbi protiv antisemitizma i Holokausta...Moramo učiti iz prošlosti i zaštititi povijest”. Obrazovanje je ključno u podizanju svijesti i u prevenciji i borbi protiv antisemitizma u Europi, rekao je Klinke, navodeći u svojem izlaganju neke primjere obrazovanja o Holokaustu u Njemačkoj.

Njemačka trenutno predsjedava IHRA-om, Međunarodnim savezom za sjećanje na Holokaust. Hrvatska će tim savezom predsjedati 2023. o čemu je govorio Mato Škrabalo, voditelj izaslanstva RH u IHRA-i, savezu koji broji 34 članice. “To je potvrda činjenice da su naš angažman i predanost temama prepoznati u međunarodnoj zajednici”, istaknuo je.

Najviše prostora na ovom virtualnom skupu dobio je Oleg Mandić, “posljednji preživjeli iz Auschwitzta” kako ga se naziva jer je igrom slučaja bio posljednji logoraš koji je napustio taj koncentracijski logor. Čovjek je to koji je nakon uspješne pravničke karijere dobar dio svog vremena posvetio obrazovanju o antifašizmu i Holokaustu. Govoreći o današnjoj situaciji danas, rekao je kako je “u ovih 30 godina određeni ali premali napredak postignut”.

“Neposredni kontakt s učenicima više vrijedi od drugih stvari, i zato je važno da svjedoci vremena o tome govore”, smatra on. “Ja očekujem od mladih da budu moja usta kada mene više ne bude”, rekao je.

Dinka Čorkalo Biruški, profesorica s Odsjeka za psihologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, rekla je da temelj obrazovanja trebaju biti jasno utvrđene i nedvojbene činjenice, da mladi trebaju razumjeti prirodu dobra i zla da bi mogli zauzeti etički stav. Mladima

je važno osvijestiti komponentu osobne odgovornosti, što ljudi mogu učiniti i kakve posljedice ima nečinjenje. Istaknula je da nastavnici moraju biti jako dobro pripremljeni kako bi se mogli nositi s reakcijama i refleksijama učenika, a užasno je važno da se tema Holokausta

ne poučava samo kao svjetska povijest nego kontekstualizira u domaći prostor te jasno osudi uloga NDH i s učenicima se začne dijalog o opasnostima povijesnog revizionizma.

U razgovoru su sudjelovali i Kristina Dilica, polaznica doktorskog studija

“Obrazovni sustav i perspektive obrazovanja” i profesorica hrvatskog jezika i Ivica Kelam, profesor s Katedre za filozofiju i povijest s Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta u Osijeku.

NIKAD DOVOLJNO PONAVLJANJA ČINJENICA O HOLOKAUSTU

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

U tjednu od 26. do 29. siječnja održan je već tradicionalni višednevni stručni skup za učitelje i profesore društvenih predmeta pod nazivom “Poučavanje i učenje o Holokaustu i sprečavanju zločina protiv čovječnosti”. Tom 18. izdanju domaćin je trebao biti Osijek, no zbog epidemiološke situacije seminar je održan online, preko aplikacije Zoom.

Organizatori skupa održali su kvalitetu stručnog skupa pa je 70-ak sudionika svakog popodneva upijalo spoznaje o Holokaustu i smjernicama kako tu osjetljivu temu prenijeti mlađim naraštajima u školi. A da to nije lako, jasno je svakom nastavniku, interes za seminarom bio je velik pa su sva mjesta popunjena u nepunih sat vremena. Koncipiran kroz četiri poslijepodneva, stručni je skup pokušao zaokružiti priču o židovskim zajednica-

ma u Hrvatskoj i Europi prije, za vrijeme i nakon Holokausta. Skup su otvorili Radvan Fuchs, ministar znanosti i obrazovanja, i Ilan Mor, veleposlanik Države Izrael. Obojica su istaknuli napore u provođenju edukacije učitelja kroz seminare, studijska putovanja, samostalna istraživanja te učeničke projekte koji se dotiču teme Holokausta. Veseli činjenica da hrvatski učitelji i njihovi učenici svake godine osmisle nove projekte i metode poučavanja. Dr. Ognjen Kraus, predsjednik Židovske općine Zagreb osvrnuo se na mjesta stradanja, posebno Jadovno-Pag i Jasenovac kao mjesta posebne pažnje, na iskrivljavanje prošlosti i na ponovnu upotrebu neprihvatljivog znakovlja u javnom diskursu, ali i antifašistički pokret kao svjetloj točki u spašavanju Židova. Podsjetio je i na višegodišnji rad i djelovanje Šoa akademije te sve češće posjete razrednih grupa Židovskoj općini što je dobar znak u razvijanju tolerancije, poznavanju multietničnosti i poštivanju zajedničke prošlosti. Publikaciju “Anti-

semitizam, antijudaizam i Holokaust u Hrvatskoj” predstavio je njen autor prof. dr. Neven Budak. S Filozofskog fakulteta predavanja su održali: dr. Naida-Mihal Brandl, dr. Goran Hutinec, dr. Daniel Rafaelić i Ivo Goldstein, te novinar Inoslav Bešker.

Darko Fischer iz Osijeka sudionicima skupa govorio je o osobnom svjedočanstvu Holokausta u Hrvatskoj, te poručio i svim preživjelima da svoja sjećanja zabilježe jer su važna za buduće generacije, posebno za desetak godinu kada više neće biti živih svjedoka. Kraj seminara pripao je učiteljima-sudionicima koji su predstavili svoje školske projekte: o snimanju kraćih filmova o povijesti istaknutijih Židova, glazbi, međunarodnoj suradnji, židovskim grobljima. Svi su sudionici ocijenili stručni skup visokom ocjenom i poželjeli da se 19. izdanje održi u realnom okružju u nekom hrvatskom gradu.

UDRUGA ŽIDOVU U KARLOVCU I PRVO OBILJEŽAVANJE SJEĆANJA NA ŽRTVE HOLOKAUSTA NAKON RATA

PIŠE: TENA BUNČIĆ

Već nekoliko se godina u Karlovcu intenzivno budi sjećanje na vrlo značajnu židovsku zajednicu koja je djelovala u gradu do Drugog svjetskog rata. Plodove njihovog djelovanja još i danas uživaju Karlovčani dok npr. šeću svojom promenadom ili odlaze na koncerte ili predstave u Gradsko kazalište Zorin dom i slično. Skupila se nekolicina potomaka preživjelih žrtava Holokausta, profesora povijesti i ljubitelja židovske kulture, te odlučila "legalizirati" svoje djelovanje tako što je na sam blagdan Roš-Hašanu, 18. rujna 2020. osnovala Udrugu za očuvanje židovske kulture i baštine "Židovi u Karlovcu". Uz fine delicije poput jabuka s medom, okrugle hale s medom i šipka skupio se jedan pravi minjan, dogovoreni su ciljevi i djelatnosti udruge i odabrano predsjedništvo. Udruga je službeno registrirana i spremna za realizaciju ideja kojih 80 godina nakon uništenja zajednice zaista ima mnoštvo.

Na karlovačkom židovskom groblju je financiranjem Ministarstva kulture i Grada Karlovca obnovljen vanjski dio mrtvačnice, a najavljeno je uređenje i unutrašnjosti. Prvi puta nakon uništenja zajednice ured gradonačelnika je inicirao obilježavanje Međunarodnog dana



OBNOVLJEN VANJSKI DIO MRTVAČNICE NA KARLOVAČKOM ŽIDOVSKOM GROBLJU

sjećanja na žrtve Holokausta. Gradonačelnik Damir Mandić i predsjednik gradskog vijeća Matija Furač položili su vijenac i zapalili svijeće, a predsjednica Udruge Židovi u Karlovcu Tena Bunčić šest ruža na ulaz u obnovljenu židovsku mrtvačnicu i time odali počast šest milijuna ubijenih Židova tijekom Holokausta.

Nije se zanemario i onaj najvažniji dio, a to je edukacija o Holokaustu, pa su profesorica povijesti Ekonomsko-turističke škole Tatjana Protulipac i njeni maturanti obišli tri lokacije s koje su od-

vedene prve karlovačke žrtve Holokausta. Filip Reiner iz zgrade današnje Glazbene škole Karlovac, Ivo Goldstein iz zgrade na promenadi i David Meisel iz svoje kuće koja se nalazi preko puta Gradskog kazališta Zorin dom. Na svakoj lokaciji pročitani su kratku priču i trag koji je svaki od njih trojice ostavio, te se fotografirali s velikim natpisom #WeRemember. Sva događaja vjerno je popratio naš lokalni Karlovački tjednik i lokalna televizija Trend tv.

NOVI “KAMEN SPOTICANJA” ZA ZAGREBAČKOG NADRABINA MIROSLAVA ŠALOMA FREIBERGERA

PRIPREMILA: NATAŠA BARAC

U spomen na zagrebačkog nadrabina Miroslava Šaloma Freibergera u Amruševoj 8 u Zagrebu postavljen je u veljači novi “kamen spoticanja” koji je vandalskim činom oštećen mjesec dana ranije. Nadrabin Freiberg je za vrijeme Drugog svjetskog rata spasio mnoge pripadnike židovske zajednice, a ubijen je u Auschwitzu 1943. godine.

“Ovim činom poručujemo da nema opravdanja za uskraćivanje onog temeljnog prava — a to je pravo na život. Neovisno o vjerskim uvjerenjima, rasnoj pripadnosti i spolnoj orijentaciji, svi ljudi imaju jednaka prava i to je nešto što im nitko i ni pod kojim uvjetima ne može i ne smije oduzeti. Stoga je jako važno educirati našu djecu i mlade, kako se ovi tragični događaji iz prošlosti ne bi zaboravili i više ikad ponovili”, poručeno je na prigodnoj svečanosti.

Događanju su uz predstavnike židovske zajednice prisustvovali ministar vanjskih i europskih poslova Gordan Grlić Radman, savjetnica predsjednika Republike za ljudska prava i civilno društvo Melita Mulić, njemački veleposlanik Ro-

bert Klinke te predstavnici veleposlanstva SAD-a, Izraela, Češke, Velike Britanije, Kanade i Francuske. Nakon vandalskog čina oštećenja “kamena spoticanja” u spomen na zagrebačkog nadrabina Freibergera, predsjednik ŽOZ-a dr. Ognjen Kraus uputio je zagrebačkoj policiji dopis tražeći da policija istraži ovaj slučaj. Nepotpisani odgovor policijske uprave objavljujemo u cijelosti:

“Poštovani, izvješćujemo Vas da su policijski službenici poduzeli izvide sa ciljem utvrđivanja svih okolnosti ovog događaja.

Vizualnim pregledom samog mjesta na kojem je bio postavljen Kamen spoticanja nisu uočeni tragovi mehaničkog oštećenja asfaltne podloge ili druga oštećenja u vidu udubljenja u asfaltnoj podlozi koja bi ukazivala na nasilno trganje, nadalje u neposrednoj blizini mjesta na kojem je bio postavljen na udaljenosti oko 1 metar, vidljivo je da su bili izvođeni radovi na nogostupu u vidu rezanja cijelog nogostupa po širini i skidanja asfaltne podloge i naknadnog sabijanja asfaltne podloge pri saniranju radova na nogostupu.

Naime, prikupljene obavijesti i činjenice ukazuju da je vrlo vjerojatno došlo do odljepljivanja Kamena spoticanja s podloge asfalta djelovanjem više sile uslijed nedavnih jakih potresa, kao i mogućih pojačanih vibracija uslijed radova

na nogostupu koji su se izvodili u neposrednoj blizini kao i dodatnoj izloženosti prolaznika i pneumatika automobila (neposredna blizina iscrtanih i obilježenih parkirnih mjesta) zbog specifičnosti mjesta na kojem je bio postavljen.

Slijedom svega navedenog, odnosno poduzetih mjera i radnji te prikupljenih obavijesti, nismo utvrdili osnove sumnje u počinjenje kaznenog djela oštećenje tuđe stvari opisano u članku 235 i dr. Kaznenog zakona.

S poštovanjem,”

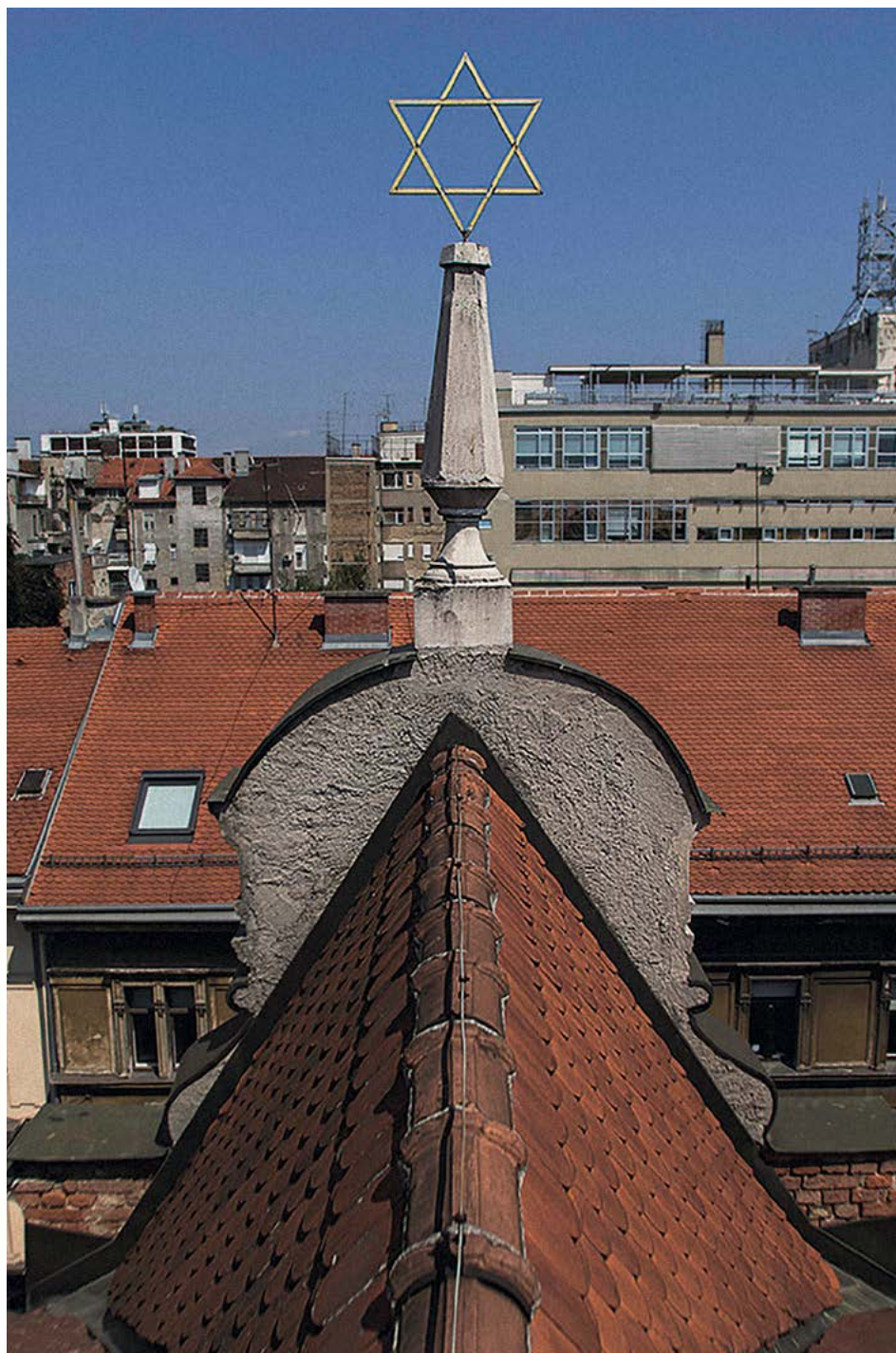
Nakon ovog sramotnog odgovora, ŽOZ je uputio još jedan dopis izražavajući nevjericu zbog odgovora policije kao i postupka istrage, ali do objave ovog teksta odgovor policije nije stigao.



TJEDAN IZRAELA 2020.

PIŠE: DEAN FRIEDRICH

Kulturna manifestacija Tjedan Izraela realizira se već 22 godine zaredom, no ove smo godine morali ponešto izmijeniti planove i prilagoditi program novonastaloj situaciji. Logičan izbor postale su digitalne platforme. Nesigurnosti i nedoumice vezane uz reakciju publike na priredbu u ovom obliku, na nedostatke ove vrste izvedbe odnosno ograničenja doživljaja u odnosu na izvedbe uživo, ubrzo je zamijenio optimizam u spoznaji novih mogućnosti. Posebice se to odnosi na doseg gledatelja s drugih geografskih i jezičnih područja te globalnu prezentaciju i promociju naše zajednice i ovog projekta. Programe smo odlučili prezentirati na poveznicama platformi Zoom i YouTube u zakazani datum i unaprijed točno određeno vrijeme te na društvenim mrežama. Neki su programi emitirani uživo, a neki u snimci. Gledanje, slušanje i sudjelovanje u programu bilo je besplatno. Na sreću, nitko od izvođača nije otkazao sudjelovanje te su svi planirani programi i realizirani. Program je podijeljen u tri cjeline koje su činili serijal “Putujemo iz naslonjača”, serijal za djecu “Kućaonica” te serija pojedinačnih programa, ukupno 17 originalnih, za potrebe ovog projekta osmišljenih sadržaja. Projekt je započeo 10. prosinca prvom epizodom dječje serije “Kućaonica”, originalne, interaktivne radionice za djecu kasne predškolske i rane školske dobi. Taj program u šest epizoda svojevrsni je iskorak Tjedna



FOTOGRAFIJA: FRAN FRIEDRICH

Izraela iz uobičajenog formata jer je po prvi put projektirao i predstavio program namijenjen isključivo djeci i temeljen na židovskoj tradiciji.

Istoga dana predstavljen je i putopisno — povijesni video uradak “Židovi u Sarajevu” iz serijala “Putujemo iz naslonjača”. Cijeli je serijal zamišljen kao nadomjestak putovanjima te obilascima lokacija karakterističnih za židovsku povijest i baštinu uz stručno vodstvo. Uz Muhameda Vlačića, turističkog vodiča iz Sarajeva, gledatelji su naučili kako su Sarajlije u 16. stoljeću prihvatile nove susjede, sefardske Židove, i kakav je bio život u mahali Sijavaš Paše. Čuli su priču o tome kako su se sarajevski Židovi snašli u ovome gradu, kakve kulinarske specijalitete su pripremali, ponešto o Ladinu, i o sefardskoj i aškenaskoj općini, njihovom životu, veseljima i patnjama, progonima, mjestu njihova vječnog počivališta i mjestima gdje su prkosili smrti, priču o Hagadi, neprocjenjivom remek-djelu srednjovjekovne iudaicae koje čuva Nacionalni muzej.

Tradicija je Tjedna Izraela izostanak programa za vrijeme Šabata te je sljedeći program emitiran 12. prosinca. U suradnji s Ateljeom 212 iz Beograda te Jevrejskim centrom za programe iz kulture i umetnosti, također iz Beograda, uspjeli smo premijerno prikazati predstavu “Lažljivica”, s Jelisavetom Sekom Sablić u glavnoj ulozi, u režiji Stefana Sablića. Djelo je to Nikolaja Koljade, predstavnika “željeznog doba” ruske književnosti, jednog od najizvođenijih dramskih pisaca. U ovoj drami Koljada izvlači iz mraka i osvjetljava likove s ruba, epizodiste koji ni u vlastitom životu ne igraju glavne uloge. Junakinje “Lažljivica” (Seka Sablić i Gorica Popović) dvije su starije žene, jedna drugoj neophodne, koje se susreću u malom, neuglednom provincijskom muzeju nacionalne povijesti i nepotrebnih relikvija. Svađaju se,

sumnjaju, negiraju kako sjećanja tako i vlastite živote, dovode u pitanje istinitost izjava, a i samo postojanja svake od njih. Sumnjajući u onu drugu, posumnjaju i u sebe, i za kratko vrijeme gube krhke temelje svojih tužnih neprimjetnih života. O ovoj je predstavi redatelj rekao: “Kroz prizmu dva lika prikazana je slika društva koje je neosvijesteno i u kojem milijuni ljudi biraju vjeru u laž. Društvo je ogrezlo u korupciji, nepravda ozakonjena, a štite je moćnici i tajkuni. U takvom društvu jedna osoba, Serafima Margaritovna, koju glumi Jelisaveta Seka Sablić, odlučuje uzeti stvar u svoje ruke i osvetiti se na jedini način na koji to zna, ali pogrešnim ljudima, onim manje važnim, jer do pravih ne može doći.”

Program se nastavio 13. prosinca emisijom uživo iz Izraela. Gost je bio dr. Roi Yozevitch s predavanjem “To si ti, samo bolji” s podnaslovom “Kako poboljšati sebe uz znanost i drevnu židovsku mudrost.” Yozevitch je stručnjak je za obrazovanje. Posebno područje njegovih akademskih istraživanja umjetna je inteligencija, a svoja razmišljanja i saznanja rado prenosi putem vlastitog YouTube kanala. Nezavisni je istraživač na sveučilištima Ariel i Bar-Ilan u Izraelu, a njegova su predavanja svojevrsna provokacija. Istodobno je i zabavljač s područja parapsihologije, mentalist, i u svojim nastupima kombinira znanost, židovstvo i zabavu.

U ponedjeljak, 14. prosinca predstavljeno je uživo hrvatsko izdanje knjige “Zagrljaj”, izraelskog pisca Davida Grossmana uz Silvu Tomanić Kiš iz Artresor Naklade, Laru Hölbling Matković, urednicu knjige, Lailu Šprajc, koja je tekst prevela s hebrejskog, Andu Bukvić Pažin, književnu kritičarku i Anu Mariju Španić, psihologinju. U utorak, 15. prosinca prikazan je film “Židovi u Splitu”, Lee Altarac, koja za sebe kaže da je odrasla u “starom Splitu”, profesorice engle-

skog jezika i turističke vodičice, članice male Židovske zajednice u Splitu kojoj je “priča o splitskim Židovima došla kao nešto prirodno.”

U srijedu, 16. prosinca publika je sudjelovala u virtualnom obilasku židovske Barcelone uz film “Židovska Barcelona”, redatelja Federica Szarfera, u produkciji Mozaik, jedne od najaktivnijih organizacija s područja promocije židovske baštine u Španjolskoj. Film otkriva priču od Židovima u Barceloni kroz najznačajnija povijesna poglavlja, od 19. stoljeća do danas. Otkriva povijesne tajne i upoznaje židovsku zajednicu Barcelone danas, otkriva stvarnu istinu o događajima i pripovijestima koje prate grad i Židove, otkriva srednjovjekovnu židovsku zajednicu, prikazuje povratak Židova u Španjolsku, španjolski građanski rat i razvoj modernih židovskih općina u Barceloni. Nakon projekcije, gosti uživo bili su Eva McGowen i Victor Sorensen, tekstopisci i vodiči po Barceloni u tom uratku, inače nositelji i kreatori međunarodnih etabliranih programapoptu Europskog dana židovske kulture i Europskih židovskih ruta.

U suradnji s Jevrejskim centrom za programe iz kulture i umetnosti, 17. prosinca emitirano je glazbeno scensko uprizorenje “Ako te zaboravim Jeruzaleme” iz sinagoge u Subotici. Nastupili su: Shirautfila: Stefan Sablić, Branislava Podrumac, Filip Krumes, Srđan Đorđević, Sinan Aćifović, Goran Milošević, Mladen Andrejević, Mirza Redžepagić i Vanja Ejduš. Shirautfila je multietnički, multi-religijski sastav koji inspiraciju crpi iz različitosti i bogatstva judeo-španjolskih, turskih, arapskih i balkanskih glazbenih tradicija. Izdali su sedam nosača zvuka, gostovali u mnogobrojnim zemljama i surađivali na istraživačkim i glazbenim projektima kojima je zajednička tema bila sefardska, glazba Balkana, mediterana i Bliskog istoka. Sastav vješto koristi kla-

sično-glazbenu naobrazbu, improvizacije i fusion. Prepoznatljiv zvuk rezultat je modernog pristupa povijesnom nasljeđu. Uz potporu povijesno — religijskih tekstova u interpretaciji renomirane glumačke ekipe publika je uživala u jedinstvenom i originalnom doživljaju.

Roy Zaltsman (Izrael) jedan je od najpoznatijih i najtraženijih mentalista u svijetu, izvođač i zabavljač s područja parapsihologije. Pored zapanjujućih mentalnih vještina koje uključuju predviđanja, čitanje misli i telekinezu, Zaltsman je elokventni govornik i trener s područja klasične psihologije koji publiku ostavlja bez daha. Zaltsman kombinira različite vještine kreirajući inovativne prezentacije. Njegova su predavanja istodobno nezaboravni spektakli, a iz slušatelja može izvući sve skrivene potencijale, vješto koristeći najsnažniji alat — ljudski um. U živo je iz Izraela, 19. prosinca zabavio publiku predavanjem pod nazivom “Kreativnost, židovstvo, magija”.

U nedjelju, 20. prosinca prikazan je film “Putujemo Mostarom”, Jasmina Elezovića, jednog od mostarskih turističkih vodiča koji uživa posjetiteljima pričati priču o svom gradu i zemlji kroz vijekove. Zahvaljujući snažnoj posvećenosti promicanju pozitivnih društvenih promjena kroz organiziranje i mentorstvo projekata građanskog angažmana mladih, bio je uključen u mnoge neprofitne organizacije i projekte civilnog društva tijekom posljednjih 15 godina. U ponedjeljak, 21. prosinca, publika je gledala film o Židovima u Rimu, autorice Alessie Gabianelli, a 22. prosinca program je zatvorio film grupe zagrebačkih studenata pod naslovom “Mi u Zagrebu.” Taj je video uradak viđenje Židova i židovske povijesti Zagreba iz perspektive mlađe generacije.

U odnosu na standardni način realizacije kulturne manifestacije, izvedba na digitalnim platformama pokazala je malobrojne nedostatke, a istodobno



FOTOGRAFIJA: FRAN FRIEDRICH

velike prednosti. Troškovi realizacije su manji, a programi su dostupni većem broju gledatelja bez obzira gdje se oni nalaze. Pored publike iz Hrvatske, registrirali smo gledatelje iz Australi-

je, Izraela, Novog Zelanda, Portugala, Španjolske, Italije, Srbije, BiH, SAD-a, Njemačke, Rumunjske, Mađarske i JAR-a. Ukupno su programi podijeljeni na 680 poveznica uz prosječnu posjećenost od

2.4 osobe po poveznici te podijeljeni na društvenim mrežama dodatnih 480 puta. Najveću gledanost imao je program “Ako te zaboravim Jeruzaleme”, uz najveće učešće gledatelja iz inozemstva. Najveću gledanost u Hrvatskoj zabilježio je film “Mi u Zagrebu” sa 114 direktnih poveznica i 280 dijeljenja na Facebooku u sat vremena. Ukupno je prema dostupnoj statistici programe Tjedna Izraela gledalo 2112 gledatelja.

Manifestacija je medijski pokrivena vlastitom web stranicom tjedan-izraela.org, uz dvije brošure u digitalnom obliku (na hrvatskom i engleskom), tiskanom brošuram na hrvatskom jeziku, objavama u glasilima Židovske općine Zagreb, te najavom na Radiju 101, a kratka informacija objavljena je i na zoz.hr te cendo.hr.

Autorica projekta: Laila Šprajc
Producent: Dean Friedrich

Umjetnički suradnici: Federico Szarfer, Stefan Sablić, Alessia Gabianelli, Fran Friedrich © Židovska općina Zagreb, 2020. www.tjedan-izraela.org

Kulturna manifestacija Tjedan Izraela ostvarena je sredstvima Savjeta za nacionalne manjine RH.

Posebna zahvala: Mozaika.es, Jevrejski centar za programe iz kulture i umetnosti, Pozorište Atelje 212

EUROPSKI DAN ŽIDOVSKJE KULTURE I BAŠTINE — DAN OTVORENIH VRATA 2020.

PIŠE: DEAN FRIEDRICH

Europski dan židovske kulture i baštine međunarodni je projekt čija je realizacija započela 1999. godine. Židovska općina Zagreb od 2001. daje svoj doprinos ovoj kulturnoj svečanosti, svjesna njezina velikog simboličnog značaja, a već nekoliko godina zaredom potpomaže je Savjet za nacionalne manjine RH u okviru potpora godišnjem programu ŽOZ-u. Svake godine ovaj projekt organizira većina europskih zemalja, a programe pogleda više od

300.000 gledatelja godišnje. Uobičajen termin održavanja je početak rujna, uz unaprijed zadanu temu, no prihvatljiva su i uvijek prisutna odstupanja u vremenu realizacije i tematici. Ove su godine svi organizatori bili suočeni s pandemijom, a naša zajednica i s posljedicama potresa. Stoga je autorica i voditeljica ovog projekta Mira Wolf, vidjevši seriju fotografija židovske baštine koju je snimio mladi član ŽOZ-a, Fran Friedrich, u potresom unište-

nim prostorima, s velikim entuzijazmom pozvala Frana Friedricha da ustupi svoj rad za potrebe prigodne izložbe kojom bi se ukazalo na krhkost židovske baštine i važnost njezina zbrinjavanja i obnove.

Fran Friedrich rođen je u Zagrebu 1998. godine. Interes za umjetnost i fotografiju pokazuje još u osnovnoj školi koju pohađa u Zagrebu. Po završetku srednje škole, također u Zagrebu, odlučuje se za kraći prekid školovanja i odlazak u Izrael



FOTOGRAFIJA: FRAN FRIEDRICH / RABIN

gdje boravi godinu dana u kibucu, radi, uči hebrejski jezik i snima brojne fotografije. Po povratku, upisuje u Ljubljani Visoku šolu za storitve, odjel fotografije i trenutno je na završnoj godini preddiplomskog studija. Intenzivno surađuje sa židovskim organizacijama u svijetu te kao službeni fotograf snima brojne skupove i međunarodne programe u Italiji, Španjolskoj, Belgiji, BiH, Bugarskoj, Austriji i Izraelu, a Židovskoj općini Zagreb redovito ustupa svoje radove za informativna glasila, web stranice i kulturne projekte. Do sad su realizirane njegove izložbe u ŽOZ-u 2017. i u Foto klubu Daruvar, 2019.

Izložbi je trebao biti pridodan i film “Graditelji modernog Zagreba” koji je Mira Wolf režirala prema vlastitom scenariju. Autorica teksta je Edda Dubravec, snimatelj Miljenko Bolanča, a montažer Bogdan Tankosić. Program Europskog dana židovske kulture i baštine trebao je biti upotpunjen glazbenim nastupomi promocijom turističke brošure. Međutim, zbog bolesti pojedinih suradnika koji su sudjelovali u pripremi, projekt je nekoliko puta odgađan, a zbog pandemije moralo se odustati od pojedinih komponenti programa. Na raspolaganju voditeljice i autorice projekta Mire Wolf ostao je samo njezin prvi izbor, izložba

fotografija. Izložba pod nazivom “Baština za budućnost” otvorena je 30. prosinca 2020., u Galeriji Kranjčar, Kaptol 26, a zbog potresa koji se dogodio prethodnog dana, otkazano je službeno otvorenje te predviđeni prijenos na internetu.

Na fotografijama formata 32.9 x 48.3, prema riječima dr.sc. Marije Tonković, autorice predgovora kataloga, fotograf se “poduhvatio objektivnog snimanja posljedica potresa kao vlastite etičke odgovornosti, fotografirajući devastiranu vitalnu građu, artefakte u prostorima, muzeja i arhiva Židovske općine. Porušeni stropovi, raspucani zidovi koji prijete urušavanjem općenito su prepoznatljiviji

u svim zgradama. Posebnost je specifična muzejska građa; nakošene Tore, rimoni, porušene hanukije kao da su još na valovima potresa. U želji da doprinese osvještavanju dramatičnosti situacije njegove iskrene fotografije uspostavljaju dijalog, sugerirajući pritom potrebitu obnovu, s ciljem njena integriranog očuvanja u urbanom tkivu. Estetski gledano, njegova misija i način na koji je pristupio temi razvijala se s vremenom. Katastrofični događaji snažno su mu nametnuli nužno dokumentarni pristup koji nadilazi tradicionalne žanrovske podjele i potencijalna umjetnička htijenja. U toj strogoj dokumentarnosti iznimku čine portreti rabina koji u tom devastiranom ambijentu pronalazi miran kutak za kontemplaciju i molitvu. Autor skreće pozornost na značajnost djela: pokretni ili nepokretni predmeti, pogođeni svojom tjelesnošću, trpe utjecaj cezure, ubrzanu privremenost. Suptilno pripovjedački u specifičnoj atmosferskoj scenografiji, punoj znakova, svojom se poetikom odnosi na društvene prostore i stvarnosti, na kolektivno pamćenje i maštu. Nepretenciozan, ali koherentan projekt mladog fotografa izraziti je njegov emocionalni, empatični odgovor u postseizmičkom kontekstu.”

Usprkos svim nedaćama s kojima se ove godine suočio ovaj projekt, izložbu je na društvenoj mreži Europskog dana židovske kulture do dana pisanja ovog teksta vidjelo 4569 posjetitelja s više kontinenta, a nemali je broj posjeta, usprkos okolnostima, imala i galerija.

Hommage ovom događaju i svojevrsno otvorenje prije zatvaranja upriličeno je u prostorima galerije 14. siječnja 2021. uz prigodne riječi dr. Ognjena Krausa, dr. Marije Tonković i vlasnice galerije, gđe Elvire Kranjčar, što je zabilježeno kamerom renomiranog snimatelja i fotografa Borisa Krstinića. Izložba je trebala biti zatvorena 15. siječnja 2021., no otvorena je do daljnjega.



FOTOGRAFIJA: FRAN FRIEDRICH / ŽIDOVSKI MUZEJ U ZAGREBU

Europski dan židovske kulture i baštine potpomogao je Savjet za nacionalne manjine RH.

Zahvaljujemo Galeriji Kranjčar, Elviri Kranjčar i Josipu Tešiji na svesrdnoj

pomoći i sudjelovanju u realizaciji ovog programa. Posebnu zahvalu upućujemo Mariji Tonković.

ZLATKO KARAČ I SINAGOGGE U HRVATSKOJ: HOMMAGE JEDNOJ EPOHI, LJUDIMA I STVARALAŠTVU

PIŠE: SNJEŠKA KNEŽEVIĆ

Na jednom mjestu u knjizi Zlatko Karač piše što ga je ponukalo da se bavi arhitekturom sinagoga u Hrvatskoj: za vrijeme pripremanja izložbe “Historizam u Hrvatskoj” za koju je dogovorio obraditi neka arhitektonska ostvarenja u Vukovaru, tadašnji ravnatelj Vladimir Maleković, zadivljen razglednicom nekadašnje vukovarske sinagoge, predložio mu je da preuzme prikaz sinagoga historicističkih obilježjau Hrvatskoj. Bez okolišanja Zlatko Karač prihvatio je taj izazov, iako se o tom korpusu sakralne baštine dotad nije znalo gotovo ništa, kako navodi. No znalo se da je u doba Nezavisne Države Hrvatske i ustaškog režima, koji je provodio zločinački nacistički projekt uništenja europskih Židova i sudjelovao u Holokaustu, razorena i srušena glavčina ne samo sinagoga, nego je opljačkana, pokradena i nestala gotovo sva židovska baština i velik dio svjedočanstava židovske povijesne egzistencije. Iako Karač ne navodi da ga je motiviralo potonje, a ne samo arhitektonska osebnost historicističkih sinagoga koja je zadivila Malekovića, taj



NASLOVNICA KNJIGE ZLATKA KARAČA “SINAGOGGE”

se poticaj ipak jasno razabire u njegovu opusu posvećenom sinagogama i židovskoj baštini u Hrvatskoj. Od 1998., kad je Vladimir Maleković pobudio njegovu radoznalost pa do 2000. kad je izložba otvorena, uspio je uspostaviti cjelovitu sliku o rasprostranjenosti i brojnosti, stilskim i arhitektonskim karakteristikama, urbanističkoj važnosti, graditeljima i javnoj recepciji sinagoga u hrvatskim gradovima, poglavito u kontinentalnoj

Hrvatskoj gdje ih je bilo najviše. Sinagoge su predstavljale inovaciju i izazivale simpatije: tako Narodne novine 26. rujna 1867. prigodom ceremonije posvećenja zagrebačke sinagoge pišu: “Sgrada je to veličanstvena, ukrašuje mnogo grad Zagreb.” Karač je do izložbe identificirao čak 70 građevina, ali je za samu izložbu izabrao 18 reprezentativnih sinagoga respektirajući temu izložbe kojoj je dao neočekivani doprinos razmaknuvši

granice historicizma. I sekvenca o sinagogama i studija u katalogu izazvali su ne samo opću pažnju i zanimanje, nego i priznanje svih nas koji smo kao autori sudjelovali u kapitalnom projektu Muzeja za umjetnost i obrt. Tako je Karačeva sekvenca već iste godine predstavljena kao samostalna izložba u Dubrovniku (Knežev dvor) i u Zagrebu (Galerija 'Milan i Ivo Steiner' Židovske općine Zagreb), a sintezni tekst objavljen je 2000. i u časopisu "Voice" židovskih općina u Hrvatskoj na engleskom jeziku: sredine i mjesta dovoljno svjedoče o dimenzijama interesa.

Nakon te zapažene i uspješne premijere autor se podjednakim angažmanom i istraživačkim impetusom nastavio baviti temom sljedećih dvadeset godina i napokon odlučio objaviti izbor tekstova, popis i katalog sinagoga, bibliografiju svojih radova — uz ostale priloge, koji svi zajedno dokumentiraju njegovu kompetentnost, akribiju i visoku znanstvenu razinu. Knjiga "Studije o arhitekturi sinagoga u Hrvatskoj" (Arhitektonski fakultet i UPI 2M Books, Zagreb 2020.), koja na ovitku i koricama nosi signifikatni naslov "Sinagoge", nije samo suma razdoblja autorova intenzivnog istraživanja i prezentacije dotad malo poznatog umjetničkog blaga i kulturnog nasljeđa, nego zasada jedino i pouzdano vrelo za upoznavanje s arhitekturom sinagoga u Hrvatskoj, njihovom povijesti i sudbinom, uz to i s drugim svjedočanstvima materijalne židovske sakralne baštine. U recenziji knjige Zlatko Jurić ocjenjuje je kao originalno koncipiranu zbirku kritički odabranih tekstova i hrestomatijsko djelo, čime precizno opisuje karakter knjige kao zbornika i priručnika. I jedno i drugo upućuje na autorovu intencijuda predstavi svoj rad, njegovu evoluciju i razvijanje u vremenu, ali i da doprinese poznavanju gotovo neobrađenog i u Holokaustu



SINAGOGA U VUKOVARU, IZGRAĐENA 1889., DEVASTIRANA 1941., SRUŠENA 1958. (RAZGLEDNICA, 1897.) (ZK)

teško oštećenog korpusa židovske baštine, da ga uključi u hrvatsku povijest i kulturu. Zalaže se za zaštitu onoga što je preostalo i na kraju, ne manje važno, poziva na dodatna i nova istraživanja. Jer nakon svega što je učinio i prikazao u ovoj knjizi, Zlatko Karač na više mjesta kaže kako istraživanja namjerava nastaviti, potvrđujući poznatu izreku velikog povjesničara Erica Hobsbawma da istraživanjima nikada nema kraja.

Na tu tendenciju, čini se, upućuje i projekt koji je autor zasnovao na svojem matičnom Arhitektonskom fakultetu: registar sinagoga u Hrvatskoj, koji se sustavno dopunjava novim podacima i spoznajama, nego samo njegovim nego i drugih autora, apo tome ima karakter djela u procesu (work-in-progress). U Njemačkoj i zemljama pod nacističkom okupacijom (Latvija, Litva, Poljska, Ukrajina i druge) postoje popisi sinagoga

i bogomolja razorenih od 1933. do 1945. (2.800 objekata), postoji i lista virtualnih rekonstrukcija bivših i nestalih sinagoga na Tehničkom sveučilištu Darmstadt, pokrenuta u kolegiju Digitalno oblikovanje, no većina tih popisa ograničava se na dokumentiranje, dok darmštatska lista teži “vidljivosti” izgubljenog dijela baštine i simbolizira protest protiv rastućeg antisemitizma i desnog radikalizma. Za razliku od tih popisa, registar na zagrebačkom Arhitektonskom fakultetu potaknut je znanstvenom svrhom. Što ne znači, da prema prilikama i potrebi može poslužiti i drugim svrhama.

Knjiga je strukturirana jasno i pregledno. Tematskom raznovrsnošću omogućava da svatko prema nahođenju izabere ono što ga zanima, odnosno, ne zahtijeva da se čita kontinuirano, od početka prema kraju. Prva cjelina “Sinagoge kao baština. Povijest i memorija” pruža detaljni pregled političkih, društvenih i kulturnih prilika u kojima se javljaju sinagoge na tlu Hrvatske, seže od kasne antike i početka dijaspore do 19. stoljeća, obuhvaća i vrijeme stradanja u doba Drugog svjetskog rata, ali i poslije njega kada malo očuvanih, mahom oskrnavljenih sinagoga nestaje ili se prenamjenjuju. Iako tekstovi pripadaju različitim žanrovima i bili su namijenjeni različitim prigodama, cjelina ima sintezni karakteri ujedno pruža bitne informacije. Težište je na sinagogama sjeverne Hrvatske, koju Židovi sustavno naseljavaju od kraja 18. i u početku 19. stoljeća, zasnivaju općine u svim većim mjestima, poglavito u gradovima, a od carskog patenta 1860. koriste mogućnost da se budućem zavičaju predstave arhitektonski, simbolično i kulturno. “Konfesionalna ekskluzivnost, tipološka posebnost i pomalo egzotično oblikovanje s mnogo romantičnoga i orijentalnoga u likovnom izričaju odredili su njihov zaseban i prepoznatljiv identitet



NASLOVNICA KNJIGE ZLATKA KARAČA “SINAGOGE”

u slici naših gradova”. Drugom cjelinom “Elementi arhitekture sinagoga. Razvoj i odlike” autor je na svojem autentičnom terenu. Kronološkim redom predstavlja najprije razdoblja kad je Židovima uskraćeno da svoju nazočnost izraze u javnom prostoru, pa se bogomolje i sinagoge uređuju u kućama koje ne upućuje na sakralnu funkciju, povjerenu tek interijeru. Zato ih naziva “skrivenima” ili “nevidljivima”. Slijede primjeri adapti-

ranih zgrada, skromno obilježenih religijskim simbolima i nešto namjenski građenih “ranih sinagoga”, a potom raskošni pregled urbanih sinagoga iz “zlatnog” doba, od sredine 19. stoljeća. Predstavlja tipove, interijere i opremu, stilske značajke i graditelje, napokon u “Epilogu ili mementu izgubljenoj baštini” rušenje i nestanak sinagoga. U toj cjelini važno mjesto ima cjelovit pregled sinagoga 20. stoljeća, odnosno, razdoblja

protomoderne i moderne, kojima se Karač okrenuo pošto je obradio svoju izvornu temu: historicističke sinagoge. Upućuje na važan i velik udio židovskih arhitekata koji, iako daju ton i duh ukupnom arhitektonskom stvaralaštvu i predstavljaju avangardu, ne prežu od zadaća na koje ih obvezuje njihovo porijeklo. U trećoj i najvećoj cjelini “Odabrani primjeri sinagoga” katalogom predstavlja 18 najistaknutijih gradnji, dok opsežna bibliografija pri kraju svjedoči o rastu interesa i od osobite je važnosti ne samo za istraživače nego i sve one koji žele upotpuniti znanje. Slijede monografske studije o hramovima u Kutini, Koprivnici, Donjem Gradu u Osijeku, Velikoj sinagogi i modernističkoj Maloj ortodoksnoj sinagogi u Rijeci, sinagoga u Orahovici, Kutini, Bjelovaru, Vinkovcima, Novoj Gradiški i Opatiji. Karakter tih studija, svih uvrštenih u Registar na Arhitektonskom fakultetu, upućuje na svrhu i smisao tog registra: monografski prikaz svih sinagoga koje su u njemu navedene. Ujedno njima se

postavlja poželjni model obrade. Taj dio knjige možda najbolje predstavlja Zlatka Karača kao istraživača i znanstvenika, domete njegova istraživanja i interpretacija.

Cijelu knjigu prožimaju slike, mahom povijesne fotografije i grafička građa koji sugestivno govore i svjedoče. “Raritetnom historiografskom dokumentacijom” obilježava ih u uvodu Alen Žunić, koju treba vrednovati i kao “znanstveni ‘aparati’ (...) manje kao formalnu likovnu opremu knjige”. No osim vizualne građe o sinagogama autor je uspio pronaći i portrete najvećeg dijela protagonista, graditelja i arhitekata. U “Prilozima” uz opširan tekst na engleskom jeziku kojim predstavlja baštinu i istraživanja — najveći u knjizi, daje pregled zaštićenih sinagoga (5), groblja (17), logora (1), geta (2), zbirke i pokretnih kulturnih dobara (4) i spomen-obilježja na mjestima srušenih sinagoga (14); za niz nezaštićenih, postojećih (20) i nestalih (50) gradnji predlaže uspostavljanje zaštite, ali i obilježavanje mjesta onih

kojih odavno nema (50). Od 70 sinagoga, identificiranih 2000., dospio je do broja 100 na tlu Hrvatske u povijesti. Od njih danas postoji tek 9 “vidljivih” gradnji, projektiranih i izvedenih kao sinagoge, a samo jedna od njih, ortodokсна sinagoga u Rijeci služi obredu. Od starijih “sakrivenih sinagoga” očuvane su dvije, u bivšem splitskom i dubrovačkom getu. No pokretno blago, oprema hrama — judaica, čuva se u sinagogama u Dubrovniku, Osijeku, Rijeci, Splitu, u dvije zagrebačke zbirke: Židovske općine Zagreb i Muzeja za umjetnosti i obrt.

Iako Zlatko Karač na više mjestu rabi riječ i pojam memento, čini se da je ova slojevit i opsežna knjiga više hommage. Hommage jednoj epohi, ljudima i stvaralaštvu koji su je obilježili, a neupitno zalag sjećanju i pamćenju. Iz autorova egzaktno-znanstvenog diskursa na mnogo mjesta prosijavaju empatija i melankolija, pa i žal za izgubljenim životima i poharanom baštinom.

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA POTREBE ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB ZA SOCIJALNE POTREBE ŽOZ-A

- MILA AJZENŠTAJN STOJIC (U SPOMEN NA DRAGOG SUPRUGA DR. JERONIMA STOJICA I RODITELJE ELZIKU I MILČEKA) — 400,00 KN

ZA VJERSKU SEKCIJU ŽOZ-A

- OBITELJI — OBELIĆ I DUKIĆ (U SPOMEN NA VLADU OBELIĆA) — 2.000,00 KN

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA DOM ZAKLADE LAVOSLAVA SCHWARZA

- SUNČANA KUNEJ-PUREC — 500,00 KN

B'H ŽENA U ŽIDOVSTVU

PIŠE: LUCIANO MOŠE PRELEVIĆ,
GLAVNI RABIN U RH

Ivo Andrić je rekao da žena, kao kapija, stoji na izlazu, kao i na ulazu ovog svijeta, a mislim da bi rabini (da ih je netko pitao) vjerojatno dodali da u židovstvu, osim što stoji na izlazu i ulazu, stoji i u svakom trenutku života, na svakom koraku, prvo kao majka (yiddishe mama), a kasnije kao supruga. Židovi sigurno imaju poseban odnos sa svojim majkama, ali i poseban odnos prema ženama pa tako Talmud kao pozitivan primjer donosi brojne priče o velikim rabinima i njihovim ženama, ali i majkama.

Danas pisati tekst o ženama je posebno osjetljiva tema, ne samo zbog brojnih udruga koje se bore za ženska prava i uvijek prisutnog feminističkog pokreta, nego i zbog “#metoo” pokreta, koji se proširio i na naše krajeve. Čim se spomene tema o položaju žene u židovstvu odmah čujem pitanja i komentare da židovstvo diskreditira žene ili da su žene u židovstvu građani drugog reda? Feministički pokret je zadnjih godina skrenuo pažnju na židovsku tradiciju i stavio je pod lupu. Kritika židovstva, posebno položaja žene u židovskom vjerskom pravu je najčešće bila više histerična nego povijesna i nije bilo dovoljno pokušaja da se taj položaj prouči i shvati. Višetisućljetna briga koju



ŽIDOVSKÉ ŽENE, IZVOR: INTERNET

je židovstvo razvilo i primjenjivalo na zaštitu žena, njihove dobrobiti i dostojanstva, u svijetu gdje se te stvari nisu uopće uzimale zdravo za gotovo, jednostavno je negirana, ignorirana ili potpuno odbačena. Ništa što bi židovska tradicija imala ili mogla kazati jednostavno nije bilo dobro. Ako bi tvrdnja bila ženomrzačka ili puna predrasuda prema ženama, to bi se pripisalo kao karakteristika svim Židovima u svim vremenima. A ako je nasuprot tome bila jasno u korist žena, tada bi bila optužena za pokroviteljstvo i snishodljivost. Tako su svi zagovornici židovske tradicije bili uhvaćeni u ćorsokaku i jednostavno nije bilo mjesta ni volje za racionalnom diskusijom i analizom. Tako je manje-više i danas.

Feministička kritika židovstva, kao i čitav suvremeni život, bazirana je na drugačijem vrijednosnom sustavu, koji je u suprotnosti sa židovskim vrijednostima u njihovim osnovama. Zato ću tekst početi s uvodom o židovskom vrijednosnom sustavu, zatim ću dati kratak prikaz priče o stvaranju, jer u židovskoj misli na to ne gledamo samo s povijesnog interesa. Glavni značaj priče o stvaranju je da stavi u perspektivu određene esencijalne aspekte ljudske osobnosti. Zato je analiza stvaranja žene u Tori postala važna za proučavanje pozicije žene u židovstvu, jer biblijski pogled na odnos žene i muškarca, brak i obitelj je esencijalni element B-žanskog plana stvaranja. Nakon toga ćemo evaluirati samu poziciju žene u židovskom zakonu. Zbog širine tema, kojima su brojni autori posvetili tomome knjiga, fokusirat ću se samo na par tema, koje današnje žene, povratnice u religiju, ne samo teško prihvaćaju nego i općenito nalaze problematičnima.

Također ne želim upasti u zamku i početi odgovarati apologetski. S jedne strane ne želim ništa opravdavati, jer koliko god isprika ili negacija bila dobra, uvijek ostane gorak ukus i primisao da tu ipak



ŽIDOVSKÉ ŽENE, IZVOR: INTERNET

ima nešto "što nije košer". S druge strane apologet uvijek želi pokazati dosljednost židovstva s "modernim" vrijednosnim sistemima prisutnih slušalaca, tako da ako su prisutni liberali, apologet će naglasiti da je židovstvo još više liberalno, ako su konzervativni, da je još konzervativnije. Danas se nereligiozni Židovi posebno ponose kako židovstvo, za razliku od većine ostalih religija, ima jako moderan pristup medicini, npr. umjetnoj oplodnji, surogat majci, abortusu i brojnim drugim problemima. Pristup apologete je da što god drugi rade, židovstvo može još bolje, zapravo esencijalno nije pošten, jer se tu ne radi o kompeticiji, nego židovstvo u osnovi ima svoj vrijednosni sistem i ne

pokušava usvojiti nečiji tuđi. Moramo shvatiti da se tu radi o sasvim drugačijem svijetu, da ne kažem paralelnom, o sasvim drugoj dimenziji i moramo uvijek znati da slika ne prikazuje pravo stanje. To je točno u svim aspektima života.

Židovke i Židovi koji se kao odrasle osobe okreću ortodoksnom židovstvu imaju puno problema s razumijevanjem te prihvaćanjem mnogih stvari, a posebno položajem žena. To posebno teško pada ženama koje dolaze iz SAD-a i zapadne Europe. Odrasle u sekularnom okruženju sa sasvim drugačijim vrijednostima i svjetonazorima teško im je razumjeti i prihvatiti neke druge koncepte, posebno one koje ih u vlastitim očima diskrimi-

niraju. Tu leži i uzrok i izvor nekih novih pokreta i pokušaja da žene nađu svoje mjesto pod suncem u okviru židovstva. Konvertiti s tim imaju manje problema, jer da bi im se dopustilo da konvertiraju tijekom procesa konverzije moraju prihvatiti ortodoksne svjetonazore.

Zato prije nego nastavim s tekstom želio bih navesti s kojim aksiomima i premisama baratamo. Kada kažem židovstvo, ja mislim samo na ortodoksno i osnovni aksiom s kojim polazim i bez čijeg prihvaćanja nema ničega je da je učenje Tore ispravno i da je to apsolutna istina, jer prema ortodoksnom židovstvu, Toru je B-g osobno diktirao Mojsiju u pero, a prema Kabali je direktna preslika Njegovog uma na način koji su tadašnje generacije mogle razumjeti i prihvatiti. I zato ako nam Tora kaže da žene nemaju nikakva prava, mi bismo to morali prihvatiti i držati tu poziciju, jer ako to ne bi prihvatili, onda nam mora biti jasno da bi s našim neprihvatanjem ujedno odbacili i Toru. I tu ne smijemo praviti razliku, čak i ako dokažemo suprotno, da se Tora zalaže za ženska prava, jednakost i sve ostalo što ide s tim. Tu nam mora biti jasno da ako naše prihvaćanje Tore ovisi o tome što Tora kaže, onda je mi zapravo odbacujemo, jer drugim riječima B-gu kažem: “slušaj, ako ćeš me učiti ono s čime se slažem, u redu, a ako ćeš pred nas staviti nešto s čime se ne mogu složiti, onda Te, B-že, ne prihvaćam”. Danas se događa, i u židovskom svijetu, da brojni ljudi odbacuju Toru kao dokument koji se ne slaže s njihovim vrijednostima i svjetonazorom. S jedne strane prema njihovim vrijednostima, koje kažu da dokument (Tora), koji traži da čovjek čitav život provede u ješivi učeći Toru, a ne izađe u svijet i ne postigne nešto kao npr. doktorat iz književnosti brojeći koliko je neka riječ upotrijebljena u Hamletu, nije prihvatljiv. Ali je zato doktorat iz književnosti

važan i konstruktivan za čovječanstvo. Što baš nije fer pristup.

Ako želimo otvoreno govoriti kako židovstvo gleda na žene i kakav bi njen odnos s muškarcem prema Tori trebao biti, moramo početi s premisom da želimo naći istinu, bez obzira gdje nas ta istina može odvesti i tu ćemo istinu i prihvatiti. Ponavljam, Tori ne smijemo postavljati nikakve uvjete i naše prihvaćanje Tore ne smije ovisiti o tome koliko ona ispunjava naša očekivanja. Znači prva premissa je da je Tora apsolutna istina, a druga je da ono što Tora kaže o položaju žene i odnosu s muškarcem apsolutno ne mora zadovoljiti moja očekivanja. Sada kad smo prihvatili ove premise, možemo pogledati u Toru što ona stvarno kaže o ženskom pitanju i odnosu žene i muškarca.

Ulogu žene u židovstvu određuje Tora, TaNaH (Biblija), Usmeni zakon (Mišna, Talmud, kodeksi židovskih vjerskih propisa, čitav korpus rabinske književnosti), običaji (minhagim) i kulturni faktori. Iako Biblija i rabinska literatura navode razne ženske uzore, vjerski zakon žene različito tretira u raznim okolnostima. U ortodoksnom i općenito tradicionalnom židovstvu se prenosi preko majke, a pripadnost plemenu se prenosi preko oca. Tako svećenici (Kohanim) u Hramu vuku porijeklo od Arona, Mojsijevog brata, dok Leviti dobivaju svoj status preko oca. Bat Kohen, Kohenova kćer, i Bat Levi, Levijeva kćer, dobivaju status preko svog oca. Također očevo ime se koristi uz imena u Bibliji, kao i u molitvama i rabinskoj literaturi sve do pojave prvih prezimena npr. Moše ben Majmon. Konvertiti kao svoje roditelje upisuju imena biblijskih Abrahama i Sare i ne pripadaju nijednom plemenu. Prilikom osvajanja Izraela zemlja je podijeljena po plemenima, pa po bratstvima, pa po obiteljima. Sve po muškoj liniji. Žene ne nasljeđuju zemlju osim ako otac nema muške djece, ali tada se kćerke koje su naslijedile zemlju nisu smjele udati u drugo pleme.

Priča o Stvaranju, kako ga sagledava židovska tradicija, uspostavlja B-ga ne samo kao onoga koji je stvorio fizički svijet, nego ujedno i kao izvor morala. Midraš nam kaže da moralni i fizički svijet nisu neovisni jedan o drugome. B-g je stvorio fizički svijet s moralnom svrhom. Moralni principi Tore su stvoreni prije fizičkog svijeta i naša tradicija kaže da je B-g dok je stvarao svijet gledao u Toru kao u glavni izvedbeni projekt, iz čega proizlazi da nema kontradikcije između zakona Tore i ljudske prirode. Fizička i moralna pravila koja vladaju svijetom ne postoje a priori. Stvorio ih je B-g osobno i predstavljaju Njegovu volju. B-g je izvor apsolutnih vrijednosti, dok čovjek u svom životu stiče vrijednost samo kroz odnos s B-gom.

U knjizi Postanka čitamo o dualnosti stvaranja čovjeka. Kao fizičko biće čovjek je napravljen od zemlje (prašine) kao i životinje. Ali čovjek je izdignut iznad životinja i njegovo stvaranje krunisano božanskom iskrom. Ta božanska esencija, koju Tora naziva “celem Elokim” (B-žja slika) ili “nišmat ruah hajim” (dah života), definira čovječju duhovnu prirodu i daje mu ultimativnu vrijednost života.

Stvaranje žene također reflektira dualnost ljudske egzistencije. Tora donosi zajedničko stvaranje žene i muškarca kao B-žje slike: “Tako B-g stvori čovjeka na sliku Svoju. Stvori ga na sliku B-žju. Muškarca i ženu, stvori ih” (Pst.: 1:27). Vidimo da Tora naglašava razliku glede fizičkog stvaranja žene. Nije stvorena od zemlje (prašine) kao što su stvoreni čovjek i ostale životinje, nego od čovjekovog tijela. Razlog za to je da se stvori ispravan okvir za brak. Talmud nam daje drugo objašnjenje redosljeda stihova o stvaranju žene. Talmudski mudraci sugeriraju da je prva stvorena osoba bila samodostatno androgeno biće. Zato stih u Knjizi postanka kaže “muškarca i ženu, stvori ih”, odnosno prvo stvoreno biće je

bilo muškarac i žena zajedno. I B-g je tada uočio da nije dobro za čovjeka da bude sam i samodostatan i posvećen samo sebi i zato ga je podijelio na dva odvojena entiteta, dva odvojena ljudska bića, jedno žensko i jedno muško, svako sa svojim vlastitim individualnim talentima i osobnostima. I svatko od njih je bio nekompletan. Kompletnost i perfekcija ljudske personalnosti se događa kad muškarac i žena žive jedan za drugoga, darivajući jedan drugoga i funkcionirajući zajedno kao jedinstvena jedinka i ujedno svatko izvodeći njegove i njene jedinstvene zadatke. Tora kaže da je žena stvorena kao “ezer kenegdo”, što je krivo prevedeno kao muškarčeva pomoćnica. “Ezer kenegdo” bi mogli prevesti da je B-g stvorio ženu kao pomoć nasuprot muškarcu, da su kao dva jednaka i ravnopravna bića okrenuta licem jedan ka drugome, gledaju se oči u oči. Vidimo da je u ovom slučaju B-g promijenio redoslijed stvaranja, jer da je stvorio muškarca i ženu od zemlje, svakog samostalnog, svatko od njih bi otišao svojim putem. Muž i žena jednostavno ne bi bili posvećeni jedan drugome da žive zajedno. Brak je čovjekovo prirodno stanje. Svatko ljudsko biće je nekompletno bez svog partnera i kroz brak postižu kompletanost. Zato u židovstvu ne govorim u terminima jednakosti, jer muškarac je samo pola osobe, a i žena je samo pola osobe, jedino zajedno čine jednu osobu. To je on što nam “ezer kenegdo” govori. Brak i obitelj su integralni B-žji plan. Oni nisu proizvoljni niti su institucije kreirane od strane društva, nego reflektiraju važan aspekt ljudske prirode. Stih Tore o braku: “Zato će ostaviti muškarac oca svojega i majku svoju i prilijepiti će se k ženi svojoj i biće jedno tijelo” (Post.: 2:24) slijedi odmah nakon priče o ženinom stvaranju. To je prirodna posljedica načina stvaranja. Osnovni način bračnog odnosa mora se bazirati na “hesedu”, na sposobnosti davanja drugome osjećaj



ŽIDOVSKÉ ŽENE, IZVOR: INTERNET

bliskosti i identificirati se sa potrebama drugoga. Netko tko daje drugome iz “heseda” čini to jer osjeća potrebu drugoga kao svoje vlastite. Židovstvo uči da je idealni brak onaj u kojem suprug tretira svoju suprugu kao što bi tretirao samog sebe, jer zapravo ona je dio njega. Židovski zakon traži od muža da se brine o svojoj ženi kao što bi o samom sebi. Bračni odnosi su paradigma “heseda”, jer brak stalno zahtijeva totalni fokus na drugoga i osjetljivost na potrebe drugoga, kao što bi bio na svoje vlastite.

Tora definira ulogu žene odmah nakon priče o stvaranju: “I Adam nazove svoju ženu Hava (Eva), jer je ona majka svemu živome” (Post.: 3:20). U Tori ime nikad nije slučajno dato, nego ukazuje na esenciju te osobe. Ovdje je zanimljivo spomenuti da se B-žja zapovijed o imanju djece tiče samo muškarca. Žena se ne mora udati niti imati djecu, dok se muškarac mora oženiti i imati barem dvoje djece. S obzirom da mu žena pomaže ostvariti B-žju zapovijed, sve obaveze u braku su

na muškarcu, uključujući brigu o kući, odjeću, hranu nakit i posebno seksualno zadovoljenje žene (micva ona). S obzirom da je svaka trudnoća opasnost po ženin život, ni B-g ne može narediti nekome da prilikom izvršenja micve stavi svoj život u opasnost.

Jedan od najvažnijih koncepata koji određuje kako život svakog pojedinca, i muškarca i žene, tako i bračni život, kao i život zajednice u cjelini. To je “cniut”, koji se najčešće prevodi i razumije kao “pristojnost”, iako bi točnije bilo kazati da se radi o “privatnosti”, jer privatnost uključuje i pristojnost. “Cniut” se više povezuje sa ženama i određuje prvenstveno sve prema vani, kroji i boju odjeće, dužinu rukava i haljina, šminku, pokrivanje glave, bilo maramom ili perikom, odvajanje spolova (u sinagogi, na proslavama, odvojeno plesanje, zabrana rukovanja, općenito dodirivanja supružnika u javnosti itd.). “Cniut” se ne odnosi samo na žene, nego i na muškarce. Zato stalno nose duge kapute da se ne vide noge. Za Žido-



ŽIDOVSKÉ ŽENE, IZVOR: INTERNET

va, i muškarca i ženu, moralna pobjeda i izvor svih vrijednosti je ono što osoba radi za B-ga i pred Njim u privatnosti, a ne u javnosti. Važan aspekt religiozno moralnog čina je u njegovoj privatnosti, a ne u odobravanju gomile. U svjetlu toga nam je lakše razumjeti klasičnu židovsku legendu da u svakoj generaciji svijet opstaje zaslugom 36 skrivenih pravednika. Psalm 45:14 kaže da “sva slava kći kraljeve leži iznutra”. Ovaj stih ukazuje na židovski odnos prema ulozi žene i naglašava privatnu prirodu njena uloge, a ujedno ističe općenito privatnu prirodu religioznog iskustva i muškarca i žene.

Obitelj je osnovna jedinica društva, što je istina za većinu društava, a posebno za židovski život. Usprkos općenitom mišljenju sinagoga nije fokus židovstva, nego čak naprotiv, centar židovskog života je oduvijek bio i bit će židovski dom i obitelj.

Kolaps tradicionalnog židovstva se dogodio, događa se i događati će se zbog kolapsa židovskog doma, a ne sinagoge. Židovska žena je kreator i čuvar židov-

skog doma. Obitelj je uvijek bila jedinica židovske egzistencije i dok je muškarac uvijek bio obiteljski predstavnik prema vani, dotle je žena bila duša doma. Stvaranje židovskog doma nije lagan zadatak. Treba puno više od samog podizanje djece, jer da bi se kreirao židovski dom treba stvoriti novu kariku u lancu židovske egzistencije i tradicije. Nije lako odgajati djecu i pripremiti ih da postanu odrasli Židovi i takav zadatak ne bi bio prvenstveno povjeren ženama, da one nisu posebno pripremljene za to i psihološki i intelektualno i duhovno. Također podizanje djece se ne može ostaviti samo institucijama. Stih u Mudrim izrekama 1:8 kaže: “Slušaj sine poduku oca svojega, i ne ostavljaj nauk majke svoje.” Idealno je da židovsko dijete uči Toru od svog oca, a fundamentalne koncepte i principe židovstva od svoje majke. Dijete treba oba roditelja da bi svatko od njih odigrao svoju individualnu ulogu u njegovom odgoju. Primarni aspekt uloge židovske majke je da prenese temelje židovske

vjere i prakse svojoj djeci. Ona im priča priče, ona im pjeva pjesme i tako radi na njihovoj duhovnosti. Mora naučiti svoju djecu da znaju B-ga, da Ga vole, da osjećaju strahopoštovanje prema Njemu, da Ga obožavaju i mora učiniti da ti koncepti i B-žja služba postanu sastavni dio njihovih života. Razvoj vjerskog života ovisi o uspjehu ranog majčinskog podučavanja. Brinući se o fizičkim potrebama članova svog domaćinstva njen najvažniji zadatak je da osigura vjersku osnovu za djecu i vjerski okvir za sve članove domaćinstva. U tom kontekstu čak i fizički aspekt kućanstva dobiva spiritualnu dimenziju.

U usporedbi s muškarcima, u Bibliji se relativno malo žena spominje imenom i ulogom. Oni koji su spomenuti uključuju pramajke Saru, Rebeku, Rahel i Leu; Mojsijevu sestru Miriam, sutkinju Deboru, proročica Huldu, Rahab, Esteru. Uobičajeni fenomen u Bibliji je ključna uloga koju žene preuzimaju u rušenju struktura koje stvara muškarac. Rezultat je često pravedniji ishod od onoga koji bi se dogodio u uobičajenim okolnostima. Zato B-g stalno savjetuje naše patrijarhe da poslušaju savjete svojih žena. Danas se mnoge židovske feministice pozivaju na njih.

Prema židovskoj tradiciji, sklopljen je savez između Izraelaca i B-ga na planini Sinaj. Tora govori da su na Sinaju bili prisutni i Izraelci i Izraelke i iako je savez sročćen na takav način da je prvenstveno obvezivao muškarce da postupaju prema njegovim zahtjevima ujedno je osiguravao da i članovi njihova kućanstva (žene, djeca i robovi) udovoljavaju tim zahtjevima. U tom smislu, savez je vezao i žene, iako neizravno. Ali prilikom sklapanja saveza B-g je uputio pitanje prvo ženama, pa tek onda muškarcima, jer je znao da prihvaćanje istog ovisi samo o ženama.

Brak i obiteljsko pravo od biblijskih vremena pa sve do danas više-manje favoriziraju muškarce nad ženama. Primjerice,

muž se mogao razvesti od žene ako to odluči, ali supruga to nije mogla razvesti se od muža bez njegovog pristanka. Praksa leviratskog braka primjenjivala se na udovice umrlih muževa bez djece, a ne na udovce preminulih supruga bez djece. Zakoni koji se tiču gubitka ženske nevino sti nemaju muški ekvivalent. Mnoge od ovih zakona, rabini su uspjeli promijeniti u skladu s vremenom, ali su i dalje morali biti u duhu Tore. Neki poput leviratskog braka, danas se više ne prakticiraju, nego se radi halica, proces kojima se udovica oslobađa obaveze da produži lozu svom preminulom suprugu. Ove i druge rodne razlike pronađene u Tori sugeriraju da su žene bile podređene muškarcima, posebno prema današnjim zapadnim društvima. Žene su također imale ulogu u ritualnom životu. Žene (kao i muškarci) trebale su jednom godišnje hodočastiti u Hram u Jeruzalemu (muškarci svaki od tri hodočasna festivala) i prinijeti žrtvu. Žene bi činili i u posebnim prigodama u svom životu, poput prinošenja žrtve zahvalnice nakon poroda.

Mnoge micvot (zapovijedi) koji se odnose na muškarce odnose se i na žene, ali žene su obično izuzete od pozitivnih vremenski ograničenih zapovijedi (zahtjeva za vršenjem dužnosti u određeno vrijeme, za razliku od zahtjeva za vršenjem dužnosti u bilo koje vrijeme ili zahtjeva za suzdržavanjem od djela). Postoje dvije teorije o tome zašto je to tako: prva je pragmatična i kaže da žena zbog uloge majke i dojenja djeteta ne može slobodno raspolagati svojim vremenom. Druga je da je ženina duhovnost puno viša (jer prema Kabali žene posjeduju duhovna mudrost, poznata kao "bina"), što ih čini manje ovisnim u usporedbi s muškarcima u obavljanju pravovremenih vjerskih praksi kako bi zadržali snažnu duhovnu vezu s B-gom. Jedna od stvari koje većini žena upadnu u oči je stih u jutarnjoj molitvi kojom muškarac zahvaljuje B-gu što

ga nije stvorio ženom (molitvenik dr. Freibergera st.9). Ne radi se o podcjenjivanju žena, nego u tri povezana stiha punoljetni židovski muškarac zahvaljuje B-gu što mu je dao da bude obavezan ispunjavati svih 613 zapovijedi, a ne kao ne Židov, koji ima samo 7, niti kao rob, koji se mora držati svih 365 negativnih, a kako nije gospodar svog vremena pozitivnih ne može i žena koja se ne mora držati zapovijedi vezanih uz vrijeme, iako može ako hoće. Kasnije su talmudski mudraci ubacili stih u kojem žene zahvaljuju B-gu što ih je stvorio po svojoj volji.

Židovski vjerski zakoni (halaha) ženama su pružali materijalnu i emocionalnu zaštitu i sigurnost, koju većina nežidovskih žena nije uživala tijekom prvog tisućljeća zajedničkog doba. U to se posebno uklapa "ketuba", ženidbeni ugovor koji ženi pruža sigurnost u slučaju razvoda. Žena tu zaštitu ima i danas, iako se neki aspekti, kao pitanje nasljeđivanja ne uklapaju u današnja poimanja nasljeđivanja. Kazneni i građanski zakon jednako tretiraju muškarce i žene, iako žene ne mogu biti suci, a u većini slučajeva ni svjedoci. Ali ni kralj ne može svjedočiti.

Klasična židovska rabinska literatura sadrži citate koji se s današnjeg stanovišta mogu smatrati i pohvalnim i omalovažavajućim prema ženama. Donosim neke od njih da vidite duh vremena. Nemojte ih shvatiti doslovno. Ne znače ono što nam na prvo čitanje izgleda da znače. Talmud navodi da:

- Veća je nagrada koju B-g daje (pravednim) ženama nego (pravednim) muškarcima.
- Deset mjera govora sišlo je u svijet, žene su uzele devet.
- Žene se oslanjaju na sirovo znanje, tj. posjeduju više intuicije.
- Muškarac bez žene živi bez radosti, blagoslova i dobra; muškarac bi trebao voljeti svoju ženu kao sebe i poštivati je više od sebe.

- Kad je Rav Josef ben Hija čuo korake svoje majke i rekao bi: Pustite me da ustanem prije približavanja božanske prisutnosti.
- Izrael je otkupljen od Egipta zahvaljujući pravednim ženama.
- Muškarac mora biti oprezan i nikad ne smije blago razgovarati sa suprugom jer su žene sklone suzama i osjetljive na pogrešno.
- Žene imaju veću vjeru od muškaraca.
- Žene imaju veće moći razlučivanja.
- Žene su posebno nježnog srca.

Kabala kaže da muškarac mora pažljivo postupati sa ženama, jer B-g broji suze žena, s obzirom da su one osjetljivije na nepravdu.

Zbog ograničenog prostora ću ispustiti brojne detalje i aspekte koji možda širem krugu čitatelja ne bi bili interesantni i reći samo par riječi o stvarima koje najviše smetaju židovskim feministkinjama, iako ortodoksno židovstvo ne priznaje strujanja u današnjem židovstvu, koja bi mogli nazvati židovskim feminizmom, a koji je u potpunosti promijenio reformno židovstvo, a počeo je mijenjati i konzervativno. Vođe ultraortodoksne zajednice, tzv. haredi, su čvrsti u svom stavu prema promjenama koje nosi suvremeno društvo i to ne samo prema ulozi žena u njihovom društvu. Oni smatraju da je vjerski i općenito društveni položaj žena diktiran tradicionalnim židovskim tekstovima, koji su bezvremenski i da bi prepuštanje ženama tradicionalnih muških pozicija (rabina, predmolitelja, čitača Tore) onemogućilo i žene i muškarce da žive svoje živote u svoj punini. Glavni problem je u tome što zahtjevi za promjenama dolaze izvana i prilično su nasilni. Da bi se židovstvo promijenilo i "moderniziralo" promjene moraju doći iznutra kao unutrašnja potreba za preživljavanjem društva i dobivanje novih snaga za suočavanje sa novim izazovima.



ŽIDOVSKÉ ŽENE, IZVOR: INTERNET

Najbolji primjer za to je edukacija žena u židovstvu. Na tom polju se danas događaju najveće promjene. Zbog raznih praktičnih razloga židovske zajednice su stavljale naglasak na edukaciju muške djece i muškaraca općenito. Djevojke su najčešće, ovisno o vremenima, podučavane osnovama židovstva, iako je uvijek bilo iznimaka, posebno u vrijeme Talmuda, koji čak citira neke žene kao izrazito obrazovane i mudre.

Danas u Izraelu raste broj ortodoksnih djevojaka i žena koje se obrazuju u židovskom vjerskom pravu da bi postale halahične savjetnice i dobivaju titulu *joezet halaha* (savjetnice za židovsko vjersko pravo). Njihov cilj je da postanu savjetnice za žene, što su dosada radili rabini muškarci. Iako uče sve što i muškarci i polažu isti ispit, ne dobivaju titulu rabina, nego samo savjetnice. Vođe generacije su prepoznali potrebe današnjih žena da im je puno lakše razgovarati o svojim pro-

blemima sa ženama nego s muškarcima i odobrili su i podržali te projekte. To mi ukazuje da u momentu, možda baš ne u bliskoj budućnosti, kada unutrašnje potrebe ukažu na potrebu da žene postanu rabini u ortodoksnim zajednicama da će to i dogoditi. Ali što se tiče vođenja molitvi u sinagogi, kao i ubrajanju žena u *minjan* (10 muškaraca potrebnih za održavanje javne molitve) to će ići malo teže. Ovdje ne govorim o posebnim ženskim molitvenim grupama, nego o klasičnoj sinagogi. S obzirom, kako sam već ranije napisao, žene nemaju obavezu tri puta se dnevno moliti u sinagogi, onda ne mogu vođenjem molitve osloboditi muškarca koji ima tu obavezu. Po tom pitanju ima isti status kao i dječaci do svoje punoljetnosti (*bar micve*). Žene također u ortodoksnom židovstvu ne nose ni molitveni šal (*talit*) niti molitveno remenje (*tefinin*), jer se to smatra dijelom muške odjeće, a i propisano je vrijeme njihovog nošenja.

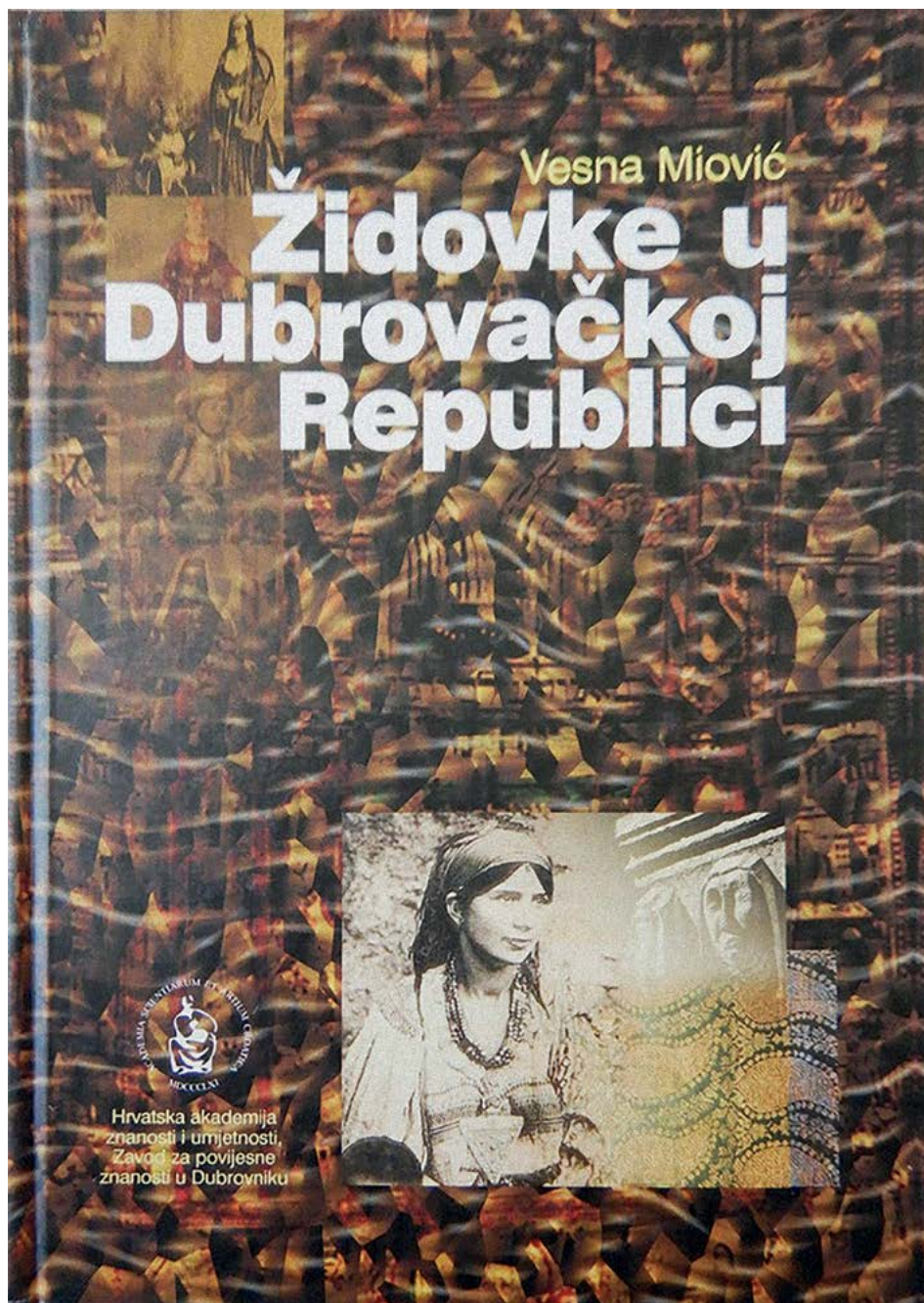
Slika židovske žene koja posjeduje moralnu snagu i potrebnu odlučnost za formiranje židovskog naroda je stalna tema kroz cijeli TaNaH (židovska Biblija) i rabinske tekstove i komentare. Na primjer, u jednom od najkritičnijih trenutaka židovske povijesti u Egiptu, samo je moralna hrabrost židovskih babica spasila židovski narod. Također, kad je židovske muškarce uhvatio očaj tokom egipatskog ropstva, njihove žene su bile te koje su držale nadu u spasenje živom.

Zato nije čudo da su rabini običavali govoriti da u svakoj generaciji židovski narod zaslužuje spasenje i otkupljenje zbog žena pravednica te generacije. Židovske žene su dale svom narodu njihovu moralnu snagu i ta snaga je omogućila Židovima svake generacije da prežive krize i teškoće s kojima se ta generacija suočila.

PRIČE O ŽIDOVKAMA U DUBROVAČKOJ REPUBLICI

PIŠE: VESNA MIOVIĆ

Državni arhiv u Dubrovniku pruža obilje podataka o raznim vidovima života dubrovačke židovske zajednice od polovine 15. do početka 19. stoljeća. Iako se u njima Židovke, za razliku od Židova, vrlo rijetko spominju, ipak je bilo moguće rekonstruirati njihov životni put od udaje do smrti. Naime, Židovi su službene dokumente katkad registrirali u dubrovačkom notarijatu. Za istraživanje povijesti Židovki najvažniji su ugovori o mirazu, bračni ugovori, ugovori o izdržavanju i oporuke, prevedeni s hebrejskoga na talijanski jezik. Osim toga, Židovke i malodobna djeca imali su pravo na staratelja koji je zastupao njihove interese kad god je bilo potrebno. Staratelji su im često bili Židovi, ali i dubrovački plemići, pogotovo u sudskim sporovima. Svi takvi procesi zabilježeni su u arhivskim knjigama. Dubrovački notari posredovali su u raznim sukobima i obračunima tako što bi u notarske knjige zapisali prigovor strane u sukobu i predložili ga drugoj strani. Ona bi na isti način uzvratila. Prepirke preko notarske službe, koje su znale trajati u nedogled, zlatni su rudnik za istraživanje svakodnevnog života u najširem smislu riječi. Uspoređivanjem i križanjem opisanih podataka, slaganjem kockica u mozaiku, nastale su priče o dubrovačkim Židovkama.



LIDIJA PARDO, DJEVOJKKA KOJA SI JE SAMA IZABRALA SUPRUGA PROTIV “PRIRODE STVARI”

U 18. stoljeću mladi su ljudi smatrali da je ugovaranje braka zastarjeo običaj, no malo tko je otvoreno pružao otpor. Jedna od rijetkih koja se na to odlučila bila je Dubrovkinja Lidija Pardo. Otac joj je umro, nije imala braće, tako da su brigu o njoj vodili stričevi Jozef, Solomon, Izak i David. Lidijin otac Abram pismeno ih je obavezao da odlučuju o njezinu životu, a posebno o izboru supruga. Međutim, ne pitajući ih za savjet i dozvolu, Lidija se 1773. svojom voljom zaručila za Izraela Maestra. Stričevi su bili zgranuti, jer je Lidija postupila protiv “prirode stvari”. Preko notarske službe uputili su joj prijetnju:

“... naš pokojni brat Abram Pardo odrekao se i nama, svojoj braći, doživotno prepustio da vama Lidijo, nećakinjo naša, za udaju na ime miraza isplatimo 1000 cekina, ali samo ako budemo zadovoljni vašim ženikom i odobrimo vjenčanje. U slučaju da nam vaš ženik ne bude po volji i mi ga ne odobrimo, obavezni smo vam dati 500 cekina.

Vi ste se, Lidijo, nećakinjo naša, koja ste po zdravome razumu i po volji vašeg pokojnog oca i našega brata Abraha iskazanoj u navedenom dokumentu morali tražiti naš pristanak da vas obećamo ženiku kojim ćemo biti potpuno zadovoljni, prije nekoliko dana obećali Izraelu Maestru, sinu Mihaela Maestra, i niste tražili naš pristanak jer ste sigurno znali da to vjenčanje nama ne može biti po volji. Zbog toga vam ovim aktom svečano obznanjujemo da ni u jednom pogledu nismo zadovoljni zaručnikom kojega ste izabrali protiv naše volje, što znači protiv volje vašega oca. On je u navedenome dokumentu na nas, njegovu braću, prenio svoje očinsko pravo da za vas odabere zaručnika i time spriječi



ZAPADNO PROČELJE VELIKOG ARSENALA I VIJEĆNICE (ZGRADA JE SRUŠENA U 19. STOLJEĆU), NA KOJEMU SE VIDI ŽIDOVSKA FONTANA (DESNOM UZ MALU ONOFRIJEVU FONTANU)

da si vi, zavedeni laskama i obmanama onih koji ne gaje dovoljno ljubavi za vas, zauvijek upropastite život.”

Lidija se uopće nije osvrnula na prijetnju stričeva, nego se upustila u borbu za miraz:

“Nikada nisam priznavala niti ću ikada priznati dokument koji spominjete u svome neosnovanome prigovoru, jer je sastavljen mimo svake pravičnosti i reda i iznuđen od moga pokojnog oca. On tada zbog bolesti nije bio u stanju upravljati manje važnim stvarima a kamoli svojim imetkom. To ću na pravome mjestu i u pravo vrijeme dokazati, nadajući se da će sud meni dati za pravo na suđenju protiv mojih stričeva, koji takvim dokumentom posve otvoreno žele ne samo prisvojiti sav imetak moga oca, nego i meni pokušavaju uskratiti miraz od očevine koji po svim zakonima pripada kćerima.”

Lidija se obratila za pomoć svojim starateljima, plemićima Nikoli Gradiju i Mihiu Giorgi-Bona. Oni su odmah pomno analizirali slučaj, a u isto su vrijeme smi-

šljeno pustili glas da istražuju legalnost poslovanja Lidijinih stričeva. Stričevi su ustuknuli i omekšali. Zaraćene strane ubrzo su registrirale sporazum o pomirenju. Osim toga, i same dubrovačke vlasti presudile su u Lidijinu korist. Tako se Lidija izborila, udala za Izraela Maestra i dobila puni miraz.

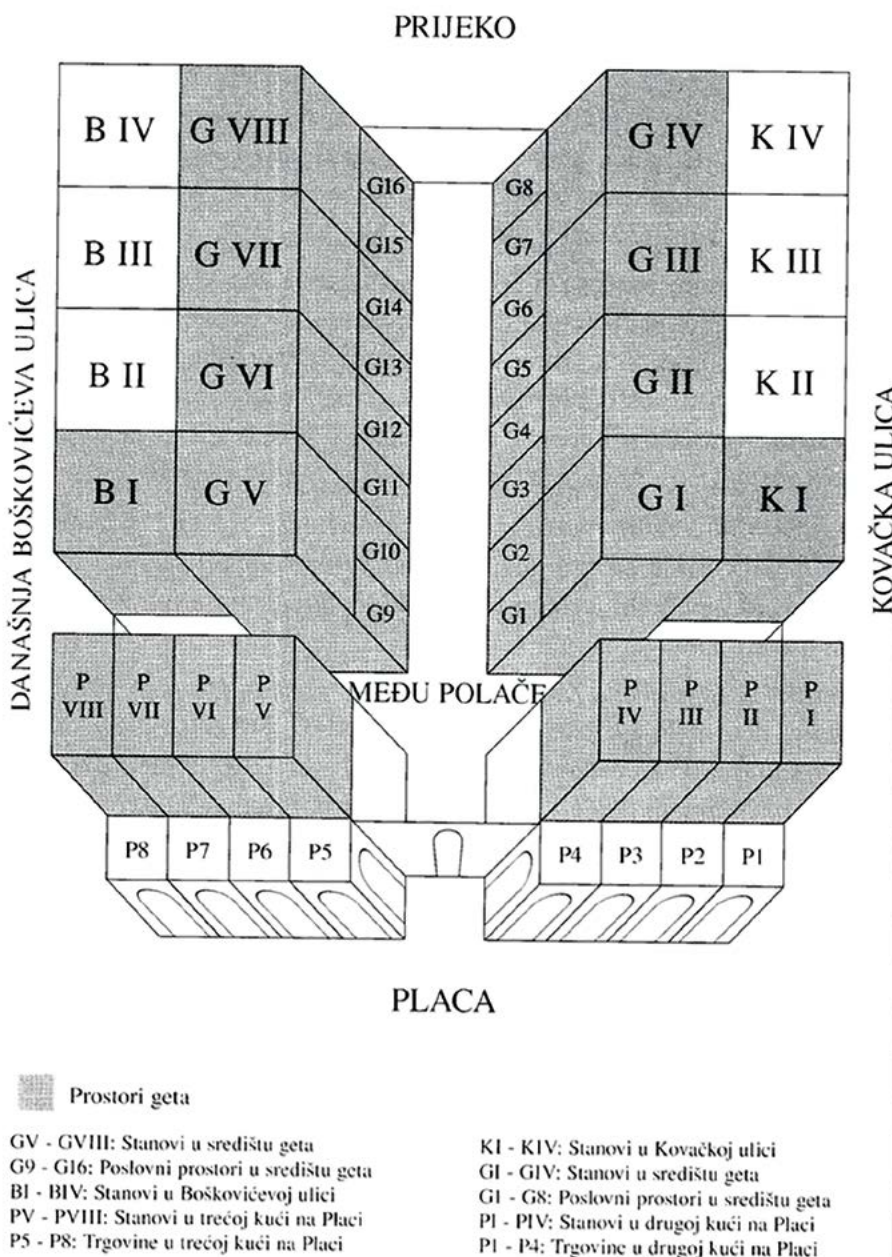
SUDBINA SIROMAŠNE JUDITE ANGELI

Judita Angeli bila je djevojka iz siromašne obitelji. Njezin otac htio ju je udati za Baruha Vitalija i obećao mu skromni miraz od 120 cekina, od čega 80 u gotovini, a 40 u zlatnome nakitu. Nakit će mu predati dva mjeseca prije vjenčanja, a gotovinu dan prije vjenčanja. Judita će u Baruhovu kuću donijeti svu svoju odjeću i dva pokrivala za glavu, škufije. Osim toga, običaj je nalagao da mladoženja na dar dobije svečani svileni talit s vrpcom i velikom i malom vrećicom, košulju za vjenčanje, dvije kravate, kipu, mali talit i prsten. Vjenčanje Judite i Baruha

bilo je dogovoreno za 12. rujna 1748. Ali nažalost, nije održano. Naime, Baruh, nezadovoljan što Juditin otac Izak kasni s isplatom miraza, u dubrovačkom je Notarijatu registrirao prigovor i raskinuo sporazum o vjenčanju. Dva dana kasnije, Izak je registrirao odgovor Baruhu tvrdeći da su vjenčanje sporazumno odgodili što znači da ne kasni s isplatom miraza. Prema tome, Baruh ostaje obavezan oženiti se Juditom.

Prigovori i odgovori nizali su se iz dana u dan. Rješenja nije bilo na vidiku. Izak je zato uzeo plemića Serafina Sorga za odvjetnika i dubrovačkom sudu podnio tužbu protiv Baruha. U tužbi je priznao da je zakasnio s isplatom miraza, a zar bi to trebao biti problem? Pa nisu sklopili trgovački nego predbračni ugovor. Sudski proces trajao je nepunih mjesec dana. Svjedočilo je sedam dubrovačkih Židova i jedan plemić. Iz njihovih se iskaza dosta toga iskristaliziralo. Izak Angeli bio je u velikoj novčanoj stisci. Da skupi novac za obećani miraz bio je spreman prositi po kućama. S druge strane, Baruhu obitelj nije htjela dati financijsku podršku. Miraz mu je zato bio veoma važan i stvarno se namjeravao oženiti Juditom čim ga dobije. Sve u svemu, budući da ga nije dobio na vrijeme, suci su presudili u njegovu korist i oslobodili ga obaveza prema Juditi.

Baruhova majka i braća žestoko su se protivili njegovu braku s Juditom. Jako im je smetalo što ju je otac i poslije zaruka slao da služi po židovskim kućama. Naravno, čito im je smetalo što služi u kući Samuela Ambonettija, i to danonoćno. Očito su znali za njegove nečasne namjere prema Juditi. I zaista, dok je spor trajao, vrlo lako moguće i ranije, Judita je zatrudnjela i rodila dijete koje je ubrzo umrlo. Početkom rujna 1749. tužila je Samuela da joj je obećao odštetu za ukaljanu čast, a sad se pokušava izvući. Odštetu je odmah dobila. Tužbu je povukla i dala izjavu da Samuelu oprašta.



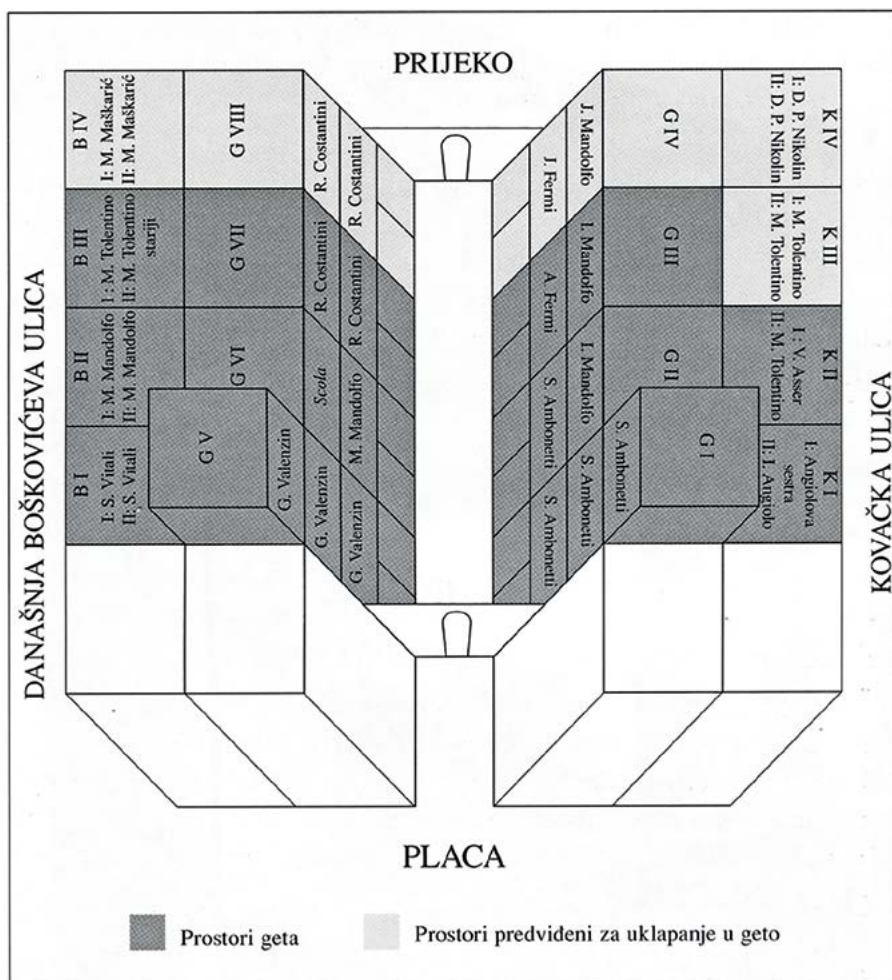
REKONSTRUKCIJA GETA I PROSTORA U SUSJEDSTVU KOJE SU DRŽALI ŽIDOV I, 1591. GODINA

Nakon toga, Judita je nestala iz arhivskih izvora. Možda je odselila iz Dubrovnika. Možda je ostala i u Dubrovniku provela život neudata. Baruh se oženio za ženu nepoznata imena i s njom imao kći Ester.

NESALOMLJIVA BRUNETIJA

U Dubrovniku se koncem 18. stoljeća zatekla Bruneta, kći Danijela Solomona.

Sudeći po nadimku Tedescha, vjerojatno je došla odnekud sa sjevera. Bila je neudata, ali trudna, pa je dubrovačka Židovska općina u travnju 1792. raspravljala o njezinu problemu i odlučila je udati za Davida Baruha iz Smirne. Bruneta je pristala, udala se i ubrzo rodila. U braku je odmah došlo do nesuglasica. David je Brunetu i njenog sina htio povesti u Smirnu, a ona



Skica geta i prostora u susjedstvu koje su Židovi držali 1756.

REKONSTRUKCIJA GETA I PROSTORA U SUSJEDSTVU KOJE SU DRŽALI ŽIDOVI, 1756. GODINA

se opirala jer se bojala kuge. Htjela je da žive u njezinu rodnom kraju. David na to nije htio pristati, između ostalog i zato što nije poznavao njezin materinski jezik. Bruneta nije gubila vrijeme. Već početkom svibnja iste godine obratila se Židovskoj općini i zatražila rastavu braka. Upozorili su je da će, ako se rastavi, morati otići iz Dubrovnika. Ona je to zapravo i htjela. Nije se pitala kako će je, samu s djetetom, prihvatiti njena zajednica. Otišla je odmah nakon rastave. Sama je platila troškove puta, a Općina joj je dodijelila pratioca.

“I MOLIM DOTIČNU MOJU NEKA SE SVAKAKO UDA”

Bračni par Đoja i Izak Luzzena nije imao djece. Nakon dvadesetak godina braka, Izak je teško obolio, bilo mu je jasno da neće preživjeti, a nije htio da Đoja ostatak života provede u samoći i neimaštini. Zato je sastavio oporuku u kojoj je za svoga glavnog nasljednika imenovao brata Samuela i zadužio ga da vodi brigu o Đojinoj financijskoj sigurnosti. Samu Đoju spomenuo je na sljedeći način:

“...svojoj najmilijoj supruzi ostavljam da bude gospođa i gospodarica svega što je u njezinu posjedu, a to su nakit, zlato, srebro, biseri, bakar, kositar, pokretnine, oprema u njezinim odajama. I neka dotična moja dok je živa stanuje u tim odajama i u kući i neka se od nje ne traži najamnina. I još ostavljam dotičnoj mojoj 2000 dubrovačkih dukata koji joj moraju biti isplaćeni u četiri obroka u roku od dvije godine, a prvi obrok odmah. Još ostavljam dotičnoj mojoj kamate na rečeni novac, koje joj morate plaćati dokle god ih u potpunosti ne isplatite. Zatim ostavljam dotičnoj mojoj dvije udovičke haljine, jednu za ljeto i jednu za zimu, trebat će joj za vrijeme žalovanja.

I molim dotičnu moju neka se svakako uda i uživa u svemu što joj ostavljam, a ako se ne bude htjela udati, neka sve ostavi jednome od mojih nećaka, sinova moga gospodina brata...”

Izak je umro početkom 1768., a oko godinu dana kasnije, Đoja se udala za Samuela Venturru. Stan u kojemu je dotad živjela vratila je obitelji Campos i s novim suprugom odselila u Anconu.

“OD TEBE SE RASTAVLJAM DA SLOBODNO MOŽEŠ GOSPODARITI SOBOM”: RASTAVA BJANKE I GABRIJELA VALENZINA

U dubrovačkom notarijatu registriran je samo jedan get, dokument o rastavi braka. Rastavili su se Bjanka i Gabrijel Valenzin a nije poznato zašto su se na to odlučili. Dokument je sastavljen prema prastaraj uobičajenoj formuli koja odiše nježnošću i dubokim poštovanjem prema ženi:

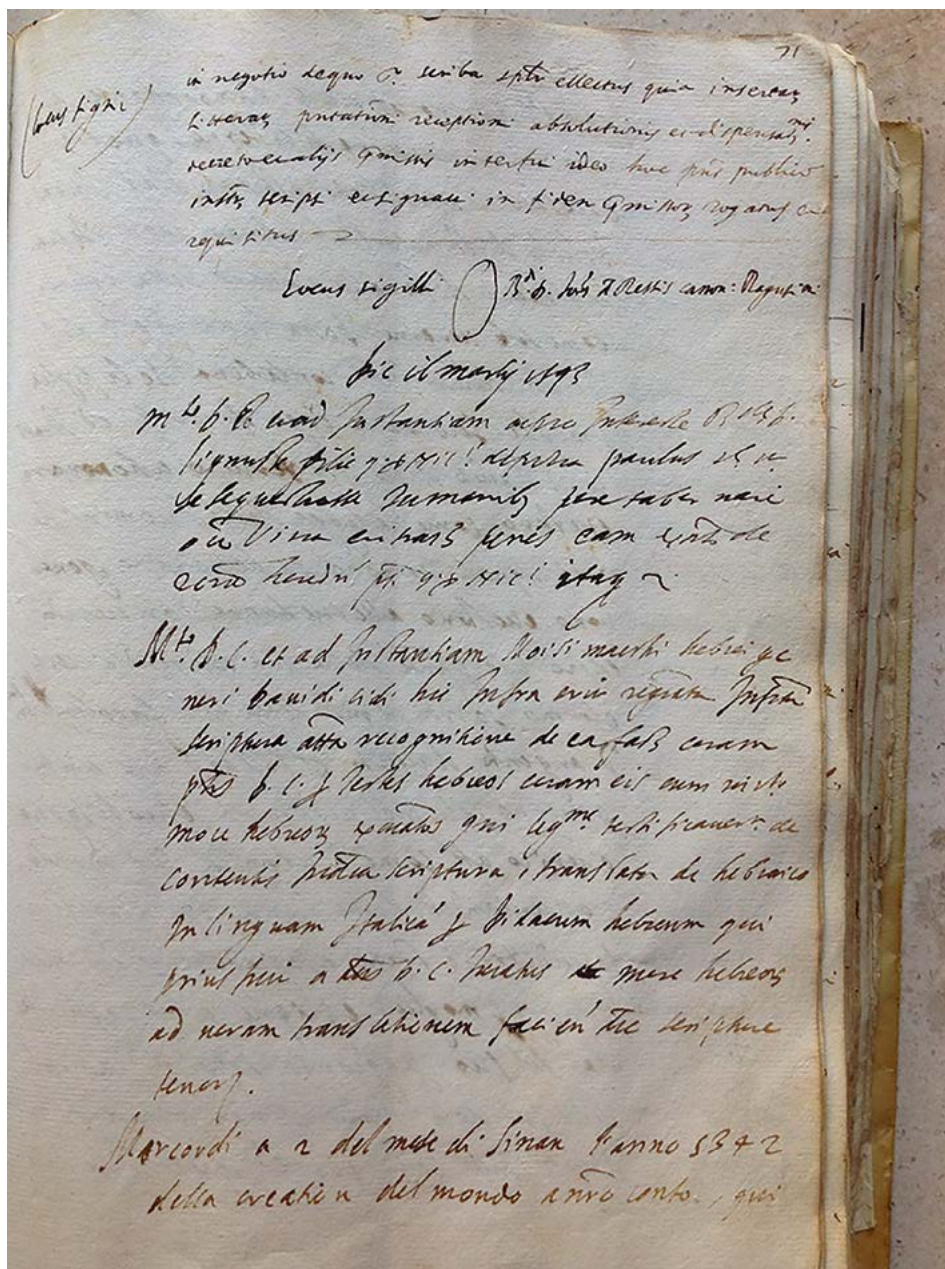
“Trećega dana u tjednu, petog dana mjeseca teveta 5452. godine od nastanka svijeta, onako kako računamo mi u Dubrovniku, gradu u morskoj luci, u blizini rijeke Omble, s fontanama i bunarima. Ja, Gabrijel, sin Danijela, koji danas živim

u istom Dubrovniku, dobrovoljno sam i bez prisile htio otpustiti i dati slobodu i rastavu tebi, suprugo moja Bjanko, kćeri Emanuela, koja danas živiš u istom Dubrovniku i koja si mi bila supruga. Ubuđuće ti dajem slobodu, otpuštam te i od tebe se rastavljam da slobodno možeš gospodariti sobom i udati se za muškarca koji se tebi sviđi, i da te od ovoga dana do vijeka nitko u tome ne može spriječiti jer si slobodna za svakog drugog. Ovim ti predajem pismo rastave, oslobađajući libel, ispravu odrješena, u skladu sa zakonom Mojsija i izraelskog naroda.”

Bjanka i Gabrijel rastavili su se 25. prosinca 1691., no ubrzo su se ponovo vjenčali. Prvi arhivski spis u kojemu se Bjanka opet spominje kao Gabrijelova supruga datiran je koncem veljače 1694. Štoviše, Gabrijel je u drugom braku s Bjankom ujedno bio i njezin staratelj. S njegovim odobrenjem Bjanka je poslovala s kovnicom novca u Veneciji i kućama u tamošnjem getu koje je imala u trajnom najmu.

TRAGEDIJA UDOVICE RAHELE PAPPO

Sudbina bračnog para Izaka i Rahele Pappo jedna je od tragičnijih u povijesti židovske zajednice u Dubrovniku. Naime, 24. ožujka 1712. na noge su se digli svi stanovnici geta i stali dozivati liječnika upomoć. Izak Pappo, zvan “Pape-to”, popio je otrov, leži u postelji, život mu visi o koncu. Brijlač i liječnik dali su mu sredstvo za povraćanje, ali je očito bilo kasno. Izak je istoga dana umro, a dubrovački sud pokrenuo je istragu. Po iskazima svjedoka može se zaključiti da se Izak otrovao nakon burne svađe sa suprugom Rahelom. Suci su Rahelu upitali: “Kako ste vas dvoje živjeli?” Ona je odgovorila: “Dobro, u miru, nismo se svađali. Izgubila sam dobroga muža koji je za mene bio svetac.” Suci su odbacili mogućnost ubojstva i poslali pisara da pretraži stan Pappovih. Rahela je tvrdila



BRAČNI UGOVOR, KETUBA, JOZEFA GAONA I LUNE CIDI, SKLOPLJEN 2. SINANA 5342. GODINE (2.6.1582), KOJI JE S HEBREJSKOGA I ARAMEJSKOGA NA TALIJANSKI JEZIK PREVEO DIDAK PIR. PRIJEVOD UGOVORA REGISTRIRAN JE 2. OŽUJKA 1593. GODINE.

da u njezinu stanu nema otrova, no pronađen je živin sublimat. Pravdala se da je ostao iz vremena kad su njezine kćeri bile mlade i time njegovale kožu, a zatim se stala snažno udarati šakama po licu i vikati: “O mužu moj, jadna ja...”

Dva mjeseca kasnije, Rahela je potpisala ugovor o skrbništvu sa zetom Abramom

Camposom, suprugom njene kćeri Rike. Obavezala se da će Abramom oporučno ostaviti sve svoje pokretne, namještaj, imovinu, zlato, srebro, nakit, pravo na naplatu pozajmljenog novca, a on se obavezao da će je primiti u kuću, poštivati kao majku, hraniti i osiguravati joj udovičku odjeću. Njegovat će je u bolesti i pribaviti

lijekove i liječnika, a kad na koncu, s Božjom voljom, Rahela otiđe s ovoga svijeta, pokopat će je prema židovskim običajima. Ako ne bude postupao prema Raheli kako treba, ovaj će se ugovor smatrati ništavnim i ona će slobodno uzeti natrag svoju imovinu i otići.

Abram se pokazao brižnim, pa mu je Rahela u znak zahvalnosti i pažnje poklonila 450 dukata, dijelom u gotovini i zadužnicama, dijelom u odjeći i namještaju. Živjela je ugodno i sigurno, okružena ljubavlju. No, čini se da su je ipak razdirale grižnja savjesti i bol u srcu.

Dvije godine od smrti njenog supruge opet se začulo zapomaganje iz geta. Rahela se bacila s krova kuće Camposa i ostala na mjestu mrtva. Služavka Kata Ivanova dala je iskaz da je Rahela počinila samoubojstvo. Tih je dana naricala nad bolesnom kćeri Rikom: "Jao kćeri moja, izgubila sam svakoga..." Kobnoga dana služavka ju je zatekla kako sjedi, šuti i trepće kao da nije pri sebi. Najednom je skočila i otrčala na krov. Malo zatim začuo se tupi udarac kad je Rahelino tijelo palo na ulicu.

MUDROST STELE PARDO U SVIM POSLOVIMA

Dubrovačke udovice koje su poslije suprugove smrti nastavile poslovati, najčešće su radile preko glavnih zastupnika, koje su birale uz dozvolu staratelja. Jedini izuzetak u takvom uređenju bili su bračni par Stela i Solomon Pardo. Imali su dvije kćeri i tri sina i stanovali u kući u njihovu vlasništvu u dubrovačkom predgrađu Pile. Supružnici su zajedno vodili poslove. Solomon je toliko cijenio poslovnu sposobnost dvadeset godina mlađe Stele da je u oporuci je napisao:

"... univerzalnom nasljednicom svih mojih dobara imenujem gospođu Stelu, moju najdražu suprugu, ali ako ista zadržati status udovice, da za svoga života bude gospođa i gospodarica svih mojih

dobara, a da nijednom od mojih sinova ne mora polagati račune. Proglašavam je doživotnom upraviteljicom svih tih mojih dobara jer mi je dobro poznata njena mudrost u svim poslovima. Neka nakon njene smrti sva moja dobra u jednakim dijelovima naslijede moja tri sina. Ako se dotična gospođa Stela po drugi put zavjetuje, neka spomenutim mojim dobrima upravlja gospodin Jakob Luzzena dok moj najmlađi sin ne napuni trideset godina. Gospodin Jakob Luzzena bio je moj glavni zastupnik, a sada želim i određujem da zajedno s mojom suprugom upravlja mojim dobrima, potpuno neovisno o mojim sinovima, dokle god je moja supruga živa i živi kao udovica; a ako se drugi put uda, želim da gospodin Jakob sam upravlja spomenutim mojim dobrima dok moj mlađi sin ne napuni trideset godina, kao što je gore navedeno, i ako se dotična moja supruga uda, neka dobije samo svoj miraz..."

Poslije Solomonove smrti 1785., Ester je neko vrijeme poslovala surađujući s Jakobom Luzzenom. Ispostavilo se da Luzzena zloupotrebljava svoj položaj i ne polaže sve račune, pa su ga Ester i sinovi Jakob Izrael, Leon i Abram prijavili sudu. Nekoliko godina kasnije, Ester je odlučila uključiti sinove u posao tako što ih je imenovala svojim zastupnicima.

ŽIDOVSKÉ ŽENE U POSLOVNOM SVIJETU

Osim Ester Pardo, izrazito nadarena poslovna žena bila je Judita Levi Mandolfo, supruga Samuela Luzzene. Naime, bila žena neudata, udata ili udovica a htjela poslovati, obično je birala glavnog (univerzalnog) poslovnog zastupnika, koji se zvao njezin alter ego. Kod Judite i Samuela bilo je obrnuto. Godine 1795. imenovao ju je da ga zastupa u svim poslovima, odnosno da mu bude glavni zastupnik ili njegov alter ego.

Suprug je miraz supruge u pravilu ulagao u posao pa je ona već iz tog razloga

sudjelovala u donošenju poslovnih odluka. Teško je pouzdano tvrditi, ali se može s priličnom sigurnošću pretpostaviti da su židovski supružnici, zajedno i partnerski, donosili poslovne odluke i dijelili odgovornost. Primjer tome su Rahela i David Pardo. Kad su se našli u financijskim problemima, uzeli su veliki dugoročni kredit od 1600 talira od Davidova brata Abrama. Rahela i David sklopili su ugovor po kojemu su u tom poslu jedan drugome bili glavni jamci.

Židovke su se bavile i pozajmljivanjem novca. Malobrojni podaci kazuju da su najčešće kreditirale nežidove, i to po uhodanom običaju: za pozajmljeni novac uzele bi zalag, najčešće nakit, odjeću ili razne kućne potrepštine. Nažalost, u takvim zapisima nije moguće dokučiti koliki je bio pozajmljeni iznos, a kolika kamata. U Dubrovniku se svatko tko je imao dukat viška bavio pozajmljivanjem novca. Izračunato je da su češće dubrovački plemići pozajmljivali Židovima, nego Židovi njima.

Osim pozajmica, dubrovačke Židovke su iznajmljivale i stambene prostore: vojnik Stjepan, sin Đura, unajmio je 1659. godine sobu kod Stele, supruge Samuela Luzzene.

U židovskim kućama najčešće su služile kršćanske služavke, a tu i tamo siromašne židovske djevojke, poput Judite Angeli kojoj su zbog toga propale zaruke s Baruhom Vitalijem. U arhivu je sačuvan još samo jedan zapis da je Giamilla, kći Vita Moše Russija, početkom 70-ih godina 18. stoljeća služila u kući Jozefa Parda.

U popisu stanovništva Dubrovnika 1815. i 1817. godine, za vrijeme austrijske vlasti, navedene su dvije učiteljice, Venturina Cohen, supruga Samuela Tolentina, i Ester Ambonetti, udovica Samuela Cittanove. One su možda radile u židovskoj civilnoj školi, a moglo bi se pretpostaviti da su 90-ih godina 18. stoljeća, pred kraj Republike, privatno

poučavale židovske djevojčice. U svakom slučaju, Venturina Cohen i Ester Ambonetti, kao prve učiteljice dubrovačkih škola, zaslužuju posebno mjesto u povijesti dubrovačkog školstva.

ESTER MAESTRO I NJENA NEIZRECIVO DIRLJIVA OPORUKA

Ester, udovica Moše Maestra, jedva je spajala kraj s krajem. Za života je djeci podijelila gotovo sve što je imala. Od vrednijih stvari ostali su joj pehar, bokal i srebrni pladanj. Kad se našla u nevolji, založila je i te zadnje vrijednosti koje su joj ostale. Sačuvana je njezina oporuka u kojoj s velikom nježnošću govori o svojoj djeci. Oporuka je i inače neizrecivo dirljiva.

“Ja, Ester, supruga pokojnog Moše Maestra, dobre uspomene, pritisnuta godinama u vrlo dubokoj starosti i bolesna od groznice, ali milošću Gospodina Boga zdrave pameti i razuma, znajući da ništa nije stalnije od smrti i ništa nestalnije od njezina dana i časa, želim olakšati savjest i svoju posljednju volju iskazati kako mi savjest nalaže. Prije svega, svoju dušu ponizno preporučam Gospodinu Bogu i molim ga da me primi među svoje izabranike.

Kako je djeci, nakon Božjeg blagoslova, najvažniji blagoslov roditelja, blagoslivljam svoju ljubljenu djecu Davida, Solomona, Jakoba, Jozefa, Samuela Izaka i Reinu, njihove žene, sinove, kćeri i sve njihove potomke koji se još nisu rodili. Neka s Božjom pomoći napreduju s dobrog nabolje, neka se množe i neka im ugled raste, imovina neka se povećava da zasluže slavu i vječno blaženstvo.

Ursdno molim, štoviše, zahtijevam i nalažem svojoj djeci da me pokopaju pokraj moga najmilijeg supruga, pokojnog Moše Maestra, a kad budu vadili njegove kosti da ih odnesu u Svetu zemlju, neka, kako su mi obećali, zajedno s njegovima ponesu i moje. Zato tražim od svoga sina Samuela, koji je sada jedini sa mnom u



ŽIDOVSKA FONTANA (MASKERON I PILO) DANAS SE NALAZI U PREDGRAĐU PILE

Dubrovniku, da me poslije smrti pokopaju iznad zemlje, a tijelo izvadi iz lijesa i prekrije živim vapnom da mi se kosti što prije odvoje od mesa i budu spremne za prijenos kada za to dođe čas...”

Ester je umrla 1628. godine. Za pretpostaviti je da su kćeri i sinovi ispunili njezinu želju i da ona počiva, pokraj supruga Moše, u Svetoj zemlji.

YIDDISHE MAMA

PIŠE: PABLO BRONSTEIN

Yiddishe Mama je početkom 20. stoljeća bila sentimentalna figura, dobra majka poznata po svojoj snazi, marljivom radu i kreativnosti. Gdje je bila ona, tamo je bio dom. Preuzela je odgovornost da svoju djecu nauči židovskim kulturnim običajima i tradiciji. Taj lik brižne majke danas više nije stereotip kojim se koristimo, već ga je u velikom broju slučajeva preuzela karikatura majke.

Na stereotipizaciju možemo gledati kao alat koji krati “višak” informacija i daje brzi referentni oblik za lakše snalaženje u svakodnevnom životu. Ne bismo ga nužno trebali smatrati negativnim, jer je on u svrsi neutralan. U socijalnoj psihologiji pozitivan stereotip odnosi se na subjektivno povoljno uvjerenje o nekoj društvenoj skupini. Česti primjeri pozitivnih stereotipa su kompetencija Azijata za rješavanje matematičkih problema, veća atletska sposobnost Afroamerikanaca, visoko obrazovanje Židova, topliji i društveniji stav žena, te mnogi drugi. U negativnim stereotipima nalazi se pogrešno i/ili neopravdano široko poopćavanje te konvencionalno i pojednostavljeno mišljenje, koncepcija ili vjerovanje o nekoj društvenoj skupini.

Prije trideset godina televizija je bila glavni alat koji nas je informirao o stereotipima ljudi i običaja. Ne samo da nam mediji oblikuju mišljenje i percepciju o stvarima koje ne poznajemo iz prve ruke, već nam oblikuje mišljenja koja imamo

o poznatim konceptima. Sada su tu ulogu preuzele društvene mreže i internet. Pošto većina medija koju konzumira prosječna osoba dolazi iz SAD-a, tako se naše mentalne kartice prilagođavaju američkom svjetonazoru, a to se osobito odnosi na stereotipe. Pojam tople majke domaćice i brižnog smiješnog oca kakve danas poznajemo dolaze iz američkih sitcomova. Informacije o kulturama i običajima dobivamo kroz “tuđe oči” ili iz “crnog zrcala”, to uključuje i židovsku kulturu. Stereotip Yiddishe Mame koji dolazi iz Hollywooda, dobrim djelom su oblikovali Adam Sandler i Mel Brooks. Majke prikazuju kao glasne, kontrolirajuće intruzivne osobe koje žele imati nadzor nad životom glavnog ili sporednog lika. U poznatom američkom sitcomu Dadilja, majka glavne glumice Fran Drescher prikazana je kao neumjerena, neurotična i proždrljiva osoba. Negativni stereotip Yiddishe Mama isključivo se koristi za šalu, no to svejedno oblikuje naše poimanje tog kulturološkog koncepta.

U modernom kontekstu možemo na stereotip Yiddishe Mame gledati kao na mem (Mem — najmanja jedinica za prijenos kulturnih ideja, simbola ili praksa). Memovi tijekom svog života prolaze kroz više stanja, od objektivnog ili stvarnog do nadrealnog ili parodije. Stereotip Yiddishe Mame prošao je kroz proces flanderizacije, nazvan po liku Neda Flandersa iz crtane serije Matta Groeninga “The

Simpsons”. Ned Flanders je na početku serije bio običan susjed dobre naravi, a isticala ga je njegova religioznost. Kako je serija napredovala tako je karikatura prave osobe ili stereotip religiozne osobe postepeno postala karikaturnom Flandersovog vjerskog fanaticizma. No on nije jedini lik koji je doživio ovakvu promjenu. Homer Simpson, lik koji je osmišljen kao parodija ili antiteza stereotipa američkog oca iz sitcomova postaje parodija samog sebe. Stereotipi postaju nepovezani s pravim ljudima, već postaju projekcija projekcije. Moderni mem Yiddishe Mame je iz brižne žene koja se trudi zadovoljiti materijalne i intelektualne potrebe svoje djece pretvorio u nešto drugo.

Sve majke žele da su im djeca zbrinuta, jedno po čemu se razlikuju je način na koji to ostvaruju i kako se ponašaju tokom tog procesa. Stereotip Yiddishe Mame kojoj je glavna briga da su joj djeca sita, udana ili oženjena nije samo specifična za Židove. Većina mediteranskih kultura koja uključuje Španjolsku, Italiju, Tursku, Hrvatsku, Grčku itd. imaju isti izvorni arhetip. Nije nepojmljivo zašto je taj element Yiddishe Mame ušao u javnu svijest ako uzmemo u obzir da veliki postotak stanovništva SAD-a čine Židovi iz tih krajeva. Iako su te karikature eksplicitno prikazane, zanimljivije je ono što nije rečeno ali se može razaznati iz konteksta u kojemu se stereotip nalazi. Svi likovi koji imaju Yiddishe Mame su prikazani

kao visokoobrazovane osobe s visokim ciljevima, bez obrazloženja za takav karakter unutar svijeta filma ili serije. U ne rečenom se odmičemo od parodije i približavamo se stvarnijem stereotipu Yiddishe Mame. Unutar moderne kulture i masovnih medija Yiddishe Mame gubi svoju dostojanstvenost ali i dalje se može vidjeti trag njenog “duha” u okruženju u kojem dolazi. Taj pozitivni element se nije posve izgubio, samo je potisnut ispod “uljeza” koji se trudi preuzeti njenu ulogu. Negativni aspekt proždrljive majke nije “organski” dio mema Yiddishe Mame, to je proizvod načina života 21. stoljeća. Židovska i nežidovska djeca suočavaju

se s istim kulturnim problemima, te se njihova anksioznost odražava u ovom novom poimanju majke. Stereotip Yiddishe Mame dijeli sličnu sudbinu svih ženskih likova moderne kulture. Zbog načina i brzine na koji internet stvara i modificira kulturološke ideje, teško je predvidjeti kako će Yiddishe Mama izgledati za buduće generacije Židova. Mora se uzeti u obzir da Yiddishe Mama, kao i koncepti svih majki imaju sintetičku konkurenciju koja se bori za prevlast. Alexa, Siri i Cortana (umjetne inteligencije Amazona, Applea i Microsofta), u neku ruku i internet kao takav žele preuzeti kulturološku ulogu majke moder-

ne osobe. Simbol Yiddishe Mame je od velike važnosti za nastavljanje židovske kulturne tradicije, ona je ta koja postavlja standard i daje smjer zajednici. Njen najvredniji doprinos je ono što ne vidimo i uzimamo za zadano ali ćemo primijetiti kada nestane. Yiddishe Mama jedva je preživjela Adama Sandlera i Dadilju, idilični prikaz marljive i brižne majke u štetlu zamijenio je manipulativni “monstrum”. Sada se suočava s internetom koji radi kao “kulturni akceleracijski stroj” u kojem ideje i koncepti degradiraju na svoje najniže oblike. Možda je na nama red da ju uzdignemo kao što je ona kroz povijest uzdizala nas.

BERTHA PAPPENHEIM ILI “ANNA O.”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Jedna od posebnih žena u židovskome svijetu bila je i Bertha Pappenheim, koja je osnovala židovski feministički pokret 1904. i vodila ga je dvadeset godina, te bila u Upravnom odboru pokreta sve do svoje smrti 1936.. Ona je njemačke Židovke potaknula da razmišljaju o feminizmu, otvoreno govorila o židovskim neudanim majkama, djeci rođenoj izvan braka i prostituciji, te ohrabivala Židovke da traže svoja politička, ekonomska i društvena prava.

Bertha Pappenheim rođena je u Beču 27. veljače 1859. Njezini roditelji otac Sigmund i majka Recha, bili su vjernici i

bogati Židovi, a rasla je uz sestre Henriettu i Floru te brata Wilhelma, svjesna da su njezini roditelji željeli sinove. Bertha je završila škole i očekivalo se da će se udati kada se pronađe onaj koji će joj omogućiti život dame iz visokog društva i savršeni brak. Bertha se bavila humanitarnim radom koji je za nju, kao i za druge djevojke i žene tadašnjeg visokog društva, uz čitanje, glazbu i ručni rad bio jedina razonoda.

Berthino ime je po prvi puta zapisano u povijesti kada je imala 21 godinu i to kao “Anna O.”. Njezin odnos s liječnikom Josefom Breuerom, te predavanja koja je



BERTHA PAPPENHEIM, IZVOR: INTERNET

o njezinom slučaju iznio Sigmund Freud, označili su početak psihoanalitičkog doba. Bertha je patila od poremećaja u govoru i vidu, bolovala je od paralize, imala je podijeljenu ličnost, u jednom je trenutku zaboravila svoj materinji nje-mački i govorila samo engleski, a ostalo je zabilježeno i da je imala i halucinacije i samoubilačke nagone. Breuer ju je hipnotizirao i poticao u tome da objasni kako i kada su se određeni simptomi počeli pojavljivati. Uz jačanje sjećanja, simptomi su nestajali. Pacijentica i liječnik govorili su o kasnije o toj “iznenađujućoj terapiji”.

Nakon dugog oporavka, preselila se u 1889. sa svojom majkom u Frankfurt, gdje je počela raditi kao volonterka, uglavnom u javnim kuhinjama. Ubrzo je stekla iskustvo koje joj je bilo potrebno da ustanovi organizaciju koju je nazvala Ženska skrb (Weibliche Fürsorge). Zamislila ju je kao modernu udrugu koja se bavi društvenim radom, prvenstveno namijenjenom ženama, i kao udrugu koju vode isključivo žene. Iako je smatrala da je pomoć onima kojima je pomoć potrebna ispunjavanje vjerskih zapovjedi — mitzvah — ipak se udaljila od uobičajene prakse tadašnjih dobrovoljnih društava. Umjesto toga, ona je počela primjenjivati ciljeve njemačkog feminističkog pokreta, kojeg je proučila i kojem se divila, na židovski društveni rad. Ženska skrb bila je primjer jedne od najmodernijih židovskih organizacija za društvenu skrb u prijeratnom razdoblju. Ženska skrb osnovana je 1902. i vodile su je isključivo žene, u doba kada su takve organizacije još uvijek bile u muškim rukama. Ova udruga je razrađivala opširne programe i na sistematičan način surađivala s drugim organizacijama.

Udruga je tako, između ostaloga, 1907. osnovala dnevne centre u kojima se brinula za više od stotinu djece, a razrađeni su bili i programi za pomoć Židovima u istočnoj Europi. Čelnice pokreta zalagale su se za opća prava žena, jačanje ženskih



SPOMEN PLOČA BERTHI PAPPENHEIM, IZVOR: INTERNET

građanskih prava te tražili pravo na obrazovanje žena.

Ogranci udruge osnovani su i u drugim njemačkim gradovima i taj je uspjeh ohrabio Berthu Pappenheim da 1904. osnuje Ligu židovskih žena (Jüdischer Frauenbund). Iako je svoj život posvetila Ligi, nikada nije prestala baviti se onime što je nazivala “malim dobrim djelima”. To je uključivalo brigu za djecu u domu za neudate majke koji je osnovala u Neu Isenburg, gdje je i osobno savjetovala mlade žene koje su tamo boravile. Neumorno se bavila i pisala o temama koje su ju zaokupljale, između ostaloga to je bila tema prostitucije u židovskim krugovima. Sudjelovala je na svim većim međunarodnim konferencijama koje su se bavile prostitucijom i trgovinom žena, te svoju najpoznatiju knjigu “Sizifov posao” (Sisyphs Arbeit), u kojoj je opisala probleme židovske prostitucije i trgovine žena u istočnoj Europi i na Bliskom istoku. Tijekom svog života bavila se s dva veli-

ka problema: statusom židovskih žena i borbom protiv antisemitizma.

Bertha Pappenheim je započela pisati devedesetih godina 19. stoljeća i pisala je cijeli svoj život, a u svojim se djelima bavila feminističkim i židovskim temama. Prva djela napisala je anonimno a kasnije je koristila pseudonim Paul Berthold. Bavila se i prevođenjem te prevela s jidiša na njemački memoare Glikl von Hameln, koja je bila njezina rođakinja. Jedno od posljednjih dobrih djela koje je napravila bilo je kada je u dobio od 76 godina uspješla nekoliko djece iz nacističke Njemačke odvesti na sigurno u Glasgow.

Preminula je u Isenburgu od posljedica tumora 28. svibnja 1936. i pokopana je na židovskom groblju u Frankfurtu. Kao “posljednju želju”, napisala je kako se nada da će ljudi koji posjećuju njezin grob ostaviti kamenčić “kao tiho obećanje da će se baviti ženskim zadaćama i ženskom srećom”.

GLIKL HAMELN — INTIMNI PRIKAZ ŽIDOVSKOG ŽIVOTA U NJEMAČKOJ U 17. STOLJEĆU

PIŠE: NATAŠA BARAC



GLIKL HAMELN, IZVOR: INTERNET

Prije više od 350 godina, kuga je sijala smrt Hamburgom, a među židovskim obiteljima u tom njemačkome gradu zavladao je strah te su neki odlučili pobjeći iz grada i pokušati pronaći spas negdje drugdje. Među onima koji su se odlučili na odlazak bili su i Glikl i Hayyim Hameln, uspješni židovski trgovci koji su grad napustili zajedno sa svoje troje male djece, među kojima je bila i njihova djevojčica, stara samo osam tjedana.

Na putu prema Hayyimovim roditeljima, zaustavili su se kod rođaka u Hannoveru, gdje su neki susjedi posumnjali da

njihova najstarija kćerka, četverogodišnja Tsipor, ima kugu, pa su Glikl i Hayyim bili prisiljeni poslati Tsipor i ljude koji su se za nju brinuli u susjedni grad i smjeli su je posjećivati samo iz daljine.

“Ostavit ću svakom dobrom ocu i majci da sami procijene kako smo se osjećali. Moj je suprug, neka sjećanje na njega bude uvijek blagoslovljeno, stajao u kutu sobe i plakao, dok sam ja stajala u drugom kutu i jecala”, napisala je kasnije Glikl u svojim memoarima.

Usred današnje globalne pandemije koja ponovno odvaja roditelje od djece, Gliklini memoari o bolnom razdvajanju obitelji zvuče poznato. Prije nekog vremena njezina je knjiga “Glikl”: memoari 1691-1719.” ponovno objavljena u engleskom prijevodu. Na novom prijevodu ove knjige radilo se nekoliko desetljeća. Knjiga ima 375 stranica, s ilustracijama i pažljivim bilješkama stručnjakinje za književnost na jidišu i počasne profesorice Hebrejskog sveučilišta Chave Turiansky, i temelji se na hebrejsko-jidiš verziji memoara, koji su originalno bili napisani na starom jidišu, jeziku koji se govorio među njemačkim Aškenazima.

Glikl Hameln je bila nevjerojatna žena, žena ispred svoga vremena, a njezini memoari su rijetki svjedoci vremena u kojem je živjela. Još je nevjerojatnije da ih je napisala žena, jer u to doba žene uglavnom nisu bile školovane a veliki broj ih je bio nepismen. Glikl je počela pisati svoje memoare dvije godine nakon

što je njezin suprug preminuo 1689. godine, kako bi se utješila tijekom brojnih noći kada nije mogla spavati. Ona je tada imala 44 godine i s njom je živjelo osmero njezine djece. A morala je voditi i posao i prehraniti obitelj. Uz sve to, pronašla je vrijeme za pisanje.

Glikl u sedam poglavlja piše o svojim pogledima na židovski život, piše o tome kako vodi svoje domaćinstvo i kako upravlja obiteljskim poslom, a uz to dodaje i priče i poslovice. Zahvaljujući njezinim opisima putovanja, čitatelj može steći uvid u to kako su židovske zajednice reagirale na povijesne događaje. Ali Glikl je ustvari pisala svojim potomcima, u želji da im pruži osjećaj identiteta i da im opiše obiteljsku povijest. Pisala je rukom, a originalni memoari nažalost nisu sačuvani. Ali u obitelji su se sačuvala dvije kopije — jednu je napisao njezin sin a drugu unuk — i one su prelazile iz ruku u ruku generacija obitelji, sve dok krajem 19. stoljeća nisu pronašli izdavača koji je želio objaviti memoare.

TKO JE BILA OVA NEVJEROJATNA ŽENA?

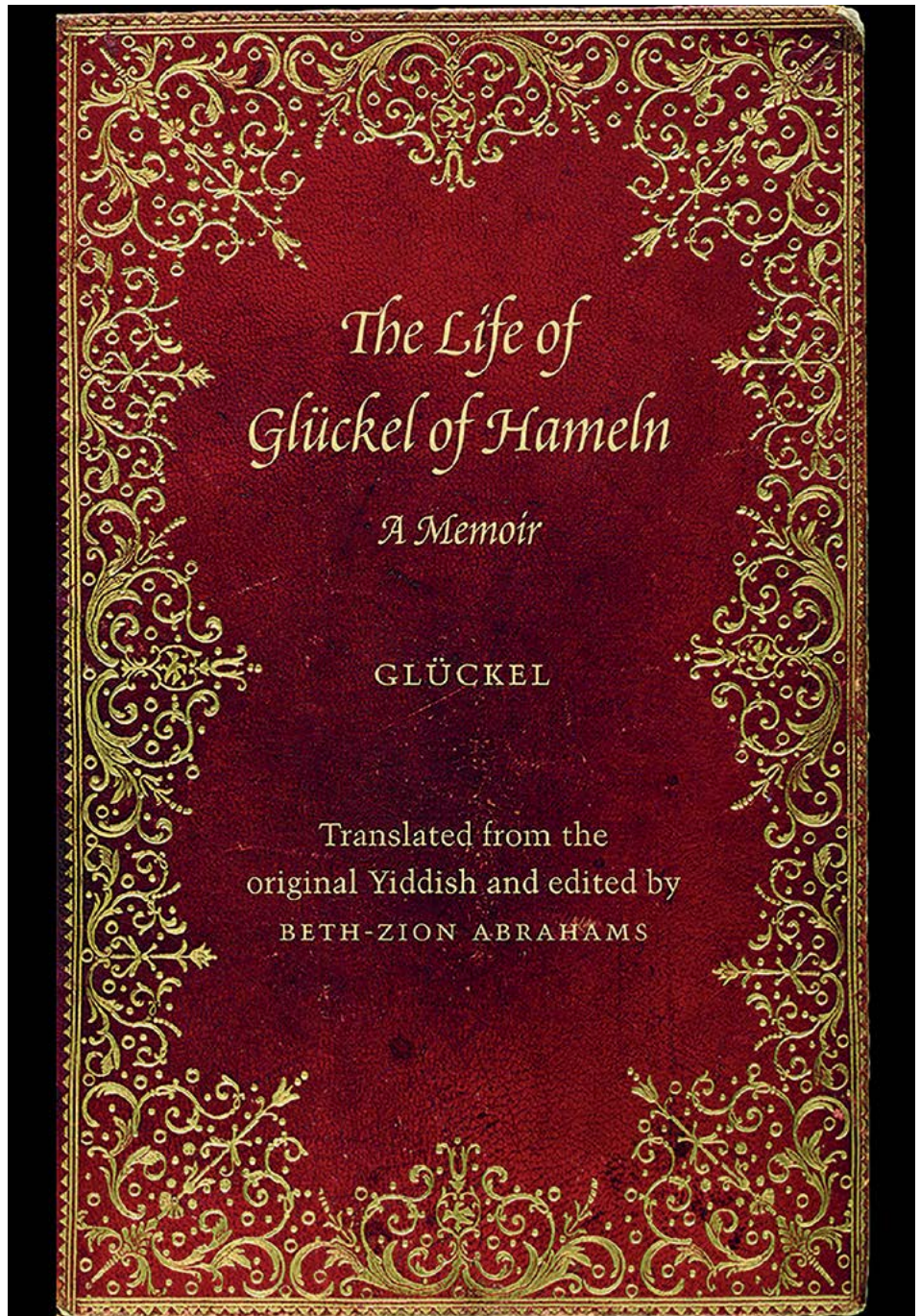
Glückel ili Glikl rođena je u bogatoj obitelji u Hamburgu 1646. ili 1647. godine i bila je jedno od šestoro djece obitelji Leib. Njezin otac Judah Joseph i njegova druga supruga Bella imali su šestoro djece, od toga samo jednog sina. Njezin otac je bio uspješni trgovac dijamantima, te čelnik židovske zajednice a njezina je

majka također bila uključena u obiteljski posao. Godine 1649. čitava je aškenaška židovska zajednica bila protjerana iz Hamburga u Altonu, ali njezin je otac bio tako poštovan u gradu da je bio prvi njemački Židov kojem je bio dozvoljen povratak. Judah Joseph Leib pobrinuo se da sva njegova djeca steknu vjersko i drugo obrazovanje, uključujući i njegove kćerke Glückel-Glikl, Rebeku Elkel, Hendele i Mate. Glückel nije smjela proučavati Toru, ali pohađala je tradicionalnu židovsku školu gdje je naučila hebrejski te osnove judaizma.

Kada je imala 12 godina, Glückel se zaručila za Hayyima Hamelna za kojeg se i udala kada je imala samo 14 godina, kao što je to tada bio običaj. Nakon vjenčanja bračni par je živio s mladoženjinom obitelji u Hamelnu, ali nakon godina dana, preselili su se u Hamburg gdje je Hayyim počeo trgovati zlatom i postao uspješni poslovni čovjek. Godinu dana kasnije, po prvi puta su postali roditelji. Glückel je svom suprugu pomagala u poslu, a nakon njegove smrti preuzela je obiteljski posao. Bila je jedna od samo nekoliko žena koje su u to doba same putovale i trgovale na europskim tržnicama. Ona je vodila i vrlo živ društveni život te često putovala, a u svojim memoarima piše kako je posjetila Amsterdam, Bamberg, Danzig, Kopenhagen, Frankfurt, Leipzig, Berlin, Beč, Metz i Pariz. Ne zaboravite, govorimo o 17. stoljeću.

Glückel i Hayyim imali su ukupno 14 djece, od kojih je njih 13 preživjelo dječju dob, a njihova je majka ponosno isticala da se većina njezine djece priženila u neke od najuglednijih židovskih obitelji u Europi.

Jedanaest godina nakon Hayyimove smrti, Glückel se ponovno udala. Iako je prethodno odbila brojne bračne ponude, konačno je pristala udati se vjerujući kako će na taj način zaštititi svoju djecu. Njezin drugi suprug bio je Cerf Levy, uspješni bankar iz Metza. Dvije godine



MEMOARI GLIKL HAMELN, IZVOR: INTERNET

nakon vjenčanja, Levy je financijski propao, izgubivši ne samo svoje već i njezino bogatstvo. Preminuo je 1712. godine a Glückel je još jednom postala udovica. Nije željela biti na teret svojoj djeci, te se tek kada je napunila 70 godina preselila svojoj kćerki Esteri i zetu Mosesu.

Preminula je 19. rujna 1724. godine u Metzu. Gliklini memoari prevedeni su na njemački, hebrejski i engleski jezik. U njezinom rodnome gradu Hamburgu od 2016. godine jedna ulica nosi ime ove čudesne žene.

ANNIE LONDONDERRY — PRVA ŽENA KOJA JE BICIKLOM PROPUTOVALA SVIJET

PIŠE: J. C.

Rođena je kao Annie Cohen, kada se udala postala je Annie Cohen Kopchovsky, ali slavu je stekla kao Annie Londonderry — prva žena koja je biciklom proputovala svijet na putovanju koje je postalo simbolom ženske neovisnosti.

Annie je rođena u Latviji 1870. u obitelji Cohen. Ona se zajedno sa svojim roditeljima i dvije sestre u potrazi za boljim životom 1875. preselila u SAD. Sudbina nije mazila obitelj Cohen, pa tako ni Annie: nakon što je u roku od samo dva mjeseca 1887. izgubila oba roditelja, život mlade sedamnaestogodišnje djevojke nije bio lak. Godinu dana kasnije udala se za Simona “Maxa” Kopchovskog, a u sljedeće četiri godine rodila je čak troje djece. Max je bio ortodokсни Židov koji je pohađao sinagogu i proučavao Toru, a Annie je pokušavala zaraditi za život prodavajući reklamni prostor u bostonskim novinama.

Annie je imala 24 godine i troje djece kada je 1894. odlučila otići na put oko svijeta biciklom. Njezina odluka bila je navodno potaknuta okladom, u kojoj su se dvojica muškarca kladila da ne postoji žena koja bi mogla sama otići na put oko svijeta. A Annie je htjela pokazati i dokazati da nisu u pravu.

Izazov koji je bio postavljen pred Annie bio je sljedeći: u roku od 15 mjeseci trebala je završiti svoje putovanje biciklom oko svijeta i uz to zaraditi pet tisuća dolara. Dodatni “mali” problem bio je i u tome što Annie navodno nikada prije nije vozila bicikl, a osim toga morala je na neki način nabaviti novac za financiranje puta. Prvi izvor prihoda bila je tvrtka koja se bavila prodajom vode: Lithia Spring Water Company. Annie je od njih dobila 100 dolara a za uzvrat je na svoj bicikl objesila njihovu reklamu.

Annie je 25. lipnja 1894. oko 11 sati ujutro u Bostonu sjela na svoj bicikl u dugoj suknji i krenula prema Chicagu. Ispratilo ju je petstotinjak znatizeljnika među kojima su bili njezini prijatelji, članovi obitelji te sufražetkinje koje su je podržavale u naumu. Kada su vremenske prilike bile dobre, uspijevala je prelaziti između 12 i 15 kilometara dnevno. Iz New Yorka je brodom otišla u Europu te kasnije prema Japanu a na svom je putovanju posjetila brojne gradove u kojima se vozila biciklom da na taj način ispuni uvjete oklade: tako je posjetila Pariz, Aleksandriju, Colombo, Singapore, Sajgon, Hong Kong, Šangaj, Nagasaki i Kobe, a tijekom svog putovanja posjetila je i Jeruzalem. Iz Japana je brodom otišla do San Francisca te zatim biciklom prešla razdaljinu do Los Angelesa i onda nastavila put po SAD-u. Annie Londonderry se 12. rujna 1895.

vratila u Chicago a novine su pisale da se radi o “najnevjerojatnijem putovanju jedne žene”.

Tijekom svog putovanja po svijetu, Annie je zarađivala novac noseći reklame, a povremeno je o svom putovanju i iskustvima govorila na predavanjima. A 15 mjeseci nakon što je započela svoje putešestvije, ova neobična žena pobjedonosno se vratila u Boston. Za nagradu za uspješno ispunjeni zadatak dobila je deset tisuća dolara.

Annie nije bila samo hrabra žena, ona je bila i briljantna poslovna žena koja je tijekom svog puta uspjela pridobiti pozornost medija i zaraditi novac. Nakon putovanja, održavala je predavanja i često govorila o svojoj avanturi. Nakon nekog vremena sa svojom se obitelji preselila u New York i postala novinarka. U članku naslovljenom “Nova žena” napisala je: “Ja sam novinarka i ‘nova žena’, ako to znači da vjerujem da mogu učiniti sve ono što može učiniti i jedan muškarac”.

Dvije godine nakon što se vratila sa svog puta oko svijeta Annie je rodila četvrto dijete. Ona i njezin suprug Max živjeli su u Bronxu i vodili malu tekstilnu tvrtku. Annie Kopchovsky preminula je 1947. godine.

LADY JUDITH MONTEFIORE

PIŠE: NATAŠA BARAC



JUDITH MONTEFIORE, IZVOR: INTERNET

Sir Moses Montefiore bio je jedan od najznačajnijih Židova 19. stoljeća, čije je djelovanje imalo veliki utjecaj na židovske zajednice diljem svijeta i njegovo je ime dobro poznato unutar židovskoga svijeta. Povijest je s druge strane nepravedno zanemarila njegovu suprugu Lady Judith Montefiore, ženu koja je ostavila veliki trag u povijesti anglo-židovske zajednice ali i u povijesti židovskih žena. Dok je istovremeno utjelovila sve viktorijanske visoko moralne vrijednosti, koje su uključivale osjećaje dužnosti, dobročinstva i dobrotornosti, Judith Montefiore bila je i duboko vjerna svojoj vjeri i svome narodu, posvećena dobrobiti Židova diljem svijeta.

Judith Montefiore rođena je 20. veljače 1784. godine u uglednoj aškenaskoj ortodokskoj obitelji. Njezin otac Levi A. Barnet Cohen bio je bogati nizozemski poslovni čovjek koji se sedamdesetih godina 18. stoljeća doselio u London. Judith je dobila široko obrazovanje s posebnim naglaskom na jezike: govorila je francuski, njemački, talijanski i hebrejski (a kasnije je naučila i arapski). Osim toga, djevojka je stekla i zavidno znanje u područjima književnosti, muzike i umjetnosti.

Judith, dobro obrazovana i posvećena raznim stvarima, nije se žurila s udajom. Imala je 28 godina kada se 1812. godine udala za Mosesa Montefiorea, sefardskog Židova talijanskog porijekla. U to se doba nije blagonaklono gledalo na brakove između sefardskih i aškenaskih Židova, ali Moses je vjerovao da su te predrasude naštetile interesu židovstva. Nema sumnje da je njihov brak više od bilo čega drugog utro put sadašnjem jedinstvu britanske židovske zajednice. Judithina sestra Hannah udala se za Nathana Mayera Rothschilda, koji se nalazio na čelu engleskog ogranka obitelji Rothschild. Veze s obitelji Rothschild pojačale su se kada se brat Mosesa Montefiorea oženio sa sestrom Nathana Mayera. Nakon velikog uspjeha na londonskoj burzi i drugih uspješnih poslova, Moses Montefiore se mogao povući iz poslovnog svijeta i posvetiti se pitanjima židovske zajednice. Judith je postala punopravna partnerica u

svemu onome što je radio za židovsku zajednicu. Bila je vrlo aktivna dobrotvorka, izuzetno angažirana kao pokroviteljica velikog broja dobrotvornih i socijalnih udruga. Bila je pokroviteljica Društva židovskih žena, uključena u rad azila za židovsku siročad i radila je na obrazovanju mladih djevojaka u židovskoj bolnici.

Judith i Moses izgradili su pravi židovski dom, u kojem su samo nedostajala djeca. Judith nije bila dobrog zdravlja i nije mogla imati djecu.

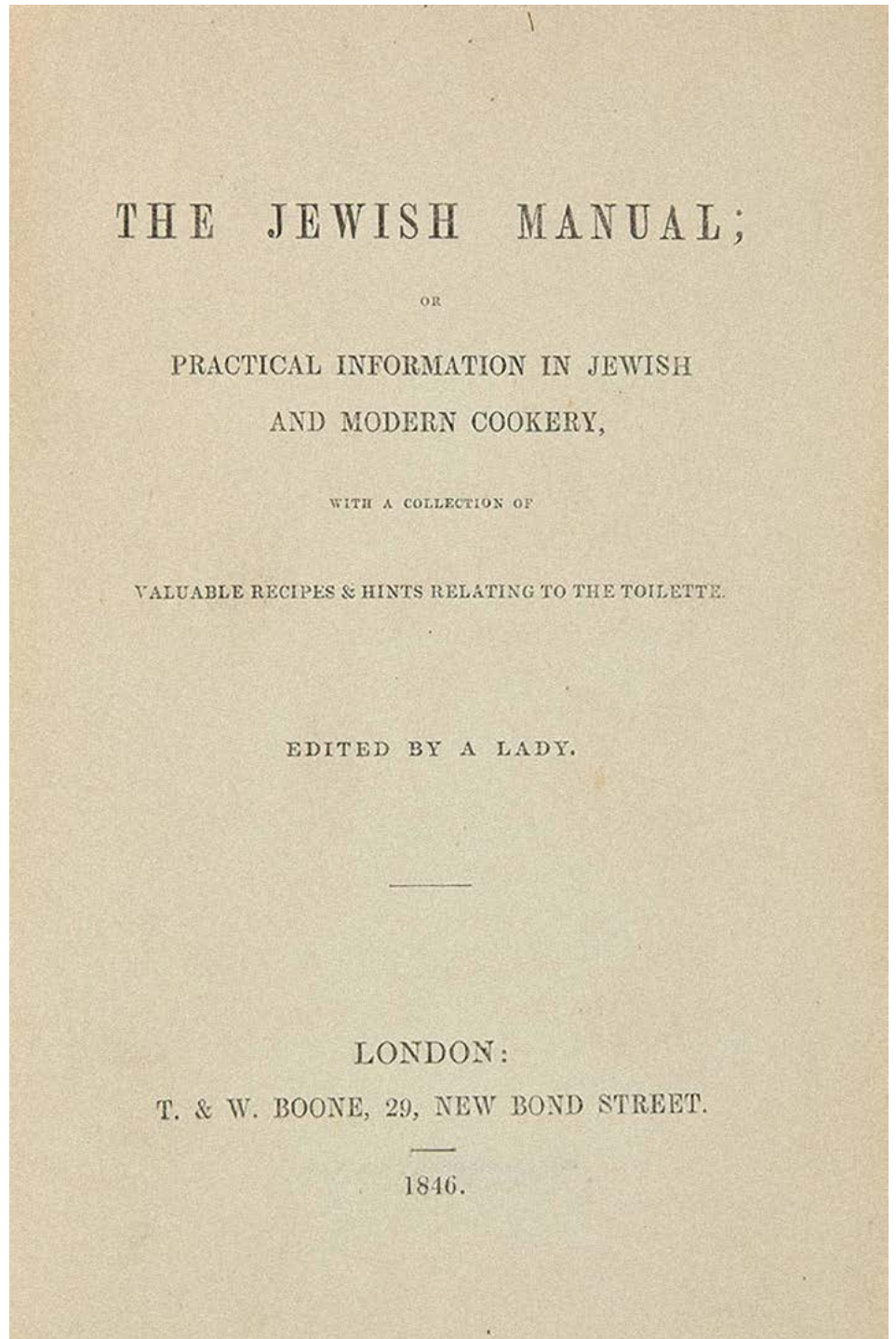
Ona je stoga sa svojim suprugom putovala diljem svijeta sa zadatkom spašavanja i zaštite ugroženih Židova. Njezino dobro poznavanje stranih jezika uveliko je olakšavalo putovanja i rad Mosesa Montefiorea. Pratila ga je u Damask 1840. godine i u Rusiju 1846. godine, a pridružila mu se i na pet od njegovih sedam putovanja u Svetu zemlju. Njihovo prvo putovanje bilo je neka vrsta hodočašća, a ostala putovanja bila su usmjerena ka pružanju pomoći židovskoj zajednici u Palestini. Bračni par Montefiore igrao je veliku ulogu u razvoju zemlje i njezinih poljoprivrednih naselja, u razvoju Jeruzalema i jačanju židovske neovisnosti i produktivnosti u tadašnjoj Palestini.

I ona i njezin suprug vodili su dnevnik. Danas još uvijek postoje neki od Judithinih dnevnika, u kojima je očita njezina ljubav i odanost suprugu Mosesu, kao i velika pobožnost te vrlo pozitivan stav prema judaizmu.

Vodila je dnevnik i tijekom njihova prvog posjeta Palestini 1827. i 1828. godine. Dnevnik je bio tiskan za privatne potrebe 1836. godine. Iako njezini dnevnicu podsjećaju na dnevnike ostalih putnika u Svetu zemlju u 19. stoljeću, oni također otkrivaju i veliko znanje i osjetljivost na tijekove židovske povijesti, što njezinim zapisima daje posebnu kvalitetu. Kada je posjetila Rahelin grob, Judith je zapisala kao osjeća veliku zahvalnosti budući da je tijekom stoljeća samo šest Europljanki posjetilo taj grob te je bila “duboko impresionirana osjećajem strahopoštovanja i poštovanja, kada je shvatila da stoji pred Rahelinim grobom”. U svom dnevniku tijekom njihova drugog posjeta Palestini 1838. godine pisala je o radosti koju je osjećala jer je nazočila otvaranju nove sinagoge u Safedu, sagrađene godinu dana nakon velikog potresa u kojem je živote izgubilo više od dvije tisuće Židova. Opisala je i kako je jahala oko zidina starog Jeruzalema te posjetila šest različitih sinagoga. Pisala je i o ženama koje su se posebno njoj obratile za financijsku pomoć, moleći ju da postane “zaštinica dobrotvorne organizacije i da dopustim da institucija nosi moje ime”.

Osim dnevnika nema drugih publikacija koje je ona napisala, ali znanstvenici smatraju da je ona bila autorica prve židovske kuharice na engleskom jeziku (*The Jewish Manual: or Practical Information in Jewish & Modern Cookery; with a Collection of Valuable Recipes and Hints Relating to the Toilette*), koja je objavljena 1846. godine, a kao autorica navodilo se samo “Lady”. Kuharica odražava njezin društveni položaj i jasno je da je bila namijenjena kućanstvima s poslugom.

Njezin suprug uvijek je priznavao njezin doprinos njegovom javnom djelovanju. Prve večeri Roš Hašane 1862. godine, Judith i Moses su bili kod svoje kuće. Zajedno su pojeli svečanu novogodišnju večeru, te otišli spavati. Judith



PRVA ŽIDOVSKA KUCHARICA, IZVOR: INTERNET

se nije probudila, preminula je mirno u snu, nakon višegodišnjeg poboljšavanja. Moses Montefiore u njenu je čast osnovao Judith Lady Montefiore College, rabinski

koledž u Ramsgateu, gdje su živjeli. Do svoje smrti 1885. godine, nastavio joj je pripisivati uspjehe i postignuća svoje karijere i svoga djelovanja.

TIKKUN OLAM

HENRIETTE SZOLD

PIŠE: PABLO BRONSTEIN

Henrietta Szold rođena je 21. prosinca 1860. u Baltimoru, gradu američke savezne države Maryland. Njeno rođenje bilježi i početak Američkog građanskog rata, Szold je prošla kroz najveće trenutke moderne američke i svjetske povijesti. Henrietta je bila najstarija od devet kćeri poznatog mađarskog rabina Benjamina Szolda i njegove žene Sophie, koji su se doselili u SAD iz središnje Europe nekoliko godina prije njenog rođenja. Politički liberalan i religiozno tradicionalan, rabin Benjamin Szold je obrazovanje svojih kćeri smatrao prioritetom. Henrietta Szold bila je strastvena i uspješna studentica judaizma, te je dobila dopuštenje da uči židovske tekstove na tada isključivo muškom teološkom seminaru. Benjamina prvorodena kćer postala je njegova duhovna i intelektualna nasljednica.

U svojoj ranoj mladosti počela je raditi kao prevoditeljica i urednica, kasnije kao učiteljica, te je pisala za brojne židovske časopise. Izabrana je za jednu od devet članova odbora Društva židovskih publikacija (Jewish Publication Society/JPS), među svim članovima odbora bila je jedina žena. Bitno je napomenuti da je za 1888. bilo neuobičajeno da žena obnaša višu dužnost. Žene su u organizacijama neovisno o kompetenciji, religiji i nacio-



HENRIETTE SZOLD, IZVOR: INTERNET

nalnosti često mogle napredovati samo do pozicije tajnice. Surađivala je s američkim prosvjetnim radnikom Cyrusom Adlerom na prvom izdanju knjige "Outlines of Jewish History" britanske autorice Katie Magnus, te pomogla urediti klasik "Povijest Židova", koji je napisao Heinrich Graetz. Tokom Prvog svjetskog rata bila je tajnica (ponovo jedina žena u grupi) Privremenog Izvršnog odbora za opće cionističke poslove koje je vodio sudac

Vrhovnog suda SAD-a Louis D. Brandeis. Njen humanitarni i društveni rad započeo je 1880. s dolaskom židovskih migranata iz istočne Europe među kojima je najviše bilo ruskih i poljskih Židova. Osnovala je prvu večernju školu u Americi za migrante kako bi im pomogla u integraciji i prilagodbi na američki građanski život. Za nju pojam amerikanizacije nije bio u sukobu sa židovskim načinom života i razmišljanja, već je to smatrala procesom

koji osnažuje obespravljen ljude. Do 1898. njenu večernju školu pohađalo je više od 5.000 židovskih i nežidovskih migranata. Najveća prekretnica u njenom životu bio je put u Palestinu 1909. U pratnji svoje majke, prvi je puta posjetila cionistička agrikulturna naselja i vjerska mjesta. Impresionirana ljepotom zemlje i zaprepasjena siromaštvom u kojem ljudi žive vratila se u SAD, odlučna da poboljša kvalitetu i uvjete života u budućoj državi Izrael. Već sljedeće godine postaje tajnica odbora nove Poljoprivredne ogledne stanice koju je u Palestini osnovao židovski agronom i cionistički aktivist Aaron Aaronsohn. To joj je bila prvi službena poveznica s obnovom židovske države.

Szold 1912. osniva Hadassah (po Biblijskom nazivu za kraljicu Ester), jednu od najvećih ženskih društvenih organizacija u Americi. Hadassah je zaslužna za potpunu preobrazbu zdravstva, obrazovanja i svakodnevnog građanskog života u budućoj državi Izrael. Cilj im je bio uvesti američku zdravstvenu tehnologiju i učinkovitost, prvo u Palestini, a onda Izraelu postaviti standard skrbi jednak onome bogatim zapadnim zemljama. Najpoznatiji medicinski odjel na Bliskom istoku American Zionist Medical Unit (AZMU) upravo osniva Hadassah 1916. godine. Od 1920. Hadassah daje zdravstvene usluge i u Yishuvu (Yishuv, Ha-Yishuv ili Ha-Yishuv Ha-Ivri je tijelo židovskih stanovnika u zemlji Izrael prije uspostave Države Izrael). Hadassah se nije brinula samo za zadovoljavanje zdravstvenih potreba i Židove već su radili na poboljšanju kvalitete života Arapa u regiji. Szold je inzistirala da se moderna skrb jednako pruži palestinskim Arapima kao što se pružala Židovima. Hadassah je u velikoj mjeri pridonijela smanjenju mortaliteta arapske novorođenčadi. No arapsko vodstvo nije dijelilo njen sentiment volonterstva i nediskriminacije. Smatrali su da će djelovanje Hadassah smanjiti poli-



IZRAELSKA NOVČANICA S LIKOM HENRIETTE SZOLD, IZVOR: INTERNET

tičke i religiozne tenzije između Židova i Arapa. U travnju 1948. konvoj Hadassah koji prevozi medicinsku i vojnu opremu u bolnicu u Jeruzalem pada u zasjedu arapskih oružanih snaga. U sukobu je više od sedamdeset osoba izgubilo život među kojima su bile medicinske sestre, doktori, studenti i pacijenti.

Prije početka Drugog svjetskog rata Szold je bila svjesna prijetnje koju Hitler predstavlja za Židove, uvjerena da će se 1930. Yishuv suočiti sa do sada nepojmljivim valom migracija. Prisjećajući se svojih iskustva iz Baltimora s Židovima istočne Europe, bila je odlučna uvjeriti vodstvo Yishuva da migrantima koji bježe od nacista omoguće intelektualnu i emocionalnu potporu. Ona nije bila osoba koja je osmislila Youth Aliyah kao način za spašavanje ljudi iz nacističke Europe, za to je zaslužna Recha Freier. Szold je bila osoba koja je razumjela administrativna ograničenja i komplikacije tako velikog projekta. Znala je s kakvim će se društvenim i emocionalnim problemima djeca morati nositi, te kako osposobiti institucije za pružanje kvalitetne pomoći

i integracije novopridošlih migranata. Njen jedinstveni položaj u Yishuv administraciji omogućio joj je da ima direktan utjecaj na kvalitetu brige koju će djeca zaprimiti. Hadassah je imala ulogu pružanja financijske i administrativne potpore projektu tog razmjera. Prema nekim procjenama smatra se da je tim programom spašeno više od 22.000 tisuće židovske djece.

Osobna tragedija Henriette Szold je bila ta da se nikada nije udala. Žena koja je posvetila život spašavanju djece nikada nije imala svoju djecu. U svojim četrdesetima zaljubila se u petnaest godina mlađeg učenjaka Talmuda Louisa Ginzberga, koji je njenu ljubav uzvraćao samo platonski. Godinama kasnije povjerala se bliskom prijatelju i rekla: "Sve bih dala da imam svoje dijete." Iako Henrietta nije imala biološko dijete ne bismo pogriješili ako bismo je nazvali majkom, ona je junakinja američko-židovske povijesti, visokoobrazovana žena potpuno predana judaizmu i osoba koja je spasila tisuće života.

„ŽELIM DA ME SE LJUDI SJEĆAJU PO MOJOJ VIZIJI”

PIŠE: J. C.

Žene se često nisu mirile sa sudbinom koju bi im dodjeljivala povijest, običaji ili tradicija. Jedna od takvih žena bila je i Sarah Schenirer. Krajem 19. stoljeća u svijetu hasidskih Židova u Poljskoj dobro su bile određene pozicije u društvu: dječaci su pohađali vjerske židovske škole i obrazovali se, dok su židovske djevojčice išle u javne škole a židovsku naobrazbu stjecale su u kući, posredstvom svojih roditelja. Iako je taj obrazovni model funkcionirao u prethodnim generacijama, Sarah Schenirer bila je prva koja je primijetila da sve veći broj židovskih žena ne poznaje dovoljno židovsku tradiciju te se stoga počinje asimilirati. Shvatile je da židovskome društvu predstoji prava duhovna kriza koja bi mogla imati strašne posljedice te odlučila kako nešto treba napraviti.

Sarah Schenirer rođena je 1883. u Krakovu u hasidskoj obitelji. Kada je imala 13 godina napustila je školu i postala krojačica. Ali to joj nije bilo dovoljno. Još kao djevojčica pokazivala je iznimnu inteligenciju te jaku želju za učenjem i bila je ljubomorna na to što su njezina braća imala mogućnosti koje ona nije imala — učenje i obrazovanje. Uz pomoć svog oca, nastavila je čitati židovske knjige i proučavati židovsku misao. Za vrijeme Prvog



SARAH SCHENIRER, IZVOR: INTERNET

svjetskog rata njezina je obitelj pobjegla u Beč, gdje se Sarah upoznala s idejama modernog ortodoksnog judaizma. Nakon što su se vratili u Krakov odlučila je da će pokušati nešto promijeniti, prvenstveno što se tiče mladih židovskih djevojaka. Kada bi mlade djevojke dolazile u njezinu krojačku radnju kako bi naručile novu odjeću, Sarah ih je pokušala u razgovoru zainteresirati za ljepote judaizma. S obzirom da nije dobivala pozitivan odgovor, Sarah se okrenula mlađoj djeci i sanjala o tome da osnuje židovsku školu za djevojčice.

Otišla je do rabina u Belzu, duhovnog vođe njezine zajednice tražeći njegov bla-

goslov za ono o čemu je sanjala — školi u kojoj će se obrazovati židovske djevojčice. Puno je bilo onih koji su smatrali da je njezin plan osuđen na propast — u to je doba bila rastavljena i nije imala svoje djece, a dolazila je s revolucionarnom idejom koju nitko prije nje nije uspio ostvariti. Međutim, rabinov odgovor bio je i više od onoga što je očekivala. Poželio je Sari: Berakha véhatsla'ha — blagoslov i uspjeh. Sarah je tako 1917. godine otvorila vrtić-školu nazvanu Beth Yaakov koja je brojala 25 učenica. Na uspjeh nije trebalo dugo čekati i uskoro su se Sarah Schenirer židovske zajednice iz drugih gradova obraćale s molbom da

im pomogne otvoriti škole za djevojčice. Sarah Schenirer, krojačica koja nije imala potrebne kvalifikacije, tako je postala čelnica svjetskog pokreta s desecima tisuća djece u stotinama institucija.

S mjesta voditeljice škola odstupila je 1933., ali je do svoje smrti ostala simbolična i karizmatična voditeljica jednog nevjerojatnog pokreta koji je promijenio sudbine stotina židovskih djevojčica. Godine 1937., dvije godine nakon što je Sarah preminula, u 248 škola Beth Yaakov učilo je 35.000 djevojčica. Danas škole Beth Yaakov nastavljaju sa svojom važnom zadaćom obrazovanja diljem svijeta. Samo

u Izraelu ima ih više od stotinu, a Sarah Schenirer dobila je univerzalno priznanje kao vizionarka koja je spasila židovski narod. Sarah Schenirer možda nije imala svoje djece, ali zahvaljujući svojoj viziji i hrabrosti postala je majka stotinama djevojčica koje su zahvaljujući njoj stekle obrazovanje. Kada je Sarah Schenirer preminula 1935 godine, stotine židovskih djevojčica plakalo je na njezinom sprovodu, a diljem Poljske djevojčice su sjedile šivu za svoju "majku". Te iste godine nekoliko stotina židovskih majki svoje je djevojčice navalo Sarah prema ženi kojoj su se divile i kojoj su dugovale svoj izlazak iz sjene.

Sarah Schenirer nije se tijekom života željela fotografirati. "Nije potrebno da se itko sjeća kako sam izgledala. Želim da me se ljudi sjećaju po mojoj viziji", isticala je. Jedna njezina učenica donijela je u Izrael Sarinu fotografiju s putovnice i to je jedina sačuvana fotografija ove iznimne žene koja nije željela da pamtimo kako je izgledala već da uvijek budemo svjesni važnosti obrazovanja i važnosti toga da imamo hrabrosti slijediti naše vizije i snove čak i onda kada njihovo ostvarenje nije ni jednostavno ni lako.

ŽIVOT POSVEĆEN BORBI ZA LJUDSKA I ŽENSKA PRAVA

PIŠE: J. C.

Svijet u kojem danas živimo još nedavno je bio potpuno drugačiji. Na našem Starom kontinentu postojale su granice koje su nas ograničavale i dijelile, žene u velikom broju europskih država nisu imale prava koje imaju danas. Jedna od žena koje su utjecale na promjene koje su se u tim područjima dogodile bila je Simone Weil.

Simone Jacob rođena je 13. srpnja 1927. godine u Nici u židovskoj obitelji koja je porijeklom bila iz francuske pokrajine Lorraine. Njezin otac André bio je arhitekt a mama Yvonne Steinmetz je nakon udaje napustila započeti studij kemije. Obitelj je, prema Simoninim ri-

ječima, bila "vrlo svjetovna". Simone je bila najmlađe od četvero djece obitelji Jacob. Drugi svjetski rat promijenio je živote članova obitelji Jacob. Otac André je ostao bez posla zbog toga što je bio Židov, a majka je dane provodila pokušavajući pronaći hranu za svoju djecu. U ožujku 1944. Simone je zajedno s ostalim članovima svoje obitelji uhićena i deportirana u nacistički koncentracijski logor. Simone je zajedno sa sestrom i majkom bila prebačena u Auschwitz gdje je dobila tetovažu s brojem 78651. Njezina majka, otac i brat nisu preživjeli Holokaust.

Nakon okončanja rata i povratka u Francusku željela je govoriti o onome



SIMONE WEIL, IZVOR: INTERNET



SIMONE WEIL, IZVOR: INTERNET

što je preživjela, ali činilo joj se da nitko o tome ne želi slušati. Počela je studirati pravo u Parizu, gdje je upoznala i svog budućeg supruga Antoinea Veila, za kojeg se udala 1946.. Pratila ga je tijekom njegovih studijskih boravaka u Njemačkoj, uvijek ističući razliku između nacista odgovornih za Holokaust i ostalih Nijemaca. Ona i njezin suprug nisu vidjeli nikakve prepreke za francusko-njemačkim prijateljstvom. Simone je vrlo brzo doživjela novu tragediju: njezina sestra Madeleine poginula zajedno sa svojim sinom Lucom 1952., u prometnoj nesreći dok se vozila prema Stuttgartu, gdje je trebala posjetiti Simone. Simone i Antoine dobili su tri

sina s kojima su gradili obiteljski život. Unatoč troje djece, Simone nije zanemarila ni svoju karijeru: započela je kao odvjetnica, zatim postala sutkinja te visoka dužnosnica u francuskom Ministarstvu pravosuđa. U šezdesetim godinama 20. stoljeća inicirala je izmjene i dopune građanskog zakonika koji su za cilj imali približiti prava žena pravima muškaraca.

Predsjednik Valéry Giscard d'Estaing imenovao ju je 1974. godine ministricom zdravlja. U tom je svojstvu bila zadužena za pripremanje prijedloga zakona o nekažnjavanju pobačaja koji je u Parlamentu branila u burnim raspravama u kojima je bila izvrnuta i uvredama i

brojnim neugodnostima. Za preživjelu žrtvu Holokausta posebno je bilo teško kada su njezini protivnici legalizaciju pobačaja pokušavali izjednačiti s Holokaustom. Simone Veil se suočavala i s time da su joj na automobilu nacrtali kukasti križ, ali ona nije odustajala. Zahvaljujući njezinim zalaganjem u Francuskoj je 1975. godine pobačaj legaliziran.

Na prvim izravnim izborima za Europski parlament sudjelovala je 1979. godine te je u Francuskoj s uspjehom predvodila glavnu proeuropsku listu desnog centra. Tada su je kolege zastupnici izabrali na predsjedavajuću funkciju čime je postala prva predsjednica Europskog parlamenta

u povijesti ove institucije. Simone Veil nije bila samo prva predsjednica u povijesti Europskog parlamenta već i prva predsjednica koja je izabrana većinom glasova zastupnika, bez međusobnih dogovora.

Od 1984. do 1989. godine u Parlamentu je bila na čelu kluba zastupnika liberala i demokrata, te se nastavila zalagati za stvari koje su joj bile važne: prava žena, ljudska prava, javno zdravstvo i očuvanje okoliša. Kasnije je u vladi Edourada Balladura bila ministrica zdravstva i socijalnih pitanja, te od 1998. do 2007. članica francuskog Ustavnog vijeća. Čitav svoj život Simone Veil bila je uvjerena eurofilka i bezrezervno je podupirala ideju ujedinjenja Europe.

Uz obranu ljudskih prava, Simone Veil uvijek se borila i za prava žena, te je danas jedna od ikona ženskog feminističkog pokreta. Tijekom rata u Alžiru borila se za prava žena i njihovo obrazovanje, za francuske je žene uspjela izboriti razna prava, među ostalima pravo žena da usvajaju djecu, dodatna prava za žene i djecu čiji očevi ih nisu željeli priznati. Neumorna je bila u svojoj borbi protiv diskriminacije žena a zahvaljujući toj njezinoj borbi žene u Francuskoj danas imaju puno veća prava nego što su imale ranije. Ona sama sebe nije smatrala feministkinjom, odnosno za sebe je govorila da je feministkinja u smislu solidarnosti za ženama.

Simone Veil je utemeljila Zakladu za sjećanje na Holokaust, kojom je i predsjedala, te kasnije bila počasna predsjednica ove organizacije koja podupire istraživačke i edukativne aktivnosti, kao i one koje se provode u spomen na Holokaust. Simone Veil vraćala se u Auschwitz a o svojim iskustvima govorila je mladim naraštajima upozoravajući na ono što mržnja može učiniti. U siječnju 2005. godine novinari francuskog lista Paris Match pratili su Simone Veil i njezine sinove i unuke u posjetu Auschwitzu. Novinar ju je tada upitao je li oprostila.



SIMONE WEIL, IZVOR: INTERNET

“Ne, nikada. Za mene pitanje nije u oprost. Ja sam živa, ja sam ovdje. Nije na mene da dam oprost budući da se radi o 6 milijuna ubijenih Židova. Ne može se globalno oprostiti za ono što je učinjeno. Ne može se oprostiti odluka da se Židove dovede u Auschwitz kako bi ih se ubilo. Kada mislim o Auschwitzu, najgore je razmišljati o svojoj djeci, od kojih su neka bila jako mala, djeca koja su ponekad bila potpuno sama u plinskim komorama. To je nepodnošljivo. (...) Nemoguće je oprostiti. Treba pokušati učiniti sve što možemo da se to više nikada ne dogodi”, odgovorila je.

Godine 2008. izabrana je u Francusku akademiju kao jedna od rijetkih žena koje su dobile tu čast. Na ceremonijalnoj mač koji se izrađuje posebno za svakog člana Francuske akademije dala je ugravirati broj svoje tetovaže iz Auschwitza, te slogane Francuske (“sloboda, jednakost, bratstvo”) i Europske unije (“ujedinjeni u raznolikosti”).

Za svoj rad dobila je brojna priznanja, bila je proglašena počasnom doktoricom

znanosti na čak 18 prestižnih sveučilišta. Dobila je i cijeli niz odlikovanja, a njezina domovina Francuska odužila joj se ordenom Legije časti. Danas Parlamentarium u Strasbourgu nosi ime prve predsjednice Europskog parlamenta, a Francuska je 2019. godine utemeljila nagradu Simone Veil s ciljem promicanja ravnopravnosti žena na međunarodnoj razini.

Nakon smrti svog supruga i svoje sestre, Simone Veil se povukla iz javnog života. Preminula je 2017. godine u Parizu. Prema riječima njezinog sina posljednja riječ koju je izgovorila prije smrti bila je “hvala”. Pogreb je vodio veliki rabin Francuske Haïm Korsia, a prema želji Simone Veil kadiš su izgovorili njezini sinovi Jean i Pierre-François, koje su pratili Haïm Korsia i Delphine Horvilleur, žena-rabin koja je u očima njezinih sinova simbolizirala borbu njihove majke za emancipaciju žena. Posmrtni ostaci velike Simone Veil kasnije su preneseni u pariški Pantheon. Ona je tek peta žena u povijesti kojoj je iskazana ta čast.

HANIN CILJ: MAĐARSKA!

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

*Bože moj, Bože moj
da nikada ne nestane —
pjeska i mora
šuma vode
sjaja neba
molitve čovjeka.
(Hannah Szenes)*

Tko je najpoznatija Židovka u povijesti? Pitanje je koje će izazvati oprečna razmišljanja. Bibličari će spominjati Rahelu i Ester. Možda će stariji zabilježiti Goldu Meir ili Evelyn Rose, dok će mlađima prve na um pasti Natalie Portman ili Judith Kerr. Sve su poznate u Izraelu i u dijaspori. Ali kad bi prošetali Haifom, Ašdodom, Netanyom ili nekim drugim gradićem, jedno ime često se spominje u nazivu ulica, škola i udruga — Hannah Szenes. Tko je tajnovita Hana koja je proživjela kratki, ali slavni život? Zašto se o toj dvadesetogodišnjakinji uči u školama, odaje joj se počast na Brdu Herzlu u Jeruzalemu?

Pjesnikinja, padobranka, borkinja protiv nacista. Sve se to pripisuje Hani. Tako mlada, a tako poznata. U te dvadeset i tri godine života kao da je proživjela pet-šest drugih. Rođena je 17. srpnja 1921. u židovskoj obitelji u Budimpešti. U to je vrijeme u Mađarskoj živjelo oko 500.000 Židova, a svaki četvrti stanovnik prijestolnice bio je Židov. Szenesi su bili srednjostojeća građanska obitelj. Otac Bela bavio se



novinarstvom pa je Hana vjerojatno od njega baštinila dar za pisanje. Umro je kad je Hana imala samo šest godina pa je brigu o njoj i bratu Györgyju preuzela majka Katarina. Hana je polazila dobru protestantsku školu u kojoj se pokazala izvrsnom i talentiranom učenicom. U eri sve prisutnijeg uspona nacizma, širenja antisemitskih ideja i predosjećaja rata, Hana po maturi napušta Budimpeštu i odlazi u britansku Palestinu. U mošavu Nahalal upisuje se na djevojačku poljoprivrednu školu, dvije godine kasnije odlazi u kibuc Sdot Yam gdje dolazi u kontakt s paravojnom organizacijom Haganom, pretečom IDF-a. Pridružuje se WAAF-u, ženskoj kvoti unutar RAF-a te završava obuku za padobranku. U to je vrijeme Horthyeva Mađarska saveznik nacističke Njemačke te sudjeluje u ratu na strani fašista. Mađarski Židovi nisu dirani, ali nije to dugo potrajalo. Opasnost se stalno osjećala. Zna se za logore smrti u okupiranoj Poljskoj, u Njemačkoj, Austriji. Endlösung se provodio već godinama. Hana ima cilj — izvući majku iz europskog pakla rata i pomoći Židovima u Mađarskoj. U skupini od 36 mobiliziranih vojnika židovskog podrijetla nalazila se i Hana Szenes. No, događaji su nepredvidivi za malu skupinu padobranaca koji su iskočili nad Žumberkom u noći 13./14. ožujka 1944. Nekoliko dana kasnije snage Wehrmachta iznenada provaljuju u Mađarsku. Horthy je uhapšen i interniran, a vlast preuzimaju mađarski fašisti. Kad se Crvena armija približila mađarskim granicama vlast na dolaze njilaši — fašistička Stranka strelastih križeva. Započele su deportacije mađarskih Židova prema Auschwitzu. Za to vrijeme Hana i njena ekipa prolazi 200 km dugom rutom od Žumberka prema središtu štaba X. korpusa zagrebačkog u Čazmi. Preko Okića, zaobilazeći Zagreb, kraj Pisarovine, Oborova, jedva su došli do Čazme. Partizani su znali tko je došao, iako u britanskim



GROB HANE SENEŠ U JERUZALEMU M. DRETAR

uniformama, lijepo su primjetili židovske oznake za koje su zatražili da ih skinu radi tajnosti. O njihovom je dolasku bio obaviješten i sam Tito. Brzi prelazak preko mađarske granice bio je nemoguć pa je grupica padobranaca tjednima čekala na zeleno svjetlo partizana za odlazak u Mađarsku. Sredinom svibnja prebacuju se na Kalnik, u selo Apatovec. Početkom lipnja ipak odlaze prema Dravi, prelaze ju kod sela Hrženicu i potom ulaze u Međimurje koje je od 1941. pod Mađarima. Kod sela Podbrest cijela ekspedicija biva zarobljena od lokalnih žandara. Nakon ispitivanja Hanu i njene drugove prebacuju u Szombathely pa potom u glavni grad kojim vladaju Nijemci. Napokon Budimpešta, ali ne onako kako su zamislili, nego u zatvoru Gestapoa u Ulici Fö. Ispitivanja su bila svakodnevna. U jednom času Hani dovode zbunjenu majku Katarinu s ciljem da je slome. “Ne bih je prepoznala u prvi trenutak. Njena nekoć meka valovita kosa visjela je u prljavim pramenovima, na licu se zrcalila neizreciva patnja, a njene velike izražajne oči

bile su mutne...” posvjedočila je njena majka. Suđenje Hani započelo je 28. listopada, Hana i ostali optuženi su za izdaju Mađarske. Hana se držala hrabro i nije poricala svoje motive. Čak je pozvala na nastavak borbe i odgovornost u spašavanju Židova. Iako su ostali osuđeni na manje zatvorske kazne, Hanu je čekala strašna kazna. Dana 7. studenog Hana je izvedena u zatvorsko dvorište i strijeljana. Iste je večeri pokopana na židovskom groblju Rakoskereszturu. Njen ubojica kapetan Gyula Simin je pobjegao u Argentinu. Sredinom 1980-ih priznao je da svoju umješnost u ubojstvo Hane Szenes i za to se nikad nije pokajao. Godine 1950. Hanini posmrtni ostaci prebačeni su u Izrael i pokopani na Brdu Herzlu. O Haninom je životu Nobelovac Elie Wiesel četiri desetljeća kasnije rekao: “Njezin je život žrtva, njene su riječi pjesma, a njena priča — nadahnuće”.

ONE SU SE BORILE S PUŠKOM U RUCI

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Drugi svjetski rat bio je najteži sukob u ljudskoj prošlosti, a točan broj žrtava do danas je nepoznat. Procjene broja stradalih kreću se od 40 pa sve do 85 milijuna, ovisno kako se gleda na popis žrtava i način stradavanja. Veliki broj odnosi se na civilne žrtve, ljude stradale u logorima, na stratištima, kao odmazda, od gladi, bolesti i torture. Drugi svjetski rat daleko je iza nas pa ipak još izaziva prijepore i diskusije. U ratnim temama ženska povijest još je uvijek potisnuta, o tome se pisalo vrlo rijetko i selektivno. No, žene nisu bile samo majke, sestre i supruge, žene su po potrebi postajale terenske radnice, špijunke, kurirke, bolničarke, kuharice, ali i ratnice s puškom u ruci. S područja Hrvatske poteklo je 18 žena odlikovanih Ordenom narodnog heroja. Mnoge su žene posredno potpomagale Narodnooslobodilački pokret radi članova obitelji. Bilo je i onih koje su pristale uz ustaški režim. A bilo je i žena koje su bile indiferentne prema ratnim prilikama i kojima je na umu prva misao bila kako preživjeti rat. Biti Židovkom u razdoblju 1930-ih i 1940-ih nije bilo ni malo lako. Obespravljene, bez prava glasa, a često i nedovoljno obrazovane, ženama

je općenito bila namijenjena uloga majke i skrbnice obitelji i kućanstva. Antisemitizam je još više oslabio njihovu poziciju u društvu. A kad je došla Šoa, Židovke su se rijetko mogle snaći u opasnostima koje su prijetile sa svih strana. Velik broj žena stradao je u ustaškom progonu jer su mogućnosti bijega i skrivanja bile vrlo male. Jedno od spasonosnih rješenja bilo je pridružiti se partizanima. Nedostatak hrane, spavanje na otvorenom, bolesti, život u stalnom pokretu, u opasnosti, nepripremljenost za ratovanje nisu ni približno bili poželjan način života. Ali i to je bilo bolje od ustaške kame. Prema dr. Jaši Romanu, u NOB-u je sudjelovalo oko 5000 jugoslavenskih Židova, od toga ih je 1318 poginulo. Među partizankama bile su i brojne Židovke.

Najpoznatija heroína židovskog podrijetla s prostora bivše Jugoslavije bila je Ovadija Estreja iz Makedonije. Rođena je 1922. u Bitoli, u siromašnoj obitelji i od rane dobe isticala se u radu napredne židovske omladine. 1942. pridružila se Komunističkoj partiji. Iako su bugarski fašisti ograničili kretanja Židova po gradu, Ovadija je uspješno izvršavala zadatke revolucionarnih skupina. Radila



JULKA FRIED POGINULA JE BOREĆI SE
S PARTIZANIMA IZVOR M. DRETAR

je na pristupanju Židova partizanskom pokretu. Izbjegla je deportaciju u logore, a potom se pridružila partizanima. Bila je među najzapaženijim borbicima. Poginula je u borbi na Kajmakčalanu, u dobi od samo 22 godine. 1953. proglašena je narodnim herojem, a njenim su imenom prozvani jedan vrtić te joj je postavljena bista u središtu Bitole. Još su živa sjećanja i na dr. Fridu Gutman

(1893.–1944.) liječnicu iz Užica i sudionicu NOP-a. Prilikom evakuacije jedne bolnice u Bosanskoj Krajini, Fridu su opkolili četnici. Da im ne padne živa u ruke, izvršila je samoubojstvo.

Među najpoznatijim revolucionarkama iz varaždinskog kraja bila je Elena Kohn Missoni, supruga poznatog komunističkog sekretara Hüge. Sve do rujna 1943. pomagala je antifašistima u gradu i na Kalniku, ali tada je uhapšena, sprovedena u zatvor gdje je ispitivana i mučena pa potom u Staru Gradišku. Ubijena je u veljači 1945. u logoru Jasenovac. Do 1991. jedna se ulica zvala imenom nje i muža, kao i omladinska radna brigada te jedna mjesna zajednica. Njeno ime danas je nepoznato varaždinskoj javnosti. Među partizanima bila je Varaždinka Eva Akerman (rođ. Krajanski). Nakon hapšenja, logora Gospića i skrivanja po Dalmaciji, Eva je uhapšena i završila je u logoru na Rabu. Po oslobođanju logora Kampor, Eva se prisjetila prvih dana slobode: "...I tako su nas partizani doveli do Senja, a onda u Otočac. Ja sam bila student farmacije i moj muž je završio farmaciju, pa su nas poslali na Papuk. To je bilo nevjerovatno putovanje do Papuka. Putovalo se preko mjesec dana. Kraj rata dočekali smo tamo. Kad je Slavonija bila oslobođena, otišli smo u Osijek. Muž i ja radili smo u jednoj bolnici..." Iz obitelji joj nitko nije preživio. Na Rabu je bila i Elvira Kohn (1914. – 2003.) koja se proslavila kao fotoreporterka i novinarka. Fotografije logora Kampor koje poznamo snimila je upravo ona, s jednom prokrijumčarenom Leicom. Poslije je s partizanima prošla cijelu Dalmaciju, Kordun i Baniju, a prvog dana oslobođenja ulazi u Zagreb. Njena priča kako je prespavala na Pavelićevom stolu ostala je zabilježena na Centropinu filmu "Rifka i Elvira" koji služi kao pomagalo u nastavi povijesti 20. stoljeća. Svoju bogatu fotografsku ostavštinu poklonila

je Hrvatskom povijesnom muzeju. Kao vrsna liječnica, u Bosni je 1941. završila dr. Zora Goldschmidt-Steiner. Sudjelovala je u poznatoj bitci na Neretvi (1943.), iz bombardiranog sela Krstac izvlačila je ranjenike i sklanjala ih radi čega je pohvaljena od Vrhovnog štaba. Uspostavila je sanitetsku službu 10. korpusa zagrebačkog. Kraj rata dočekala je u Hrvatskoj te je poslije, sve do umirovljenja radila u Vojnoj bolnici u Zagrebu. Jedna liječnica ostavila je itekako traga na svojim pacijentima, a moglo bi se reći da ih je i kao mrtva čuvala. Naravno, riječ je o dr. Mariji Schlesinger (1895. – 1943.), čuvenoj doktorici s Petrove gore. U najvećoj partizanskoj bolnici na tlu Hrvatske liječilo se nekoliko tisuća ranjenih i bolesnih partizana, a o njima je požrtvovno skrblila dr. Marija. Suprug dr. Miroslav i kći Milena poginuli su tijekom bitke na Sutjesci. Prije nego je umrla od sepse, zatražila je da je pokopaju kraj jedne zemunice. Mrtva partizanka grobom je maskirala i štitila svoje ranjene drugove. Nakon rata na tom je mjestu podignuta spomen-ploča s likom doktorice. No, nakon zadnjeg rata, netko je brončani reljef uništio i dijelove pobacao u zemunicu. Po dr. Schlesinger nazvana je nagrada Sabora SRH koja se dodjeljivala najboljim zdravstvenim radnicima. Zakon o nagradi dr. Marije Schlesinger Sabor je ukinuo 1991. Među hrabrim partizanskim liječnicama bile su i Ljuba Neuman, Cila Albahari, Klara Fischer i Klara Dajč te bolničarke Lea Goldstein, Vera Kern i mnoge druge.

Za kraj prikaz jedne nepoznate ratnice. S puškom u ruci poginula je 1944. negdje u Zagorju mlada Julika Fried. Rođena je 1908. blizu Ludbrega, u obitelji siromašnog Nathana i Matilde. Školovala se za činovnicu, a rat je dočekala u Beogradu kao kućna pomoćnica. Odmah se vratila svojim i zajedno se skrivaju kod mlinara Daničića u selu Vrbanovec. Jednom je

prilikom posjetila neke prijatelje i tako izbjegla najgore. Kad se vraćala neka ju je žena upozorila da se ne vraća kući jer su joj roditelji već u ustaškom kamionu. Odvedeni su u Jasenovac i ubijeni, a Julika bježi u partizane. Borila se u Kalničkom partizanskom odredu. Poginula je u jednom napadu na njemački oklopni vlak.

Brojne priče o hrabrim Židovkama koje se bore za svoju djecu i obitelj višestruko nadmašuje razmišljanje o pokornim Židovima koji su bez otpora vođeni u logore. I obično preživljavanje značilo je pobjedu nad sudbinom koju su im namijenili fašisti i njihovi pomagači. Žene se nisu olako predale. S puškom u ruci, zavojima za ranjenike, lijekovima, tajnim dokumentima, uspješno su se borile protiv neprijatelja.



EVA AKERMAN KAO PARTIZANKA NA PAPUKU
IZVOR M. DRETAR

RUTH BADER GINSBURG: JA SAM SUTKINJA — ROĐENA I ODGOJENA DA BUDEM PONOSNA ŠTO SAM ŽIDOVKA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Sutkinja američkog Vrhovnog suda Ruth Bader Ginsburg, borkinja za ženska prava i ikona američkih liberala, umrla je 2020. i za sobom ostavila upražnjeno mjesto u toj najvišoj američkoj pravosudnoj instituciji. Borila se protiv predrasuda i diskriminacije, njezin glas bio je ključan u povijesnim presudama kojima su osigurana jednaka prava za žene, veća prava homoseksualaca i zaštićena prava na abortus. Ali nije se lako probijala na ljestvici muške pravničke i sudske profesije — jer bila je žena, majka i Židovka.



RUTH BADER GINSBURG, IZVOR: INTERNET

Rođena je 15. ožujka 1933. u Brooklynu u New Yorku. Nathan Bader, njezin otac, došao je u SAD iz Rusije kada je imao samo 13 godina. Majka Celia rođena je u SAD-u. Ruth Bader bila je jedna od dvije kćeri, ali sestra Marilyn umrla je od meningitisa tako da je odgojena kao jedinica.

Na saslušanju u Senatu 1993. godine, nakon kojega je potvrđena za sutkinju Vrhovnog suda, kao tek druga žena i prva Židovka u toj instituciji, rekla je: “Osjetljiva sam na diskriminaciju. Odra-

sla sam tijekom Drugog svjetskog rata u židovskoj obitelji”.

Kada je u srpnju 2018. Ginsburg peti put posjetila Izrael, uručena joj je nagrada za životno djelo Zaklade Genesis. Bivši predsjednik izraelskog Vrhovnog suda Aharon Barak tom ju je prigodom nazvao “izvanrednom židovskom pravnicom čija neustrašiva borba za ljudska prava, ravnopravnost i pravdu za sve proizlazi iz njezinih židovskih vrijednosti”.

Ruth Bader u školi je bila izvrsna učenica, a uz to uključena u razne aktivnosti — u srednjoj školi svirala je čelo u orkestru, bila je navijačica i urednica srednjoškolskog lista. Nakon Holokausta, tada tinejdžerica, napisala je esej pod naslovom “Jedan narod” o važnosti svijeta slobodnog od predrasuda. Taj je esej objavljen i u njezinoj knjizi iz 2016. godine, “My Own Words”, koja je postala bestseller. “Nikada ne smijemo zaboraviti strahote kojima su bili izloženi naša braća u Bergen-Belsenu i drugim nacističkim koncentracijskim logorima”, napisala je, dodajući: “Može postojati radostan svijet i jednom ponovno i hoće, kada ljudi izgrade snažne veze prema drugome, veze koje ne mogu slomiti promišljene predrasude ili prolazne okolnosti”.

Nakon srednje škole, Ruth Bader dobila je stipendiju države New York i studirala na Sveučilištu Cornell i tada se prvi puta zainteresirala za pravo, ali je tinjao i njezin interes za riječi i pisanje — te vještine bile su joj od velike pomoći i koristi u njezinoj pravničkoj profesiji. Nakon što je završila studij na Cornellu 1954. udala se za Martina D. Ginsburga, a studij prava nastavila je na Sveučilištu Columbia gdje je, kao prva u svojoj klasi, diplomirala 1959.

Unatoč poteškoćama, polako se počela probijati. Godine 1970. utemeljila je Women's Rights Law Reporter, prvi pravni časopis u SAD-u, fokusiran isključivo na prava žena. Od 1972. do 1980. predavala je pravo na Columbiju, postavši prva stalna profesorica na tom sveučilištu.

Predsjednik Jimmy Carter nominirao ju je za Prizivni sud SAD-a, gdje je, nakon što je prisegnula 1980. godine, služila trinaest godina. Predsjednik Bill Clinton nominirao ju je za Vrhovni sud. Njezina nominacija potvrđena je u Senatu s 96-3 glasova i prisegnula je 10. kolovoza 1993. Smatrana je jednom od četiri liberalna suca na tom sudu.

O Ruth Ginsburg govorilo se i kao o "ikoni pop kulture". Dobila je nadimak "Ozloglašena RBG" ("Notorious RBG") zbog svoje odlučne obrane prava žena i manjina, kao i snage i izdržljivosti koje je pokazivala.

Ona je 2010. postala najstarija sutkinja suda, imala je 77 godina. Unatoč glasinama da bi se mogla povući zbog poodmakle dobi, lošeg zdravlja i smrti supruga, ostala je na dužnosti. Nastavila je čuditi javnosti intelektualnom i fizičkom snagom, unatoč ozbiljnim zdravstvenim problemima. Kroz godine borila se s rakom debelog crijeva, gušterače i pluća.

U svibnju 2020. rak joj se vratio i preminula je 18. rujna. Na ceremoniji na Kapitolu rabin Lauren Holtzblatt rekao je da je bila otporna, odlučna i uporna. "Kao pravnica ishodila je ravnopravnost žena i muškaraca ali ne jednom brzom pobjedom nego ciglu po ciglu, slučaj po slučaj".

Ruth Bader Ginsburg nije bila poznata po poštivanju židovskih vjerskih običaja. Možda je to razlog iz kojeg je Guardian u nekrologu objavio da je "napustila svoju vjeru". Izraelski listovi The Times of Israel i Jerusalem Post reagirali su na tu opservaciju rečenicom da "ona ne može biti više pogrešna".



RUTH BADER GINSBURG, IZVOR: INTERNET

Ginsburg je često govorila da su je inspirirale židovske vrijednosti i bila je aktivna u židovskim organizacijama. Ali, iako odrasla u židovskoj obitelji koja je njegovala vjerske običaje i tradiciju, još ju je u mladosti zasmatalo više stvari vezanih uz to. Odustala je od vjerskih običaja kada je nakon smrti majke bila isključena iz minjana, vjerskog obreda koji se može održati ako je prisutno barem deset odraslih muškaraca. To se kosilo s njezinim feminističkim stavovima.

Ipak, ostala je snažno vezana za židovstvo čitav život. "Moje naslijeđe kao Židovke i moj posao sutkinje idu paralelno", rekla je 2004. godine.

"Potreba za pravdom proteže se kroz čitavu židovsku povijest i židovsku tradiciju. Ponosna sam i crpim snagu iz svojeg naslijeđa", rekla je.

"Ja sam sutkinja, rođena i odgojena da budem ponosna što sam Židovka", napisala je u eseju za Američki židovski odbor 1996. godine.

Nakon smrti Ruth Baden Ginsburg ostalo je upražnjeno mjesto u Vrhovnom sudu. Trump je na mjesto žene koja je bila feministička ikona pod hitno nominirao konzervativnu sutkinju, katolkinju Amy Coney Barrett, koja prema pisanju američkih medija, nije samo protiv prava žena

da same odluče hoće li iznijeti trudnoću, već i protiv obaveznog zdravstvenog osiguranja za sve te protiv homoseksualnog braka, te se zalaže za pravo na posjedovanje oružja i tradicionalnu sliku obitelji.

Potvrdom Amy Coney Barret u Senatu, u Vrhovnom je sudu na neko dulje vrijeme ravnoteža pomaknuta prema desno, šest naspram tri. Kako suci Vrhovnog suda imaju ogromnu ulogu u oblikovanju američke politike kada je riječ o kontroverzним pitanjima kao što su abortus, LGBT prava, prava vlasnika oružja, vjerska prava, smrtna kazna i predsjednička ovlaštenja, njezino bi imenovanje, budući da je mlada, moglo utjecati na odluke desetljećima. Glasni su bili pozivi da se ne imenuje novi sudac ili sutkinja u Vrhovni sud do izbora novog predsjednika države kako bi američki narod imao glas u odabiru budućeg suca. Donald Trump se oglušio.

National Public Radio objavio je da je nekoliko dana pred smrt Ruth Bader Ginsburg izdiktirala svojoj unuci Clari Spera javno pismo u kojem je rekla da joj je najveća želja da se njeno mjesto u Sudu ne popuni dok ne bude izabran novi predsjednik. Želja joj ipak nije bila ispunjena.

ŽENE KOJE NE SMIJEMO ZABORAVITI: INA JUN BRODA I HELEN BAMBER

PIŠE: VESNA DOMANY HARDY

Kada mi je urednica Ha-Kola predložila da napišem tekst o nekim značajnim židovskim ženama, počela sam o tome razmišljati. U Ha-Kolu doduše nisam primijetila generičku diskriminaciju, naprotiv, ali ipak sam se sjetila tolikih žena čiji trud, zalaganja i naponi nisu zabilježeni, što zbog općenitog položaja žene što zbog česte urođene samozatajnosti. Općenito govoreći, žene ne rade nešto izvanredno ili temeljito radi slave, već naprosto jer smatraju da tako treba biti. Kada sam Ruži Fuchs, ženi koja je sve riskirala uzevši me kao nepoznatu židovsku bebu 1941. u okrilje svoje obitelji, četrdeset godina kasnije rekla da sam poslala prijedlog Yad Vashemu da ju proglaše Pravednicom među narodima, odgovorila mi je da njoj nisu potrebna priznanja jer da nije učinila ništa posebno.

No osim urođene samozatajnosti ima tu mnogo vanjskih faktora. I premda su u prošlom sistemu ustavno izjednačeni spolovi, nacionalnosti i manjine, životna praksa većinom nije kompatibilna. Radi se i onda a i sada o zemlji duboko ukorijenjenih patrijarhalnih navada. Ne bih mogla reći je li sada drugačije, premda znam da sadašnje generacije žena imaju mnogo veće mogućnosti izbora zvanja, ali istovremeno daleko manje mogućnosti stalnog zaposlenja i stoga sigurnosti. Znam isto tako da su mnogi osviješteni



INA JUN BRODA, IZVOR: INTERNET

pripadnici mlađih generacija izbacili iz života šablone muško-ženske podjele poslova, kao i vođenja brige oko djece. Bar vidim da je tako u obiteljima moje osviještene djece. Međutim teško će se napredak kakav su žene, mukotrpno i premda često neslavljene postigle, moći zaustaviti ili vratiti unatrag jer na postignuća žena na svim područjima ljudskih

djelatnosti nije više moguće spustiti zavjesu šutnje.

Zbog toga sam bila u nedoumicu koje bih dvije žene odabrala među mnogim sjajnim i uspješnim ženama koje sam upoznala i koje bi trebalo slaviti. Danas moja petogodišnja unuka obožava pametne i lijepo ilustrirane dječje knjige posvećene značajnim umjetnicama,

znanstvenicama, istraživačicama, spisateljicama itd. koje joj šaljem. U njenoj dječjoj mašti one su već nadomjestile dojučerašnje princeze, tako da mi sada priča o slikarici Friedi Kalo ili Rosalind Franklin, koja je zajedno s dvojicom znanstvenika otkrila DNA. I dok su njeni kolege Watson i Crick dobili Nobelovu nagradu za to veliko zajedničko otkriće u troje, izvan znanstvenih krugova mnogo njih ni ne zna za Rosalind Franklin.

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća u Zagrebu je postojala udruga Ženska infoteka koja je uz ostale informativne i izdavačke djelatnosti objavljivala časopis “Kruh i ruže” koji se upravo bavio tematikom isticanja značajnih ali zatajenih žena kroz povijest. Surađivala sam s njima i intervjuirala razne žene koje su postigle mnogo na bilo kojem planu, a o kojima se van njihovog uskog kruga djelatnosti uglavnom nije znalo. Ne bi dostajala cijela enciklopedija koliko je takvih žena kroz povijest. Odlučila sam čitateljima Ha-Kola predstaviti dvije posebne žene: Inu Jun Broda i Helen Bamber, jer su mi obje bile uzori u različitim razdobljima života

Ina Jun Broda (1900. – 1983.) rođena je i umrla je u Zagrebu i bila je mlađa sestra antropologinje Vere Stein Erlich. Ina je bila pjesnikinja, književnica i prevoditeljica, a još prije Drugog svjetskog rata pisala je knjige za židovsku djecu i vodila lijevo orijentirane ženske organizacije. No odmah po osnutku NDH ustaše su ubili u Jadovnom njenog osamnaestogodišnjeg sina Alela Schwarza i njenog drugog supruga. Suprug njene sestre Vere, dr. Beno Stein, zarobljen je odmah po okupaciji pa je u njemačkom zarobljeničkom logoru počinio samoubojstvo od strahu da se ne otkrije njegovo židovsko porijeklo. Sestre Ina i Vera uspjele su pobjeći u Dalmaciju gdje su se pridružile partizanima. Vera je sa sobom ponijela

kovčeg materijala svojih antropoloških predratnih istraživanja seoskih obitelji po Kraljevini Jugoslaviji koji će joj kasnije poslužiti za temu njenih knjiga i doktora koji je poslije rata objavila u SAD-u. Ina se nakon oslobođenja, zbog tereta teških uspomena, preselila u Beč već 1947. S vremenom se ponovo udala, odatle prezime Broda. U Beču je ubrzo po dolasku objavila svoju prvu knjigu pjesama, da bi se od 1950. nadalje bavila isključivo književnim prevođenjem na njemački s hrvatskog, srpskog i talijanskog jezika. Prevodila je mnoge pisce posebno Krležu. Upoznavala je godinama čitalačku publiku njemačkog govornog područja s književnim djelima pisaca i pjesnika naših krajeva. Prepjevala je na njemački i Balade Petrice Kerempuha a u predgovoru ga usporedila s Tилоm Euenspiegelom, analognim likom iz njemačkog folklora. Predrag Matvejević je zapisao kako je Krleža posebno cijenio Inu s kojom je prijateljevao još iz predratnih dana i kako su ju on i Bela rado viđali kada bi dolazila u Zagreb.

Inina životna priča istovjetna je sa životima mnogih židovskih intelektualki njene generacije koje su pretrpjele bolne gubitke u Holokaustu i bile prisiljene graditi egzistencije na zgarištima uništenih života. Zahvaljujući širokoj kulturi i poznavanju raznih jezika prevođenjem su osiguravale egzistenciju. Prevođenje književnih djela nije uvijek priznato kao bitan faktor u gradnji mostova između raznih kultura. A u poslijeratnoj klimi i usprkos političkim neprijateljstvima Hladnog rata gradnja takvih mostova bila je itekako važna. Pa premda se često prevoditelj samozatajno skriva iza autora nekog djela, sam čin provođenja zahtjevan je i po sebi kreativna rabota.

Ovu elegantnu i pametnu ženu poznavala sam još iz djetinjstva kad bi dolazila iz Beča i navraćala kao neki lijepi privid u naše “postogolootčko” sustanarsko

siromaštvo. Moj očuh Danko Grlić bio je školski prijatelj Ininog sina Alela. Jednom prilikom donijela mi je Alelov kaput od predratnog vunenog materijala kakvog više nije bilo u prodaji. Tada je reciklirane odjeće izgledalo kao normalna stvar, pa mi je krojač prepravio Alelov kaput koji me od srednjoškolskih klupa skoro do diplome svake zime grijao i podsjećao na tužnu sudbinu prijašnjeg vlasnika. Danko je cijeli svoj život rado spominjao svog nezaboravnog prijatelja Alela, a tih pedesetih godina, kad mu nije bilo dozvoljeno objavljivati pod svojim imenom, bavio se prevođenjem filozofskih djela s njemačkog jezika. Ina je s njim razgovarala o lingvističkim problemima prevođenja, a njihovi razgovori vraćali su joj uvijek uspomenu na Alela. Kad smo konačno preselili u bolji stan poklonila nam je lijepi Becićev portret Alela kao dječaka. Vidjela sam ju zadnji puta nešto prije Verine i nešto kasnije njene smrti, kad su me s mojom djecom pozvale na čaj i sladoled u prekrasan stan obitelji Erlich na Gornjem gradu. Ugostile su nas na sjenovito ugodnoj terasi tog ljetnog poslijepodneva. Pantim taj poslijepodnevni ljetni čaj kao neku lijepu davnu sliku na kojoj dvije lijepe ostarjele žene, svježije isfrizirane s plavkastim tonovima u bujnoj sijedoj kosi, kao plave vile iz Colodijevih priča oduševljavaju moju razdraganu djecu jagodama i sladoledom.

Damu Helen Bamber (1925. – 2014.), psihoterapeutkinju i dugogodišnju aktivistkinju u borbi za ljudska prava upoznala sam kada sam početkom 90-tih prošlog stoljeća koordinirala u Londonu projekt za pomoć izbjeglicama u Velikoj Britaniji iz ratom pustošene BiH. Na samom početku tog rada bila sam upućena na višemjesečni psihoterapeutske tečaj u MFFVT (Medicinska zaklada za brigu o žrtvama mučenja), instituciju koja je organizirala tečaj za dobrovoljce. Helen Bamber, vo-

diteljica tog centra na sjeveru Londona, bila je neobično upečatljiva žena, sitna rastom ali puna energije, od onih rijetkih osoba koje kad jednom upoznate ostaju zapečaćene u sjećanju zauvijek. Razgovarale smo u njevoj radnoj sobi. Na polici iza njenog stola mogla sam vidjeti naslove knjiga na temu trauma, ozdravljenja ili mučenja. Pokraj omanjeg terapijskog kauča ispod prozora bila je košara s dječjim igračkama. Naš se razgovor vodio o problemima koje imaju izbjeglice iz bivše Jugoslavije s kojima sam dolazila u dodir i kako im se obraćati. Helen je postavila relevantno početno pitanje, a onda me pustila da pričam dok je ona slušala potpuno koncentrirano, bez prekidanja, prateći svaku riječ ili gestu. Nisam tada bila svjesna da je to bila moja prva lekcija, jer je cijeli višemjesečni tečaj bio baziran na Heleninim premisama o važnosti pažljivog slušanja žrtve bilo kakvog nasilja. Ona i njeni kolege uz mnogo toga učili su nas o važnosti aktivnog slušanja, ujedno svjedočenja koje istovremeno napaćenim ljudima vraća dostojanstvo.

Helen se rodila u Engleskoj 1925. u politički lijevo orijentiranoj židovskoj obitelji rusko-poljskog porijekla. Njen otac je radio kao knjigovođa. Helen je upamtila svog oca zabrinutog i zaokupljenog Hitlerovim usponom na vlast jer je predviđao posljedice za sve europske Židove. U strahu da će i Velika Britanija biti okupirana, pripremao je obitelj za evakuaciju u Palestinu, pa je Helen upisao u židovsku školu da bi naučila hebrejski. No kad je 1939. izbio rat, obitelj je ostala u Londonu usprkos razornom i učestalom bombardiranju. Nešto kasnije Helen je naučila stenografiju da bi se rano zaposlila kao tajnica u Nacionalnom udruženju za mentalne bolesti. Razumijevala je probleme ratnih veterana s mentalnim teškoćama što tada nije bilo shvaćeno i na što se gledalo s prezirom. U to je vrijeme njen otac često udomljavao



HELEN BAMBER, IZVOR: INTERNET

židovske izbjeglice iz okupirane Europe koji su im pričali o strahu i progonima.

Već se 1944. prijavila se za rad u Židovskoj jedinici za pomoć (Jewish Relief Unit) koju je financirao Centralni židovski fond. Nakon što je završila kratki tečaj jidiša pošla je s ovom jedinicom u Belsen. Imala je 19 godina.

Njihova mala jedinica JRU osnovala je u Belsenu bolnicu i ured za traganje izgubljenih. Ono što je tada vidjela i doživjela obilježilo je cijeli njen život. To iskustvo ovako je opisala:

“Zbog epidemije tifusa britanski su vojnici zapalili Logor br.1, u kojem su bili otkriveni leševi mrtvih logoraša. Nakon oslobođenja prvog logora svi su u prvo vrijeme bili ogorčeni i puni suosjećanja za preživjele. Kad sam prvi puta ugledala te ljude, bili su u emocionalno groznom stanju i potpuno izgubljeni. Bilo je to strašno. Uvidjela sam već tada da im ne mogu olakšati bol ali da im mogu biti svjedok. U promjenjivom svi-

jetu jako je važno imati svjedoka, jer je svijet sklon zaboravljanju. Ljudi koji su imali sponzore mogli su otići u SAD, ali većina ih je ostala iza bodljikave žice. Kako su se postepeno oporavljali, ti su ljudi sve artikuliranije zahtijevali svoja ljudska prava, slobodu napuštanja logora, traženja rodbine i slobodu emigracije, sve što im je bilo uskraćeno. Postali su opterećenje, baš kao što su danas to azilanti. Gledala sam kako se dojučerašnje suosjećanje i briga o njima pretvaraju u animozitet i frustraciju”.

Kad se Helen vratila u Englesku bila je iscrpljena. Pričala je da se tada vratila u zemlju, uključujući tu i židovsku zajednicu, koja nije željela ni čuti ni razmišljati o tome što se događa s preživjelima iz nacističkih logora. Bila je ljuta i radi njih patila.

Zaposlila se u Komisiji za brigu oko djece iz koncentracijskih logora. Sva su ta djeca bila siročad, uglavnom su bili u Auschwitzu, prošli su rastrojavanje iz-

među života i smrti, marševe smrti i bili svjedoci smrti svojih najbližih. Shvatila je da mnogi ljudi s njima suosjećaju ili da nemaju razumijevanje za njih, štoviše svjedočila je i neprijateljskim ispadima. Prisjećala se kako je jednog inteligentnog dječaka dovela pred komisiju za izbor škole. Morala je objasniti da je propustio godine osnovnog školovanja, a predsjednik komisije ju je upitao: pa zar mu nisu dali knjige da čita? Ugrizla se za jezik da mu ne odgovori, pa je tako dječak ipak dobio mjesto u školi i mnogo kasnije postao profesor znanosti na sveučilištu u Kanadi.

I njen suprug Rudi Bamber na sličan je način propustio osnovno školovanje. Njegova je obitelj živjela u Nürnbergu gdje je sanjao da postane liječnik. Za vrijeme Kristalne noći nacisti su mu ubili oca a njega pretukli. Kasnije se uspio ukrcati na posljednji brod iz Hamburga za Englesku. Cijela mu je obitelj stradala u Majdaneku. Iz Engleske su takvu djecu izbjeglice evakuirali u kolonije, pa je deportiran u Australiju. Kad se vratio Englesku radio je kao mehaničar. On i Helen su se upoznali u lijevo-orijentiranom kulturnom krugu i 1947. oženili. Imali su dva sina ali se su se poslije dvadeset godina razišli zbog Rudijeve depresivnosti. Ostali su prijatelji i do kraja se međusobno podržavali.

Helen je 1961. počela raditi dobrovoljno za Amnesty International. Za njih je radila mnogo godina i pomogla u osnivanju odjela za bilježenja i dokumentiranje dokaza o mučenju. Ovo zalaganje konačno je steklo priznanje Ujedinjenih naroda i Britanske liječničke komore. Ubrzo zatim su mnogi liječnici opće prakse počeli zahtijevati stručnu pomoć za pojedince i obitelji koji bi stizali u Veliku Britaniju iz zemalja gdje su bili podvrgnuti mučenju.

Godine 1985. osnovana je Medicinska zaklada za brigu o žrtvama mučenja a Helen Bamber je imenovana upraviteljicom. Tijekom sljedećih dvadeset godina 35.000 muškaraca, žena i djece iz 91 ze-



HELEN BAMBER, IZVOR: INTERNET

mlje tražili su i dobili pomoć i tretman ove institucije. Helen je bila užasnuta načinom kojim su Europljani gledali na problem izbjeglica. Upozoravala je da je poslije Drugog svjetskog rata prihvaćena "Povelja o zaštiti ljudskih prava" upravo da se zaštiti ranjivije ljude izložene progonima, mučenjima i genocidu.

Premda od 2002. Helen više nije obnašala funkciju upraviteljice Zaklade i dalje je tamo radila. Za svoj veliki doprinos stekla je priznanje od kraljice i osam počasnih doktorata. Židovska ju je zajednica priznala utoliko da su ju često pozivali da govori u sinagogama ili na ženskim skupovima. No premda je shvaćala bojazni mnogih pripadnika židovske zajednice da glasno govore ili da zauzimaju stav u vezi izbjeglica i azilanata da se ne bi zamjerali, Helen je bila uvjerenja da bi židovska zajednica morala najbolje razumjeti probleme tih ljudi. Godine 2005. osnovala je "Zakladu Helen Bamber", koja je i nakon njene smrti nastavila djelovati kao vodeća dobrotvorna udruga za

brigu o izbjeglicama, tražiteljima azila i ljudima koji su preživjeli krajnje ljudske okrutnosti. Zaklada i dalje radi s ljudima koji su pretrpjeli mučenja, bili vjerski i politički progonjeni, bili prisiljeni na robovski rad, seksualno iskorištavani ili bili žrtve nasilja 'obrane časti'.

Čitav svoj život Helen je posvetila najugroženijim i marginaliziranim ljudima. Radila je u mnogim zemljama uključujući područja pod palestinskom samoupravom, Kosovo, Ugandu, Tursku i Sjevernu Irsku. Više od 60 godina zalagala se i radila na području ljudskih prava i širom svijeta pomagala tisućama koje su preživjeli užase Holokausta i drugih ratova.

* Neke informacije o Helen Bamber preuzela sam iz intervjua koji je 2003. dala časopisu "Jewish Renaissance".

SUSAN SONTAG: PORTRET HEROINE NAŠEG DOBA

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Nakon šest godina mukotrpnog istraživačkog rada, ugledni američki novinar Benjamin Moser objavio je obimnu (700 str.) biografiju Susan Sontag, “posljednje velike književne zvijezde Amerike”, za koju je 2020. dobio Pulitzerovu nagradu. U knjizi jednostavno naslovljenoj “Sontag; život i djelo” (izdavač “Buybook”, Sarajevo 2020. u prijevodu s engleskog Senade Kreso) prikazao je život i stvaralaštvo velike književnice, teoretičarke kulture i umjetnosti, ali i istaknute aktivistice u borbi za ljudska prava koja je svojim fascinantnim djelo(vanje)m mijenjala društvene, kulturološke, ali i utjecala na političke tijekove našeg vremena. Možda je ljudima izvan SAD-a teško objasniti razinu njenog ugleda i popularnosti u široj javnosti, ali u ovoj ogromnoj zemlji, vojnoj i ekonomskoj velesili svijeta, koju istodobno, u velikoj mjeri karakterizira posvemašnja indiferentnost prema humanističkim i duhovnim vrijednostima, Sontag se svojim “spektakularnim i veličanstvenim djelom” uspjela toliko nametnuti svojoj sredini da se čak našla i na naslovnici časopisa “VanityFaira”, kultnog reprezentata američkog društvenog glamura što nikome, ni prije, a niti



SUSAN SONTAG, IZVOR: INTERNET

poslije nje iz tamošnjeg intelektualnog miljea nije uspjelo. Njeno je djelo, napisao je Moser: “Esencijalni ključ za moderno promišljanje naše epohe”; bilo o čemu da je pisala: zahtjevne eseje o francuskom filmu, fotografiji ili povijesti metafora, o potrebi “duhovnog” oplemenjivanja

Amerike, politički angažiranim temama, (raz)otkrivanja homoseksualnosti (uključujući i vlastite biseksualnosti), ona je utjecala na promjenu percepcije brojnih fenomena naše epohe; od marginalnih tema pretvarala ih je u mainstream. Tekstovima o fenomenima HIV-a, AIDS-a,

teškim malignim oboljenjima (sama je godinama vodila borbu s rakom da bi na koncu umrla u teškim bolovima od leukemije 2004.) budila je pozornost, ali još i više polarizirala javnost, neprestano zagovarajući svoj zamišljeni ideal kulture kao estetske, etičke i moralne norme kojima se, smatrala je “jedino može spasiti duša čovječanstva”.

Esejističko je djelo S. Sontag nesporno zadržavajuće i gotovo da je bez premca u svekolikoj američkoj, ali i šire, svjetskoj povijesti druge polovice 20. stoljeća. U njenim najznačajnijim knjigama: “Stilovi radikalne volje”, “O fotografiji”, “Bolest kao metafora”, “Protiv tumačenja” ili “Bilješke o campu” (sintagma za queer kulturu), gotovo iz svake rečenice izbija strasna potreba za “estetiziranjem svakoga aspekta stvarnosti”. Istinska književnost, umjetnost uopće, tvrdila je Sontag moraju biti polimorfne, jer samo tako mogu ispuniti svoju funkciju, a to je: pomoći ljudima da svladaju očaj i prazninu, a posebice da u spletu ratnih ili drugih tragičnih okolnosti osvijeste, možda čak i premoste spoznaju straha od smrti. To je bio i razlog zašto je, primjerice u jeku američke vojne intervencije u Vijetnamu posjetila Hanoj, ili kasnije opkoljeno i grantirano Sarajevo; smatrala je da joj je kao intelektualcu dužnost, ne samo teorijski, već i u praksi, neposredno pokazati i dokazati sadržaj vrijednosti za koje se borila. Napisala je: “Nitko nema pravo na javno mišljenje, ako nije prisutan u sredini o kojoj piše”. Kultura i umjetnost imaju moć i snagu samoodržanja, efikasno su oružje protiv straha i poniženja. Naravno, fundamentalisti svih boja i vrsta su je napadali zbog izrečenih stavova, ali ona se na to nije obazirala; kada je išla u Hanoj ili Sarajevo znala je što je čeka, kao što je i znala zašto tamo ide. Kritički je propitivala i problematizirala američku vojnu i ekonomsku (sve)moć, ali i posljedice



SUSAN SONTAG, IZVOR: INTERNET

terorističkog napada islamskih talibana na New York (rujan 2001.) i upravo u takvim tekstovima da(va)la je sve najbolje od sebe. Po mišljenju mnogih, i to s pravom, često je bila “svjetionik u tami” koji je uspavanoj javnosti signalizirao da postoje ljudi koji trpe i pate, koji su izloženi agresiji, kojima treba pomoći i suprotstaviti se masovnim zločinima, agresiji i izživljavanju sveprisutnog zla koje ima bezbroj lica.

Susan Sontag, pravim prezimenom Rosenblatt, rodila se u New Yorku 16. siječnja 1933.; njeni su roditelji podrijetlom litavski Židovi poslovali u Kini, tako da je rano djetinjstvo, zajedno s mlađom sestrom Judith provela s dadiljom u rodnom gradu. Kada je Susan navršila pet godina, saznala je da joj je otac preminuo u Kini, tako da je, po osobnom priznanju, neprestano bila željna ljubavi koju od majke nije dobivala, jer naprosto nisu zajedno živjeli. Ali, usprkos tomu, majku je obožavala, a kada joj je bilo dvanest godina majka se udala za vojnog pilota

Nathana Sontaga, čije su prezime obje sestre dobile, iako ih očuh nikada nije formalno usvojio. Već s petnaest godina, počela je samostalno živjeti školujući se na Berkeleyu, potom je otišla u Chicago gdje je upoznala i svog budućeg supruga; u sedamnaestoj godini se udala za profesora sociologije Phillipa Reiffa, s devetnaest godina rodila je sina Davida, a u jednom od svojih eseja razdoblje poroda i materinstva označila je najveličanstvenijim iskustvom koje ju je do kraja ispunilo. U Chicagu je objavila i svoj prvi tekst, tu se upoznala s radovima njemačkih filozofa, a kasnije je prešla na Harvard, u Boston gdje je svršila studij metafizike, etike, grčke filozofije i teologije. Nakon studija dobila je jednogodišnju stipendiju za studijski boravak u Oxfordu i u Englesku je otišla bez sina i supruga. Međutim, u Oxfordu se nije osjećala ugodno, “uštogljena akademska” atmosfera ju je gušila i prešla je u Pariz, grad koji ju je toliko oduševio da joj je praktički postao novi dom. Pohađala

je predavanja na Sorbonnei, upoznala je slavnog pjesnika Allena Ginsberga, ali ujedno je i počela intenzivno otkrivati i drugu stranu svoje (bi)seksualnosti. Sprijateljila se, a potom i počela živjeti s Marie Irene Fornes (Amerikanka kubanskog podrijetla), a 1959. vratila se u SAD, razvela se od supruga i sa sinom preselila na Manhattan u kojem je praktički živjela sve do svoje smrti. Kada već govorimo o njenoj biseksualnosti, imala je čitav niz veza, a najpoznatija, ali i naburnija bila je veza sa slavnom fotografkinjom Annie Leibovitz s kojom je praktički živjela od 1980. pa do pred kraj života. Imala je brojne veze i s muškim partnerima, recimo s poznatim američkim umjetnikom Jasperom Jansom, a posebno je emotivan odnos imala sa slavnim ruskim piscem i nobelovcem Josifom Brodskim. Iako je slavu stekla kao esejist, željela se dokazati i kao romanopisac. S prva dva romana ("Dobročinitelj", 1963. i "Pribor za smrt", 1967.) nije polučila veći uspjeh. Nezadovoljna rezultatima okrenula se ponovo pisanju eseja, u čemu je nesumnjivo bila najbolje, ali trajno fascinirana idejom pisanja romana ponovo se prihvatila posla 1992. i objavila je knjigu "Ljubavnik vulkana" u kojem je opisala ljubavni trokut lorda Hamiltona, njegove supruge Emme i admirala Nelsona. Osam godina potom objavila je svoj posljednji roman "U Americi" za koji je dobila i nacionalnu književnu nagradu. Međutim, književna kritičarka Ellen Lee ju je optužila za plagijat, na što je Susan žestoko reagirala i u nadahnutim je tekstovima ukazala i dokazala kako se ne radi ni o kakvom plagijatu, već samo o postupku kojim je činjenice na svoj način "poslagala" i književno transformirala. Kada govorimo o nagradama, Francuzi su joj dodijeli Legiju časti; u Tübingenu je bila promovirana u počasnog doktora znanosti, a kada je 2001. primila nagradu grada Jeruzalema, digla se velika praši-

na jer su joj mnogi zamjerali da je time legitimirala izraelsku okupaciju Palestine. Nobelovka Nadin Gordimer, i sama Židovka, prigovorila joj je kako je time izdala sve za što se godinama zalagala. Na pitanje svog židovstva Susan Sontag je gledala dosta tradicionalno; pripadala je "staroj školi" shvaćanja židovstva koje je pred očima, uvijek i prije svega imalo tragediju Holokausta i to ju je kočilo da otvorenije i kritički progovori i o problemima koje političko židovstvo nosi sa sobom. Općenito, kada govori o njenom odnosu prema vlastitom etničkom ili vjerskom identitetu, treba naglasiti kako do dvadesete godine nije ni ušla u sinagogu, ali priznaje da su je slike nacističkih logora natjerale da se počne ozbiljnije "propitivati" za svoju pripadnost. Kasnije, u nekoliko je navrata govorila o sebi kao Židovki priznajući da joj je to važan dio identiteta.

Ključni motiv stvaralaštva Susan Sontag krije se u modusima definiranja sintagme "kako gledati na umjetnost"; odnosno, kako je pojmiti i interpretirati. Problematizirala je tzv. modernističko naglašavanje prevlasti forme nad sadržajem i neprestano je naglašavala kako se "djelo ne smije izgubiti pod pritiskom interpretacije". Kritizirala je forsiranje nepodnošljive sveprisutnosti "kroničnog voajerizma"; sve nas to čini, tvrdila je ona, ravnodušnim prema slici stvarne ljudske tragedije, ali je ujedno, o čemu je pisala u esejima o fotografiji bila uvjerenjena kako autentične slike užasa i patnji mogu stvoriti moralni kontekst, ako ne zaustavljanja, a ono barem za jasnu i nedvojbenu osudu ratnih užasa. Svrstavali su je u ljevičare liberalnog tipa, ali nakon nasilnog gušenja pokreta Solidarnost u Poljskoj (1982.), počela je oštro kritizirati marksizam tvrdeći kako je "komunizam fašizam s ljudskim licem", odnosno kako je komunizam najviši stadij fašizma. Dosljedno je kritizirala i kapitalistički

i komunistički totalitarizam. Posebice se angažirala kao predsjednica američkog PEN-a; 1989. ošto je osudila iranskog ajatolaha Homeinija nakon što je "bacio" fatvu na Salmana Rushdia zbog njegovog navodno blasfemičnog prikaza Alaha u svom romanu "Sotonski stihovi". Međutim, svojim često isključivim stavovima, ali i konfliktnom naravi, znala se zamjeriti i brojnim kolegama; poznata je netrpeljivost velikih američkih književnika Saula Bellowa i Normana Mailera prema S. Sontag; optuživali su je da sve koji se usude kritizirati je beskompromisno napada i optužuje, etiketirajući ih neprijateljima. I uistinu, i kao osoba bila je kontroverzna: s jedne strane darežljiva i velikodušna, a s druge često osvetoljubiva, agresivna, ali u pravilu nemislosrdna prema gluposti, licemjerju i nepravdi. Jednom je prigodom rekla, a tu se možda i krije ključ za razumijevanje njena lika i djela: "Biti žena je kliše, posebice ako je lijepa i mlada, to ona postaje društveni kliše. Svijet još može podnijeti mudru ženu, ali biti inteligentnom ženom, to je krajnje nepoželjno, to je neoprostiv grijeh koji vam okolina, ne samo muška, već paradoksalno, još više i ženska nikako ne oprašta". Usprkos silnim kontroverzama i često žestokim reakcijama na njeno djelo, ali i javne istupe, mora se priznati, ona se upisala u povijest naše civilizacije kao jedna od najuplivnijih intelektualku 20. stoljeća. Moserova kapitalna studija precizno je (p)opisala sve što je krasilo, ali i mučilo ovu u svakom pogledu originalnu, hrabru, obrazovanu i ineligentnu ženu; odnosno uputila nas je u njenu fascinantnu misao koja, kako vrijeme prolazi, sve se više potvrđuje u svojoj autentičnosti i posebnosti.

“JA, MAJA PLISECKAJA”

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Maja Pliseckaja, ruska balerina, koreografkinja i pedagoginja, jedna od najvećih balerina 20. stoljeća, rođena je u Moskvi u židovskoj obitelji 20. studenoga 1925. Majka joj je bila glumica u nijemim filmovima i pripadnica umjetničke obitelji Messerer. Otac je bio inženjer i diplomat. Majin ujak Asaf Messerer bio je baletan, teta Sulamif Messerer balerina, a oboje su postali ugledni baletni pedagozi i imali su veliki utjecaj na karijeru svoje nećakinje. Majina braća postali su također baletni umjetnici.

Židovki u antisemitskom okruženju, čiji su roditelji protjerani i poniženi pod Staljinom, nije bilo lako. Otac je nestao u Staljinovim čistkama kao neprijatelj naroda 1937. i ubijen godinu kasnije, a majka je 1938. deportirana u radni logor u Kazahstanu zajedno s mlađim bratom koji nije imao ni godinu dana. Puštena je 1941. Za Maju Pliseckaju i drugog brata pobrinula se majčina obitelj kako ne bi završili u sirotištu.

Od devete godine bila je učenica Boljšoj baleta u kojem je prvi puta nastupila sa samo 11 godina. Njegovom članicom postala je 1943. i u Boljšoj baletu plesala sve do 1990. godine, zaradivši tako dugi staž koji vjerojatno nije imala nijedna druga balerina. Plesala je u Boljšoj gotovo 50 godina i nadaleko nadmašila dob u kojoj klasične balerine odlaze u mirovinu. Posljednji put je nastupila 1996. sa 70 godina, u koreografiji Mauricea Béharta “Ave Maja”.



MAJA PLISECKAJA, IZVOR: INTERNET

Isticala se baletnom tehnikom s visokim skokovima i iznimno fleksibilnim leđima, izrazitom gracioznošću dugačkih ruku, glumačkom ekspresijom, posebnom ljepotom i karizmom kojoj je obol davala njezina crvena kosa. Nakon ulaska u Boljšoj, njezin je uspon bio strelovit. U prvoj godini plesala je više od dvadeset važnih uloga. Tijekom bogate karijere plesala je uloge u svim “bijelim baletima”, od Giselle, Labuđeg jezera, Ane Karenjine, Trnoružice, Carmen... Bila je briljantna u velikim klasičnim ulogama.

Njezina možda najveća uloga bila je ona Odete-Odilije u Labuđem jezeru, s dvostrukom slikom dobra i zla, ljubavi i izdaje, otmjenosti i njezine suprotnosti. Pokreti neobično fleksibilnih ruku i tijela stvorili su iluziju njezina pretvaranja u labuda. Odette Maje Pliseckaje postala je legenda.

Maja Pliseckaja je 1958. dobila titulu zaslužne umjetnice SSSR-a a iste godine udala se za mladog ruskog kompozitora Rodiona Ščedrina koji je kroz godine postao poznati skladatelj.

Unatoč svemu, sve do 1959. nije mogla nastupati u inozemstvu. Vlast je bila podozriva prema njezinu podrijetlu i u strahu da će pokušati prebjeći. Te godine dobila je mogućnost otići na turneju u Ameriku. "U to vrijeme bila sam najveća zvijezda Boljšoj teatra ali nisam mogla putovati s kolegama. Bilo je to ponižavajuće iskustvo. Odlazak u Ameriku bio je neočekivan. Bila sam veoma uzbuđena. Predstavu je gledao i Robert Kennedy", pričala je.

Dobivši mogućnost otputovati u inozemstvo kao članica Boljšoja, Pliseckaja je izmijenila svijet baleta svojim vještinama i tehnikom, postavljajući visoke standarde za balerine i u smislu tehničke izvrsnosti i u smislu dramske ekspresije. Kroz nekoliko godina već je bila međunarodna superzvijezda. Otisnula se na više turneja s Boljšoj teatrom 60-tih i 70-tih godina prošlog stoljeća, radila je u inozemstvu, pojavila se u baletima kojima su koreografi bili Roland Petit i Maurice Béjart.

Godine 1960. postala je Boljšojeva primabalerina, ona koja nosi naziv "prima balerina assoluta" koji se dodjeljuje samo najistaknutijim ženskim balerinama. Sovjetski Savez tretirao ju je kao najvažniju kulturnu izaslanicu. Maja Pliseckaja nije bila od onih koji su imali namjeru prebjeći na Zapad, što su učinili neki od njezinih kolega, Rudolf Nurejev, Natalija Makarova, Mihail Barišnikov... "Pliseckaja se uvijek vraćala u Rusiju", pisao je povjesničar Tim Scholl. Za nju je to, kako je kasnije napisala u svojoj autobiografiji "Ja, Maja Pliseckaja", bilo pitanje morala. "Onaj koji prelazi na neprijateljsku stranu je izdajnik", rekla je.

Teatri širom svijeta utrkivali su se da ugoste balerinu koju su kritičari nazivali definitivnom nasljednicom legendarne Ane Pavlove. Svoje najveće uspjehe Maja Pliseckaja, ipak, vezuje za Boljšoj teatar. Osim nagrada u svojoj domovini među



MAJA PLISECKAJA, IZVOR: INTERNET

kojima se ističe titula "Zasluznog umjetnika Sovjetskog Saveza", dobila je i više prestižnih nagrada u drugim zemljama. Samostalno i s Boljšoj teatrom nastupala je po cijelom svijetu, a bila je i umjetnička direktorica Opere i baleta u Rimu i Nacionalnog baleta u Madridu.

Godine 1965. ugostilo ju je i zagrebačko Hrvatsko narodno kazalište s Boljšoj baletom. Na tadašnjem Trgu maršala Tita 23. svibnja 1965. balet Boljšoj teatra nastupio je s baletom Konjić Grbonjić, za koji je glazbu skladao Rodio Ščedrin, suprug Maje Pliseckaje, a ona je plesala naslovnu ulogu. Predstava je održana u okviru Muzičkog biennala Zagreba. "Baletni ansambl Boljšoj teatra dokazuje visok domet svog zrelog majstorstva sve više i na pozornicama drugih zemalja gdje svako njegovo gostovanje predstavlja umjetnički događaj prvorazrednog značaja", stoji u večernjem programu tiskanom za tu prigodu.

Maja Pliseckaja napisala je i opsežnu biografiju, svoju osobnu ispovijest u kojoj je iznijela sve detalje o tome kako je bilo živjeti u tako dramatičnim okolnostima

u kojima se ona našla kao djevojčica i mlada žena.

"Ovu sam knjigu sama pisala. Zato je to trajalo dugo. Za sve godine mog scenskog života, o meni su napleli gomilu besmislica. Nekad su polazili od činjenica, zatim su prelazili na poluistinu, a završavali su nevjerojatnim glupostima, lažima. Moja je namjera bila da ispričam istinu".

"Ja, Maja Pliseckaja" (1994.) prevedena je na 13 jezika, i njezina je ispovijest o dramatičnom vremenu koje je "jelo ljude" i u čijem se vrtlogu našla i njena obitelj.

"Ta knjiga je moja istina", kazala je u jednom intervjuu. "O svom životu govorila sam svojim riječima, bez laži i obmana. Uvijek sam pisala dnevnik. Ispisane stranice mog života smjestila sam u knjigu... Balet me je spasio progona i zato sam mu posvetila cijeli svoj život. Plesat ću dok sam živa, ako ne tijelom, ono u srcu".

Od 90-tih godina prošlog stoljeća živjela je u Münchenu sa suprugom. Glamurozna figura i na sceni ali i izvan nje, Maja Pliseckaja umrla je 2. svibnja 2015. od posljedica srčanog udara u tom njemačkom gradu.

MARIE NAHMIAS

— IZRAELSKA HEROINA KOJA SE BRINULA ZA ŽIDOVSKU I ARAPSKU DJECU

PIŠE: J. C.

Prije gotovo 80 godina mlada Marie Sabah bježala je pred nacistima koji su lovili Židove na ulicama Tunisa tijekom njemačke okupacije zemlje u studenome 1942. godine.

Šest mjeseci kasnije Britanci su istjerali Nijemci i ona je još nekoliko godina ostala u svojoj domovini a zatim se pedesetih godina 20. stoljeća, zajedno s gotovom čitavom starom tuniskom židovskom zajednicom preselila u Izrael

Njihova drevna domovina tada nije izgledala poput obećane zemlje o kojoj su sanjali: Marie je živjela u siromaštvu u tzv. ma'abarotu — radilo se ustvari o velikim gradovima izgrađenim od šatora koji su bili podignuti u Izraelu kako bi se u novoj zemlji smjestile stotina tisuća imigranata, uglavnom iz arapskog svijeta, koji su dolazili u tako velikom broju da nije bilo moguće u kratkom roku izgraditi toliko stanova i kuća u koje bi ih se moglo smjestiti.

Marie je već tada bila udana za svog supruga Abrahama i trudna sa svojim petim djetetom. S vremenom se obitelj preselila u grad Afulu i Marie je tamo odgojila osmero svoje biološke djece. Obitelj Nahmias živjela je dostojanstveno i prilično skromno.

A onda je 1973. godine njezin sin Shaul bio ranjen za vrijeme Jomkipurskog rata i taj je događaj još jednom promijenio životni put Marie Nahmias i doveo ju do toga da je postala majka-udomiteljica desecima djece.

“Moj sin je pripadnik borbene jedinice i bio je ranjen kada je pokušao spasiti svog zapovjednika. Dugo je vremena proveo na liječenju i oporavku u bolnici. Molila sam se svakoga dana da ozdravi, i on i drugi vojnici. I tada sam obećala Bogu da ću, ako mi vrati sina, biti spremna na bilo koju zadaću koju pred mene postavi”, kazala je Marie u razgovoru za jedne izraelske novine.

Njezin se sin oporavio i postao socijalni radnik u gradu Afulu u kojem su živjeli. Jednoga dana nazvao je svoju majku i rekao joj da ima pred sobom bolesnu djevojčicu kojoj treba dom.

“Što da radim?”, upitao je Shaul svoju majku.

“Ja ću je uzeti”, odgovorila je Marie. I tako je sve počelo.

Marie Nahmias je tijekom 25 godina udomila 52 djece, židovske i arapske djece, a ta su djeca imala svaku moguću fizičku manu i probleme. Bila su to djeca koju nitko nije želio, djeca koju su njihovi roditelji ostavili u bolnicama jer su bila rođena s deformacijama ili bolestima. Ta su djeca pred njezina vrata dolazila iz svih krajeva Izraela. Neka od te djece bila su tako bo-

lesna da su umrla na Marijinim rukama. Neka su djeca ostajala samo nekoliko tjedna a neka su kod Marie provela i više godina. Jedna djevojčica ostala je čak 15 godina u domu obitelji Nahmias, sve dok nije napunila 18 godina i pridružila se izraelskoj vojsci.

“Svi su znali da je Marie spremna preuzeti, brinuti se i odgojiti svako dijete. Njezina poruka je bila da je Bog sve ljude stvorio jednake”; objasnila je njezina kćerka Ricky.

Od osmero svoje biološke djece, Marie danas ima više od 100 potomaka, uključujući i prapraunuke. Prvi kat njezine kuće prekriven je fotografijama njezinih potomaka.

Za svoj nevjerojatni humanitarni rad Marie Nahmias je prije godinu dana dobila veliko priznanje: zapalila je plamen povodom izraelskog Dana neovisnosti, a to se smatra jednim od najvećih priznanja koje izraelsko društvo daje. Marie Nahmias to je priznanje sigurno i zaslužila nesebičnom dugogodišnjom brigom za židovsku i arapsku djecu. To je osim toga bila i prilika da Izraelci upoznaju nevjerojatnu ženu koja ih je odmah osvojila svojom toplinom i skromnošću. Ova skromna žena dobila je veliki pljesak za to što je znala kako “srušiti zidove predrasuda” i pokazati ljudima oko sebe koje su stvari stvarno važne u životu.

SISAČKA SINAGOGA NAKON POTRESA

PIŠE: ZLATKO KARAČ

U nedavnome katastrofalnom potresu na Baniji u kojem je stradalo nekoliko desetaka tisuća objekata, teško je oštećena i sisačka Glazbena škola "Fran Lhotka" smještena u zgradi nekadašnje sinagoge. Zbog dirljive scene učenice koja pred ruševinama škole na snijegu tužno svira čelo, upravo je ta građevina od svih sisačkih povijesnih spomenika izazvala ponajviše interesa medija, no tek je u rijetkim prilozima spomenuto i da je ova lijepa zgrada izvorno bila *sinagoga* sisačke židovske zajednice. Iako je taj podatak zabilježen na spomen-ploči postavljenoj na pročelju 1999., on se ne navodi nigdje na inače odlično uređenoj web stranici škole, gdje postoje rubrike i o povijesti ustanove i o arhitekturi zgrade za koju piše tek da je "...vrijedan primjerak specifične gradnje".

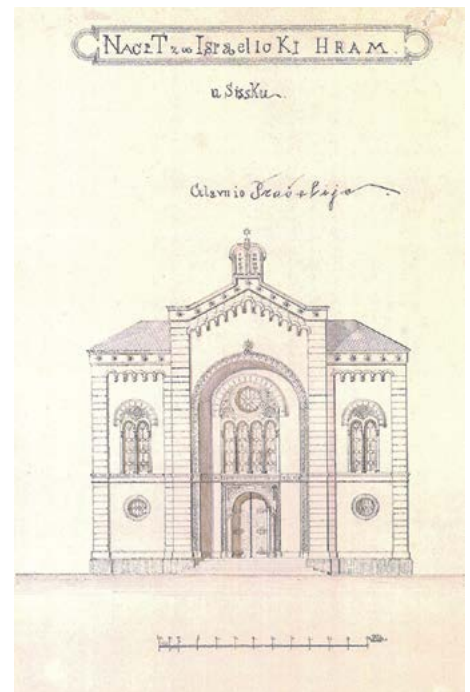
DANAŠNJA GLAZBENA ŠKOLA

Ugledna sisačka glazbena škola (osnovana 1948.) od 20. travnja 1967. djeluje u zgradi bivše sinagoge, koja je uslijed stradanja i gotovo potpunog nestanka židovske zajednice u pogromu Holokausta, nakon Drugog svjetskog rata ostala bez funkcije. Napuštena sinagoga 1967.

godine dosta je radikalno pregrađena i adaptirana za školske potrebe, no ta nova namjena nesumnjivo ju je spasila od daljnega propadanja pa i mogućeg uklanjanja s vrijedne lokacije u centru grada, kao što se dogodilo u nekim drugim mjestima. Tijekom protekle 53 godine 'drugog života' sinagoga je u svijesti mlađih generacija Siščana zaslužno stekla novi identitet uspješnoga glazbenog središta, dok je prvotna namjena građevine pomalo zaboravljena i danas gotovo da i nije poznata...

O ŽIDOVSKOJ ZAJEDNICI

Povijest sisačke židovske zajednice vrlo je slabo istražena i gotovo nedokumentirana, pa su čak i u često korištenoj *Statistici Jevrejstva* iz "Jevrejskog almanaha 1925./26". posve izostali podaci za sisačku Općinu. Prema popisu 'inovjeraca' 1838. u Sisku još nije bilo ni jednog Židova, a već deset godina kasnije popisano ih je 48, pri čemu se smatra se da je prva doseljena obitelj (1846.) bila ona Davida Libermanna. Prvi vjeroučiteljza 'izraelitske učenike', stanoviti Žiga Singer, u sisačkim je javnim školama postavljen 1874. godine. *Društvo sisačkih izraelitič-*



SISAK IZVORNI PROJEKT KLEIN

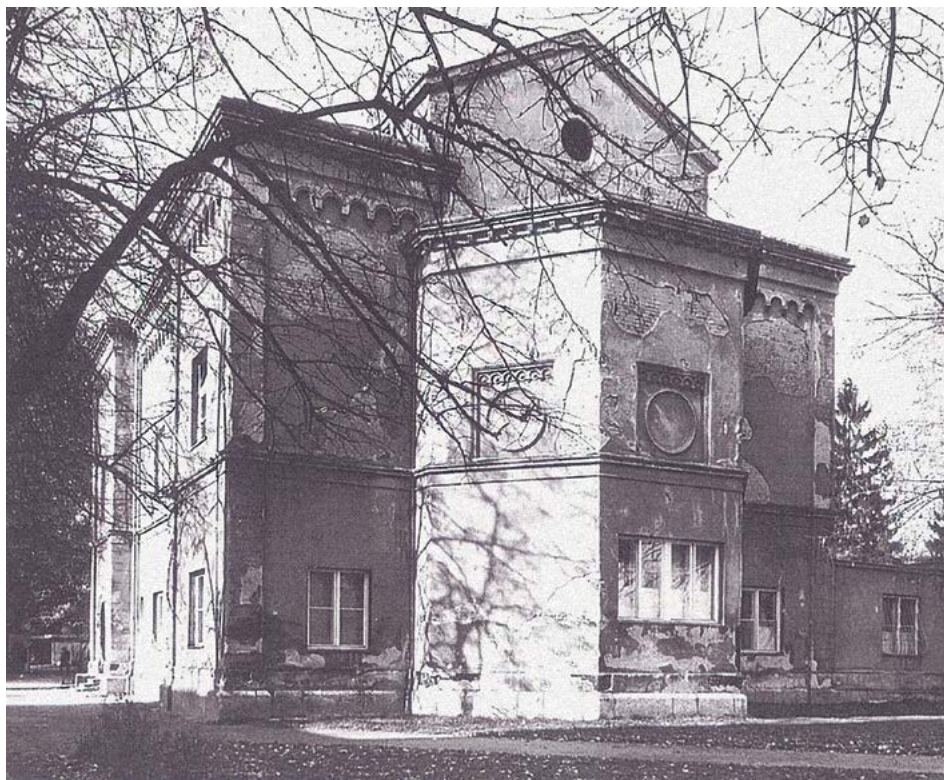
kih gospojah utemeljeno je 1876., a *Hevra kadiša* tek 1902. Židovska populacija u Sisku tijekom nekoliko je desetljeća bila u stalnom porastu sve do 1910. kada su u gradu popisane 392 osobe, dok je Židova u postotku od ukupnog broja žitelja najviše bilo 1900. (5,65%). Neposredno

pred Drugi svjetski rat zajednica je već bitno manja, što je posljedica stalnih konverzija, pa je 1940. bilo popisano 238 članova Židovske bogoštovne općine. U Holokaustu je uništenje zajednice bilo gotovo potpuno, uključujući i ubojstvo zadnjeg rabina dr. Bene Heissa, no još nisu utvrđeni cjeloviti popisi žrtava i preživjelih, dok je nakon rata evidentirana samo jedna osoba iseljena u Izrael. Općina više nikada nije obnovljena.

ARHITEKTURA NEGDAŠNJE SINAGOGE

Sisačka je sinagoga smještena na središnjem trgu-parku (danas Ljudevita Posavskog 2, K.Č. 977), na križanju dviju glavnih uličnih osi u inače vrlo pravilnoj, ortogonalnoj gradskoj matrici klasicističkoga koncepta. Tako istaknuta urbana pozicija nasuprot zgrada Poglavarstva i Suda nije zabilježena niti u jednome drugom hrvatskom gradu, što govori o ambicioznosti i utjecaju sisačke židovske zajednice kasnog 19. stoljeća, ali i o konfesionalnoj tolerantnosti u ovoj sredini, što je prilikom podizanja sinagoga drugdje bila više iznimka, nego li pravilo. Već se na razglednicama s prijelaza stoljeća vidi začetak parkovnog uređenja ispred ulaznog pročelja sinagoge, s parternim cvjetnjakom, mladim sadnicama stabala i historicističkim lampionima.

Točna godina izgradnje sinagoge nije utvrđena, iako se na spomen-ploči na pročelju navodi 1880. (?). Kao *terminus post/ante quem* mogu poslužiti gradski katastri gdje na prvoj izmjeri iz 1862. sinagoge još nema, dok je u reambulaciji iz 1890. precizno ucrtana. Prema stilskim karakteristikama romantičnoga ranog historicizma s hibridnim oblikovnim vokabularom *Rundbogenstila* i neoromanike, arhitektura sisačke sinagoge mogla bi se datirati najkasnije u 1870-e godine, čemu u prilog govori i još ranija daticija izvornog 'modela' sinagoge. Naime, kako je izgradnja sinagoga u Hrvatskoj



SISAK APSIDALNO PROČELJENOVIIJE STANJE

intenzivno započela tek nakon promjene statusa Židova kojima je 1859./60. odobreno pravo posjedovanja nekretnina i izgradnje vlastitih bogomolja, lokalni arhitekti i graditelji još nisu poznavali tradiciju i izgled sinagogalne arhitekture pa su često posezali za uzorima iz većih monarhijskih središta (Beča, Budimpešte i dr.). Takav je slučaj bio i sa zagrebačkom sinagogom (1866./67.) koju je Franjo Klein projektirao po modificiranome obrascu tripartitne ili 'hram-sinagoge' u bečkoj *Tempelgasse*, paradigmatskom djelu arhitekta Ludwiga von Förstera, pa se pretpostavlja da je upravo Klein projektant i sinagoge u Sisku gdje je primijenjen isti prosede. Ona je gotovo doslovna kopija također Försterove

sinagoge u mađarskom gradu Miskolcu (građene 1856. – 1863.), što znači da Sisak nije dobio posve originalno djelo osmišljeno baš za ovu lokaciju, ali jest baštinio iznimno skladnu arhitekturu jednog od najvećih arhitekata Monarhije, 'oca' gotovo svih sinagogalnih tipova koji su se po uzoru na njegove realizacije izvodili diljem *Mittleuropkoga* kruga židovstva. Zanimljivo je da je sačuvan i ponešto nevjesto nacrtani originalni projekt glavnog pročelja sisačke sinagoge (danas se čuva u Jevrejskome istorijskom muzeju u Beogradu) pa iako je nepotpisan i nedatiran, po grafičkim elementima doista bi to mogao biti Kleinov nacrt.

Sinagoga u Sisku je soliterna građevina dimenzija 25/17,5 m, liturgijski povoljne

orijentacije zapad-istok, postavljena u slobodnome parkovnom prostoru i saglediva sa svih strana. Ponešto je zdepastih proporcija i sažetoga jednokatnoga korpusa zatvorenih masa koji je samo na uglovima raščlanjen blago istaknutim rizaltnim poljima. Iz zatvorenog volumena naglašeno je istaknuta poligonalna apsida na istočnom pročelju, dok glavno zapadno pročelje nosi decentne elemente tipa ‘hram-sinagoge’ koja se referira na idealne rekonstrukcije drevnoga jeruzalemskog *Bet ha-mikdaša*. U kompozicijskoj shemi glavno je pročelje podijeljeno na tri polja (što odaje i trobrodni koncept unutarnjeg prostora), s povišenim i istaknutim te izrazito dekoriranim središnjim dijelom, i nižim skromnije artikuliranim bočnim poljima.

Pročeljem dominira velika nadlučena niša unutar koje se nalazi portal te raskošno oblikovana katna kvadrifora koja je osvjetljavala prostor pjevališta, odnosno galerije za orgulje (preoblikovano u adaptaciji 1967.); u bočnim su poljima bile polukružno završene bifore manjeg formata (danas zazidane). Pod vijencom je sačuvan neoromanički motiv visećih polukružnih arkadica, a na elementima kamene plastike na luku i oko prozora izvedene su florealne reljefne dekoracije.

Od judaičkih simbola na pročeljima su nekadabile ustakljene ili slijepe rozete s motivom *Magen David*, uvrh timpanona (u potresu srušenog zabata) stajao je *luchot* — par ‘Mojsijevih ploča’ s dekalogom *Zapovjedi I-X*, a na njegovu vrhu je u osi pročelja bilo koplje sa šestorokom

zvijezdom (spomenuti motiv Davidova štita). Nad glavnim portalom, kako je vidljivo na starim razglednicama, nalazio se hebrejski natpis, vjerojatno citat iz nekog psalma. Svi su ti elementi židovske ikonografije bili uklonjeni još 1941. kada je sinagoga bila desakrirana, o čemu govori u sisačkom arhivu sačuvana dozvola za prenamjenu i pregradnju sinagoge za potrebe mjesne organizacije *Ustaša*.

SINAGOGALNA UNUTRAŠNJOST

Izgled izvornog interijera sinagoge nije dokumentiran, no organizacija obrednog prostora nesumnjivo je morala biti prilagođena reformiranom ritusu, budući da je hram imao orgulje (ortodoksne sinagoge ih nemaju!), koje je 1914. izradila i postavila zagrebačka tvrtka “Heferer”.



Vjerojatno su se nalazile na galeriji pjevališta smještenoj između dva stubišta nad glavnim zapadnim ulazom (danas je taj prostor pregradom odijeljen od glavne dvorane). Sudbina orgulja nije poznata, no moguće je da negdje još uvijek postoje jer su tijekom Drugog svjetskog rata bili poznati slučajevi izmještanja tih skupocjenih instrumenata u katoličke crkve, gdje su u konačnici ostali. Zacijelo su negdje sačuvane i klupe, no trag o tome u dokumentaciji nije nađen.

Od drugih elemenata unutrašnjosti razvidno je da je objekt imao ulazni pretpostor (ispravne zapadne orijentacije) s obrednim praonicima, često i posvetnim pločama, dok su ulazi u bočna 'ženska stubišta' lijepe spiralne arhitektonike bili s vanjske strane. Izvorno dvoetažna molitvena dvorana trobrodnog tlocrta s bočnim galerijama za žene imala je *aron ha-kodeš* sa svitcima *Tore* postavljen u dubokoj apsidalnoj niši na istočnom dijelu, a neposredno ispred arona morala se nalaziti i bima (propovjedno povišeno, dekorativno ograđeno postolje za rabina), što je uobičajeni kanon organizacije molitvene dvorane monofokalnoga neološkog koncepta. Zanimljivo je da je nakon adaptacija izvedenih 1967. središnja molitvena dvorana pregrađena po pola visine, tako da je današnji parter školske Koncertne dvorane Miroslava Miletića zapravo razina povezanih negdašnjih ženskih galerija, a cijeli auditorij smješten pod sferičnim svodovima i dalje je odličnih akustičnih svojstava. Prizemlje sinagoge potpuno je pregrađeno u niz manjih prostorija pa izvorni doživljaj interijera više nije moguć.

MOGUĆNOSTI OBNOVE ZGRADE SINAGOGE

S obzirom na ozbiljna potresna oštećenja postavlja se pitanje je li zgradu sinagoge moguće obnoviti i kako tome pristupiti? Iz podataka koji su mi trenutno dostupni nema nikakve dvojbe da je moguća



SISAČKA SINAGOGA NAKON POTRESA

kvalitetna rekonstrukcija pa ne treba vjerovati medijskim procjenama da će zgradu trebati srušiti. Nisu stradali kardinalni konstruktivni dijelovi, a srušene partije nenasivog zida, poput zabata na pročelju ili pukotina u interijeru lako su popravljive. Koliko god da su interpolirane unutarnje strukture iz 1967. degradirale izvornost sinagogalne zgrade (npr. ugrađena ploča ispod dvorane), one su ju ujedno i ukrutile te je zgrada u potresu relativno dobro prošla.

U budućoj obnovi realno je inzistirati na restituciji izvornog izgleda pročelja koja se po sačuvanim povijesnim nacrtima i starim fotografijama mogu besprijekorno vratiti u izvorno stanje prije 1967. godine. Time bi se, zapravo, proveo postupak rehabilitacije izgubljenih spomeničkih svojstava zgrade jer valja znati da ova građevina nikada nije bila konzervatorski zaštićena kao spomenik kulture, a to u formalnom pogledu nije ni danas, upravo zbog degradacija koje

su se dogodile prilikom adaptacije za školsku namjenu.

Obnova barem vanjštine sa svim originalnim judaičkim ikonografskim elementima (*luhot*, *Magen David*, hebrejski natpis iznad portala na glavnom pročelju) bila bi dostatan kompromis između očuvanja povijesnosti zgrade i suvremene namjene, jer bi se na taj način u urbanu sliku vratila identitetska obilježja sinagoge, kao potvrda postojanja nekada važne židovske zajednice koju je grad u Holokaustu izgubio. S druge strane, valja se založiti da se unutrašnjost građevine po najboljim pedagoškim i akustičkim standardima obnovi za daljnje korištenje glabene škole, jer to zgradi sinagoge garantira dostojanstvenu namjenu, adekvatna sredstva za obnovu te za daljnje postojanje i održavanje.

IMPRESUM: GLAVNA UREDNICA: NATAŠA BARAC / UREDNIŠTVO: SANJA ZORIČIĆ-TABAKOVIĆ, ZORAN MIRKOVIĆ, NATAŠA BARAC, TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / BROJ IZDANJA: HA-KOL 168. / SIJEČANJ-VELJAČA 2021. / TEVET / ŠVET / ADAR 5781. / OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK: TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ, DINA MILOVČIĆ, FRANKA TRETINJAK (NJ13) / GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ / IZDAVAČ: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB / PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB P.P. 986 / TEL: 385 1 49 22 692 / FAX: 385 1 49 22 694 / E-MAIL: JCZ@ZG.T-COM.HR / ZA IZDAVAČA: DR. OGNJEN KRAUS / ISSN 1332-5892 / IZLAŽENJE HAKOLA FINANCIJSKI POTPOMAŽE SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE REPUBLIKE HRVATSKE / PRETPLATA U TUZEMSTVU: 100 KUNA GODIŠNJE, ZA INOZEMSTVO 200 KUNA, NA ŽIRO RAČUN KOD ZAGREBAČKE BANKE D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10000 ZAGREB, BROJ: 1101504155, IBAN: HR6423600001101504155 U KORIST ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, A IZ INOZEMSTVA: ACCONT OWNER: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, BANK: ZAGREBAČKA BANKA D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10 000 ZAGREB / ACCOUNT NUMBER: 1500260173 / IBAN: HR4923600001500260173 / SWIFT: ZABAHR2X / TISAK: OFF SET TISAK NP GTO D.O.O

